

Siquid scibus apud deos immortales sanctissimi iudices uobiscū aliquando uoluissimus: iam dudum & potiremur. R. P. nostra florentissima & ciues nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum: tum patriæ simul ac uirtutis amantissimos: Idq; temporis eximia letitia frueremur: cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum atq; oprimorum ciuium consumendas esse uideremus. Nihil enim statuimus animo dignius nec auctoritate maiorum nec opinione populari quam in eo genere uersari forentes exercitationis: quæ canere laudes ægregias summorum hominum posset: atq; animos in faciem nostre ciuitatis ad imitandum: uerum ea dicendi uolupta olim sapientissimo uitro. M. Catonis plane contigerit necnon & Calbæ. Scipioni Cracchis: porcinæ: Crasso atq; Antonio summis atq; ornatissimis oratoribus: quorum tempora singulari præstantia uirtutis ac studio pene incredibili pulcherrimarum artium floruerunt: nobiscum uero sententiâ nostra bene ageretur: si modo tantum ab essem⁹ ab illa modestia temporum atq; hominum nec incidissemus in atrocissimos rei pu. fluctus ac miserandam temporum calamitatem. M. siquidem. Catoni aut. Scipioni coætaneo suo monumentis immortalibus huius urbis & sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum: De legibus dicendum erat: de institutis maiorum: de cõditionem: sublata est omnis gratia dicendi: atq; interceptus locus omnis: aut iucundissimi sermonis aut conciliandæ beniuolentiæ popularis: Nam si quando uox nostra siue a foro siue a curia desideratur: dicendum est perpetuo nobis aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus: aut de nefariis oppressõibus ciuium: aut de perditæ iuuentutis nunc impudicitia flagitiosa: nunc ignauia singulari. Quare pestium quanta in dies redundatio est uos estis testimonio iudices. Quorum aures cauerunt assiduitate pene quotidiana: copia q; incredibili ciuiliū controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus: ut probe meminisse potestis. de. L. Glabritõis immanitate atq; audacia furiosissimi hominis & sine dubio crudelissimi Cuius in senatu sica pridie deprehensa est cum qua. M. Papirium lucem omnis patrie dignitatis extinguere uoluerat. Nunc uero dicendum est de. L. Catilinæ sceleratissima mente atque inuisitata nequitia: quam nuper in omnium ciuium perniciem stragemq; redundaturam dii immortales in auctorem sceleris tū benignitate sua: tum cõsulari uigilia retorserunt. Quæso igitur iudices diligenter attendite rem que cognoscitæ barbaram crudelitatem. Periculo uero & calamitate rei publicæ pernitiosissimã. Lucius si quidem Catilina non ignobili genere præditus neq; infima uirtute si dotes egregias tum fortunæ tum corporis ad dignitatem urbis non ad perniciem conferre statuisset: rem publ. nuper ex atrocissimis bellorum ciuiliū uulneribus paulisper respirantem nouis insidiis opprimere conatus est: quid ex horruistis iudices non modo opprimere conatus est: sed crudelissime uexare non uexare tantum: sed inaudito quodam genere feritatis extinguere. Manum ad id cõpararat diuersam quidem genere sed magnitudine sceleris uitæq; similitudine pene eadem: quam manum exacerbaram continuo penuria rei familiaris: & ob id desiderio prædæ mirabiliter flagrantem illecebræ sibi facillime conciliauerunt: Consilia nefari factoris in amplissimi ciuis. M. Lecædomo decoquebantur. Ad eam greges confluebant perditorum adolescentium: quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat: conciliatam partim assuetudine stupri: partim gerere quodam nephariæ largitionis. Adhibiti sunt & cuncti barbarorum hominum nobilitati non solum magnitudine summa æris alieni uerum etiam consuetudine ac studio turpissimarum rerum. Necalæ muliebres ab eo cœtu religioso ac nocturno prorsus abfuisse iudicatae sunt: nulla deniq; portenta urbis nullæ finitimarum regionum pestes repertæ sunt. quæ non denotate solertissime per hunc per magnitudinem inopiæ facillime concitate retente deuolauerunt in aream ipsam nephariæ coniurationis: Ratio consiliorum fuit ut saturnalibus proxime futuris uniuersi cum armis ad ipsius lecædomum præsto forent: ibiq; dato signo collaberentur omnes partim ad diripiendam inflammandamque urbem partim ad trucidandum senatum: partim ad eos conficiendos qui presidium urbi ferre uoluissent: Catilina interim omnes & ducem & imperatorem appellarent. Audistis iudices satis euidenter. ut arbitror consilium sceleratissimi hominis catilinæ rei que indignissimæ miserabilem ac detestabilem crudelitatem. Nuncia audienda causa est agnoscente que facies quibus ille flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati facinoris obeundam. Quas si plane comprobatis uobis ut arbitror planeque illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimẽto qui hostem rei publicæ crudelissimum atque infestissimum: sumis supplicii summisque cruciatibus multandum ac maectandum esse iubeatis. Tria iudices: sententiâ mea. scelerata: crudelia. flagitiosa: in audita: quæ mentem Catilinæ semper immoderatam. semper rebus nouis studentem: ad exitum patriæ cõmuerunt dicẽda sunt. Primum ratio quedam tristis simultatis: qua ductus ē uniuersum senatum. ex memoria repulse consularis capitaliter fuisse semper insectatum. Secundo rabies quedam temerariæ ambitionis siciens immodicæ gloriæ prorsusque inflammata perpetua quadam & singulari cupiditate dominandi. Postremo cætus infames turpissimorum hoĩnũ non modo fatigati diuturno malo domestica necessitatis uerũ et ibuti flagitiis ac consuetudine scelerũ sempiterna comite: & genetrice pessimarum cupiditatum quod genus hoĩnũ. Catilinã suũ etiam dormientem somno facillime excitare uoluisse: iis ostẽtis breuiter saneque confutatis quæ pro defensione flagitiõrũ suorũ nostri aduersarii dicẽdã eẽ putauerunt finem adesse uobis intelligeris: Bello mitridatico iudices longissimo quidẽ omnium & sine dubio post punicum periculotissimo: cū diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatum fuisset planeq;

oēs ambigerent : quisnam sagacissimo regi sagacissimus noster iperator opponeretur : catilinā inter oēs
competitores incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem : omnes senatoriæ sententiæ rete-
terunt . Eo telo percussus adeo catilina fuit ut postea nullam omiserit neque perturbande curiæ neque in se-
crandi senatus occasionem . Videbant namq; cupiditatem suam illo superstitite nunquam in eum locum pro-
uenturam fore de quo illam pridem uniuersæ omnium uoces eiciendam eē putauissent : uoluebat item anti-
mo summas uitæ necessitates : quibus exuere se posse arbitrabatur : si qua ratione præclaris magistratibus as-
pirasset . Nunc illas uero magis ac magis instaturatas quotidie intelligebat : quandoquidem inspiceret o-
mnes uitæ sue rationes ea sententia iugularas prorsus extitisse . Ac quicquid increpuisset ulterius metuendam
esse consularem uigiliam : metuendum esse iudicium senatoriæ autoritatis : hanc uero spē ita exanguem ita
consternata consuetudo erexit uelte prauissime ad omne facinus neque ocli sui patiens neq; alieni : Quæ uis
eius uita fuerit : & si præclaræ conscientia publica teneatur huic tamen illustrandæ seu patefaciendæ testes
indubitati uideri possunt hi qui sacrarium illud libidinum colere atq; obseruare consuerunt . Quæ negæ
dii immortales quæ portenta scelerum : qui libidinum gurgites : quæ sententiæ flagitiosorum . Verum his
rumor sparsus est de moribus Catilinæ : eaq; gentium opinio peruagata quatenus existimem uoces ipsas pu-
plicas non hominum esse sed oraculi potius nuncupandas . Famam uero popularem a maioribus nostris
sæpenumero accepimus : neq; timere unquam nascituram esse : neq; temere occasuram dedecus illud egre-
gium corporis non ad dignitatem nominis ac gloriæ secuti par erat homini nobilissima familia nato : sed
uti latro perdidissimus ad omne genus flagitii conferendum fuisse semper arbitratus est . Vires ad stuporem
hominum præclare atq; inusitate perpetua uoluptatum intemperantia sunt labefactæ : sicut pueritiæ uenustif-
simæ ad inuentium iucunditatem : cui non libidini potuit flagitiosæ iuuentutis : aut quam turpitudinis no-
tam non subeundam ultro atq; accersendam esse cogitauit . Lux illa uero præclaræ atq; excellentis ingenii quæ
omnes diuinam semper & singularem atque inusitaram penitus esse arbitrabatur : non ne inter foedissimas
uoluptatum sordes restincta est : omitto pelitis huius in purissimas uoces molliciem senicam : obtutus impu-
dicos blanditias muliebres & omnem deniq; copia non mediocrium nitiorum sub illa frōtis erudita simul :
atque insigni pulchritudine deliti scēri . Præterea mentem illius plusquam gladiatoriam : sitim incredibilem
eruoris humani : mirum inconstantia : genus uultum nunc dimisum nunc alacrem : nunc anhelantem sce-
lus : nunc gratia meretricia florentem : summum pecuniam desiderium summam : simul prodigalitatem : cō-
temptum incredibilem omnium bonorum . Itemque eximiam cum summis atque ornatissimis ciuibus fa-
miliaritatem : nihil enim fuit isto monstruo ueris pellis : aut mutabilis hominum memoria : ita ut res di-
uersissimæ sæpenumero uideantur in eodem ingenio tamquam in sentina quadam terrissima simul redun-
data : Quis igitur dubitandum esse putauerit hominem præditum huiusce institutione uitæ remotissimū
ab omni genere humanitatis : per facile se se teterrimo cuiq; atq; immanissimo facinori fuisse accomodatū
? fontem aperuimus iudices omnium Catilinæ morum atque omnis consuetudinis : unde illi de manu
isse uis icta præclara consiliorum facillime intelligenda est nunc uidendum est spē atrocissimi sceleris : unde
illi subministratam fuisse iudicemus . Cum hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam
comitiorum turpesque angustias afflicte rei familiaris simulque inuenerit uel sibi uiuendum ac moriendū
fore cum turpitudine summa uel senatum nullum esse oportere : de ratione dolendi illius primum cogita-
re cœpit Nam illo deleto sine dubio intelligere uiam latissimam libidinibus sui continuo potere : uertit itaq;
oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis : qua dies ac noctes stipabatur in exercenda consuetudine sua
rum cupiditatum computauit manum ipsa hominum tanquam hastam ualidissimam furoris sui facillime si-
bi accommodari posse quam contorqueret in omnium nostrum tuinam atque interemptionem ut quam co-
gnouerat educatā uitæ prauissime institutis : imbutam sæpe numero sanguine miserorum ciuium : ardentē
incredibili desiderio prædæ . sibi uero mira familiaritate conciliatam . Genus est hoīnū uehementer exerci-
tatum : ferro atq; inopia duabus rebus ad oē facinus paratissimum . Quod genus ego ciuitati nostræ maxie
debilitate ciuilibus : atq; afflicte magnitudine calamitatum magnopere pertimescendum eē iudico . Nihil . n .
illis præter spē atq; animam fortuna reseruauit alteram ad differendam uitæ necessitatem alteram ad liuorē
suum magnifice accommodatam . Nihil illis contēptibilis : quos si quidem rudicamenta uitæ traducta in
hac tenuissima re deposita nunc in gladiatoris muneribus . nunc alta facinoris atrocitate partim ad oē scelus :
partim ad oēm pacienciam erudierunt . Verum hæ pestes : sententia mea quo fuerint abiectiores : eo magis
extimescēdas esse reror : tanq; ppetuo seditonum ciuiliū ac rerum nouandarum audissimas : siue quæ uolu-
ptatem capiat ex mœrore sociæ calamitatis : siue quia ciuitatum uersatā : mutabilitatem rerum suarum por-
tendi quodammodo arbitratū hi sūt quidem quos in foro quotidie : in oculis ciuium calamistratos : ac ue-
stibus collucentes passim obuolitare cernimus : fortunas omnium popularium atque ocium ciuitatis lami-
nibus consignantes qui non modo arrecti permanent ad opportunitatem cuiuspiam præsentis com-
modi : uerum etiam gestiunt ad opinionem sperate utilitatis . Si feras qui omnis generis quo magis at-
tenuate fuerint penuria edendū eo magis præcipites atque effrenatas rucere in pernitiem uidemus : Quid
hanc desperatorum collumē ieiunam ac sitientem facultatum nostrarum quo impetu quæue strage ruituram
esse creditis : aut de bachaturam si se carceribus emisserint cum ille rōe careāt atque intelligentia hi ue-
ro non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi . Crauissimi quidem sunt morsus irritatæ necessitatis
Dii immortales quæ clades ab illa feritate hominum : quæ genera flagitiosorum emanauissent : si noctur-
nus iste imperator : quasi quasdam rabidissimas belluas in urbis penates immittere potuisset . Horret ani-
mus

mus iudices. ea cogitatione cōplecti quæ miserî peretulissent: si sopor oculos consulares detenuisset. Re-
stinguenda est itaq; flamma nobis sceleratam & atrox dum aduc uelata cineribus ac sopita: facultas restin-
guendi leuissime data est: ne cum omnia comprehenderit: quod dii penitus auertant: nos frustra postmodū
furibundam atque exultantem restinguere cupiamus. Neque rectore nauis audendum prorsus existimo in
ipso mœrore calamitosæ tempestatis quam illi fugere facillime licuisset consurgentam primo sibiq; ac reb;
suis naufragium minitantem: Neque item gubernatorem urbis in ipso excidio & calamitate ciuitatis: quā
rependentem prius ipse consilio suo: suaque prudentia sustinere quodā modo ac propulsare potuisset. Sere
sunt hominem lamentationes: prorsusq; uituperandæ: quas occupatas in his lugendis cernimus: quæ uitio
suo desidiaq; contigerunt. Calicratidi Lacedæmoniorum duci cum ornatissimam cui præerat classem: fun-
ditus amississet propter immoderatam gloriæ cupiditatem: nihil ad eam restituendam nouissima consilii
ratio suffragata est. Quam seruare poterat si modo in statio continuisset: Terentio Varroni sempiternum
dedecus: atque immortale monumentum erunt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad cānas temeritate sua pul-
cherrimæ Romanorum legiones: que seruatæ periculosissimo tempore rei publicæ sine dubio fuissent: &
robur eximium miserrimæ urbis: & perpetuum decus consularis prudentiæ disciplinæq; militariis. Recte
itaq; maiores nostri summis laudibus efferendū sunt qui Spu. Melium Crachos: qui Manlium Capitolinū:
qui drusum qui Staturissimos fortissimos homines: & rei publicæ numero non mediocriter optula-
tos: quod deuenissent affectate tyrānidis suspicionem morte multandos esse putauerunt: nec Spu. Melio
fauor amplissimus ciuitatis. Nec Crachis aut sui Scipionis clarissimi uiri memoria: nec Manlio celeberr-
ma gloria capitolii liberati: nec Druso sanctissimi sui penates. nec saturnio ius sacrosanctæ dignitatis au-
xiliata est: Quid ita quia necem paucorum aut unius hominis calamitati publicæ maiores nostri semper
ante ponendam esse putauerunt: quod genus crudelitatis eximium: non sunt arbitrati ceteros eos imperime-
re summisq; affligere suppliciis: quorū in republ. persæpe classima beneficiorū genera extitissent: mini-
me: quid ita: quia nullum satis dignū supplicii genus in eos consumi posse opinabantur: qui patriæ suæ
libertatem opprimere statuissent: ne illos, ciues esse iudicauerunt: quos abieciisse rationem patriæ caritatis in-
tuerentur. At contra eos qui tales interremissent: non modo dici atque appellati ciues ut essent statuebant
sed afficiēdos fore immortalibus donis: ac sempiternæ hominum memoriæ consecrandos. Quid enī po-
test indignius dici quā uitā a patria susceptā ad illius pernitiē calamitatēq; conferre quid fingi sceleratius
quā eorū poenas ac crudelissimā seruitutē excogitare. quos hisdē mœnibus ac rebus constitutos eadē leges
atque eadē uiuendi ratio continuisset: quid denique potest intolerabilius existimari quā inferre de lubris
deorū immortalū ac facultatibus nostris illic sceleratas faces: acerbissimas expilationes: hæc qui curauerūt
iudices: aut qui tentauerunt unquā ego alienos ab hostibus aut dissimiles feritati bestiarū existābo: uidi-
mus de spe perficiēdi nephariis facinoris: uidendum est de loco: quam latebram commodissimam & tutissi-
mam egregius artifex delegit cum contegendæ conspirationi suæ: tum armis omnibus artificis cōprehendē-
dis: ne forsā temere domum nobilissimi ciuis atque oppulētissimi. M. Læcæ delectam esse iudicetis. Primū
homo delectus est huiusmodi nephariis cupiditatibus affinis: quo particeps semper usus fuerat: consiliorū
suorū adiutor: teterrimarum libidinum socio maximorum periculatorum: cui spectato frequenter in difficil-
limis rebus summam huiusmodi atrocissimi mali tanto comitti posse facillime sibi pollicebatur: Præterea
domum deligendam esse iudicabat solitudine locorū desertā: & ab omni frequentia populari remotissimam
quæ scilicet uoces coniurationis tutissime continere posset. Contulit igitur se in ipsam Marci Læcæ do-
mum remotam ab omni celebritatē constipatam multitudīne arbutularū: & ab omni suspicionē prodendū
facinoris non mediocriter abhorrentē. quos uero tetenderit ibi coniurationis laqueos aut quas catenas sce-
lerum constauerit nobis ac facultatibus nostris: Saturnalium dies patefactura fuerat: nisi primum benigni-
tate deorum immortalium: deinde uigilantia consulari nephariæ sicæ de manibus latronum excedissent nul-
las amplius tendiculas pertimescam: ab execrabili monstro: nullas insidias ab hoste teterrimo: tenet: fera nec
si uiri estis: declinata est telum ipsum sacrosanctæ uestræ auctoritatis: Neue catina nesciēs uigilantissimos
consules habere rē publ. Te quocunque ueneris quocunque abieris diligentia nostra circumspectum te-
neris: quid externa nocte coniunculis tuis agitatum sit: licet mecum recognoscas: cum ad M. Læcam uenisses
unum ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem teque in interiorem una cū illo cubiculi par-
tem recepisses tanquam in sacrum memorabile cupiditatum uestrarum repēte delæca sciscitari cœpisti nō
quis ex coniurationis aduenisset: cum subito lentulus ac cæthegus teterrima capita maleficiorum omnium furi-
bundi atque alacres irrumperunt: moxque ingressi uociferare cœperunt quid agis catilina cur uoluptates no-
stras diuicias remoratis: præsto sunt saturnalia nobis ociois atque oscitantibus: quem unum die læpenu-
mero nuncupare solitus es euerforem superbissimi ordinis fugatorem erumnarum nostrarum: lucem ac pri-
cipem uniuersæ nostræ dignitatis. Num ingerendis negociis ignoras sequendas eē temporum opportuni-
tates: & in occasione rerum desidiā ac tarditatem omnem diligentissime fugiendam. mutabilissimæ sunt
deorum uoluntates & fortunam cum abire permiseris. frustra postmodum descendētem ac fugientem sis i-
ploraturus. Talia conquerentem tu paucis pro re subsecutus: Aquilam argenam proferri continuo iussisti
præclaram auspiciem ac gubernatricem furoris tui futuram. Testor noctem ipsam impiarum molitionum
tuarum conscientia ac testem: nihil ex his me fugisse quæ clama destini uestri conatus agitauerunt: per pauca

fatls attigisse fuerit ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum cum hora uulgi plane deuitauisses: se felisse te crederes diligentiam pariter atque industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem copiam quam in hisdem furialibus antris constipandam atque occultando fore curauisti. Mitto litteras manu tua scriptas diuersis mancipiis reddendas: quæ furori tuo succurrere atque opitulari uellent. Transeo rem illam simillimam prodigio: cum mane isto iam coacte senatu reddundatibusque subselliis: ferius in senatum preter cōsuetudinem uenisses: quæ nulli non oculi te senatorum statim consigna sunt ingrediente demisso uultu. pallore terribili: luminibus errantibus ac facie præferente nescio quid inuisitate crudelitatis: præterea saturnalibus proxime futuris rem adorti placuit quo die ciuitas omni feriata publico edicto conferre sese in montē auentinum: ac rusticari quodammodo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam atque instruatam primum ad cædem senatus ac consulum deinde ad occupandam capitolii arcem fueras immissurus: atque his perfectis daturus operam cum direptioni publicæ tum inflammandis ædibus atque his trucidandis qui rempubli. defendere uoluissent. Videtis iudices lucem clarissimam rationum: quam ego profecto censeo nullis in uolucris tenebrarum suarum obruitos esse: Nec. M. Lecæ. præclaram sedem atque officinam terribilissimæ coniurationis: nec ipsum detestabile caput atque obscœnum artificem Catilinam. Cunctis hæc omnia constant. animaduertendum est pariter uno maleficii genere Catilinam non modo deos ac patriam: uerum etiam mores. Leges consuetudinem urbis atque instituta maiorum uiolasse. Primum duodecim tabulis cautum esse cognoscimus ne quis in urbe cœtus nocturnos agitarit: deinde lege gabinia promulgatum esse qui conciones ullas clandestinas in urbe constauisset: more maiorum capitali supplicio mulcetur. De te itaque Catilina sciscitator: tum cœtus istos comilitonum tuorum contra præcepta duodecim tabularum: contra leges nostras. contra senatus ac plæbis auctoritatem noctu cogendos esse putauisti: deinde quæ ro si quando in lucem sepulchrares istæ coniunculæ tuæ prodissent: quid responsurus fuisses senatui? quid consulibus? aut quid uiris optimis: atque amantissimis patriæ? Quid leges igitur nostras uiolas Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? Aequum est instituta maiorum atque edita grauissimi sanctissimi que ordinis quia prestringere uesania tua non es ueritus. ea restituas ac sarcias supplicii tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus: filium suum summa & singulari uirtute adolescentem: quæ is in hostem contra mandatum patrium dimicasset uictorem percuti securi iussit. Nos te tendentem contra mandata senatus contra uniuersæ respubl. maiestatem Catilinam perferemus: Maiores olim nostri sapientissimi homines & sine dubio grauissimi num leges & græcia per lagatos suos accersendas esse potauerunt: quibus hanc imperii magnitudinem perpetuo stablissent: ut tu homo recens seueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? Non ita uisum Carthaginensibus accepimus in Hânone suo morti condemnando fortissimo ac triumphali uero: quæ is edicto senatus eminus obtemperauisse putaretur. Non ira placuit Atheniensibus urbi sine dubio doctissimæ atque eruditissimæ cum e Scicilia belloque grauissimo reuocandum esse Alcibiadem stutuerunt summum & singularem imperatorem: quem iuberent expiare supplicio suo leges uiolatae religionis. Non ita denique maioribus nostris iudicatum est cohortibus exoletorum tuorum sententia mea longe ante ponendis cum. L. Sulpicium consul: ri familia summoque ingenio uirum propter exiguam notam libidinosa suspicionis censes remouendum e senatu: multosque dies in uinculis habendum esse putauerunt. Vos uero iudices Catilinam non modo leges nostras atque auctoritatem senatus crudeliter labefactant: uerum etiam uniuersos ciues ad pernitentem ferro flammaque deuocantem impune perferetis: Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum ut qui conatus suos conscientiam uestra patefactos atque illustratos cernat: neque contactos fuisse seu superstitione cruenti sacramenti: seu tenebris nocturnis seu solitudine locorum per maxima & singulari. contundite igitur: contundite iudices: genus istud inauditi furoris: Comprimite hominem gestientem effrenata temeritate: flagrantem inuisitatis cupiditatibus furententem incredibili superbia: pe nouparum rerum mirabiliter inflammatum. Quin etiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimæ calamitatis. uerum etiam metu ac suspitione liberate. Diximus equidem sufficienter de senatoria simulate Lucti Catilinæ capite ac fonte scelerate coniurationis: resque omnes coplexi sumus: quas aluisse furorem illam ac primum excitauisse iudicauimus: Nunc uidendum est de ratione ambitionis terribilissima atque exitiabili. qua deflagrauisset perpetuo Catilinam superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas ac nepharias omnes: per sæpe iudices animaduerti: libidinem uiam pernitiosissimam in primis conspiceret uisus sum: temerariæ cuiusdam atque inconsideratæ ambitionis qua duce properasse nec illo studio nunquam consciendarum opum nec ullo desiderio dignitatum abstinuisset reputatus est. Putabat enim se frustra nobilissimo genere natum: frustra uirtutes eximias corporis: atque animi consecutum fuisse: nisi omnia diuina atque humana truculentissimo genere cupiditatis inquinasset. Quosque cernebat excellere Romæ præstantia quadam dignitatis beatissimas eos esse & sine dubio diis æquiparandos fore arbitrabatur. Id genus uesanae cogitationis hominem suapte natura præcipitem atque inconsideratam cõpulsit in aboïandas ac nefarias uitæ cupiditates. Isque nuper comitiis cõsulibus: quædo quædam suffragia curiæ: propter impendentem metum Parthici belli diligenter enucleata sunt quas non adit Senatorum uoces: aut quos ciuicum confessus partim pecuniâ partim obsecrationibus non obeundos suppliciter accontaminandos esse iudicauit: nulli tamen ad dignitatem gradus: neque infanti neque anhelanti bono cãdidato patuerunt. Eadem ratio sceleratæ libidinis

illum ad maiorem uim scelerum pauloante conctauerat. Pisonem meministis egregia uirtute adolescentē nisi & idem cupiditatibus obtemperare consueuisset: calamitosam sibi ac multis in urbe seditionem excitasse insigni familiaritate atque amicitia Catilinam usum fuisse nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisse se temerario inueni: uerum etiam illum de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem in audacia simul ac sententia confirmasse: cum se illi utgilantissimum socium ac satellitem fidissimum regendae gubernandaeque coniurationis fore polliceretur. Quod si uotis sceleratorum hominum successus aspirassent: quanta strage ciuium creditis aut quando diluio facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum atque execrandam impietatem? uerum hi Celites: quorum auspitiis principes ac parens huius urbis Romulus pulcherrimi imperii Romani fundamenta iecit tristissimam cladem accōatus perditos nece adolescentis inter cœperunt. Pisonem mortuo conqueuuisse Catilinam dicemus: aut incepti temerarii poenituisse? Non poenituit modo: nec requiescendum fuisse arbitratus est: Sed rursus alio furori accessit non conuenerat animus perpetuis cupiditatum flagitiis exercitatus prima destituitone fortunae refrigescere: ac consternari: sed uix sepultam memorta pisonianae coniurationis. L. adeptus est Sidicinum potentissimum quidem hominem ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum. Verum ea fax incendit: rursus benignitate deorum immortalium summaque uirtute consulum restincta est non obdormiscit tamen Ca. his destitutus: euentu uigilarum suarum: sed rursus saeuit in manior: & quam rem publicam seruitio non potuerat obruere: destrangulandam penitus ac tollendam cogitauit sceleratus omnem urbem quam toriens insidiis appetauisset: Sceleratissimus in patriam: culus extant in illum summa & commemoranda monumenta beneficiorum. Remiscere queso Catilina: remiscere: ferrum illud scelestum atque illas nepharias faces quas istis sanctissimis penatibus atque isti pulcherrimae patriae minitaris: non ad oppugnandum urbem neque ad eam concremandam tibi datas fuisse: sed potius ad salutem ciuium dignitatem imperii: libertatisque nostrae defensionem. Per deos immortales oro te Catilina: si patria tecum his uocibus uteret: quid esses illi queso responsurus? Ego te paruulum Catilia cum in primis ornatissimo genere gentis nasci uoluisse deinde summis dotibus exornassem tum corporis tum animi: duabus tum rebus instituendum putauit ferro ac flamma quibus esse tibi parata facultas: tum amplificandi imperii mei: tum defendendae publicae libertatis quid esse uim armorum in uiscera nostra torques: aut quid conuertis exitium ciuium meorum istiusmodi diligentia mea: meisque rationibus eruditam dimicandi facultatem? Maiores contra tui summis a me beneficiis atque honoribus aucti pro magnitudine susceptarum pignitatum pulcherrimas in urbe sepæ numero leges pro praestantia beneficiorum clarissimas ex hostibus uictorias referre consuerunt. Tu mihi luctus acerbissimos paras pro summa copia beneficiorum meorum. Tu caedes ciuium: tu domorum incēditu uexationes uirginum: tu uastitatem urbis: tu genus atrocissimae seruitutis. O crudelissimum hominum genus: & ab omni penitus humanitate derelictum. Tu studio flagras elus urbis euertendae: quam nec Carthaginensium astutissimi doli: nec Numantinorum eximiae uitae: nec grecorum erudita ingenia labefactare potuerunt. Quod si citentur hi populi rursus diuinitus: atque iste extibes redeant in statum uetustissimae dignitatis certe non ipso scelere tuo: quicquid in me crudelius: nec quicquid maius extimescendum molituras fuisse predicabit: Sed ad te redeo: temperare ego memet mihi cursumque istum uolentiae orationis a forsan reuocandum esse iudicarem: tū ab odio tuo: tum ab ipsa dicendi acerbitate si que in te sensum patriae caritatis aspicerent: aut ullo te potius posse arbitraret sceleratam istam mentem relinquere. Sed id genus est cupiditatum tuarum ut restinguentem istam animi puto quod uitam amiseris. Vellem reuolueres A hala: Serulli non expectarem sententiam iudicum neque abuti maiestate senatus atque auctoritate. p. ro. si magnitudinem tanti flagitii sanguine tuo statim expiauisset. Nam de senatus uoluntate nihil ambigimus modo non impedire legibus: repente profecto fueras poenas impietatis tuae dignissimas laturus. Veinam deorum immortalium munere iudices: mentem atque animum huius introspeceremus. Ne qua uobis fieret uobis puniendi dubitatio: qui tantum scelere ingenio confluisset. Videritis enim mentem anhelantem tristissimum genus minarum mentem de bacchantem inaudita feritate furentem incredibili uesania: sentientem cruoris urbani praede audissimam uobis atque omnibus ferro flammaque militantem Catilinam uobis demonstrauimus: iudices irritatam praesaepe repulsis committatibus: nullas uocum: aut suffragiorum corruptelas fuisse praetergressum: deinde nullis rationibus infractum: ac perterritum: de perseuerantia scelerum suorum extitisse: quibus animaduertere sane potestis quanta semper immanitate laborauerit ambitionis Superest anuissima pars diuisionis: grex ipse sodalium Catilinae truculentus: atque amens: cuius in manu non exiguam rationem fuisse diximus excitande coniurationis. Lentulus siquidem & cethegus terribilia portenta nostrae ciuitatis furiaeque uel certissimae populi roma. multa de magnitudine sua in ipsis conclonibus: multa de dignitate imperii sui futuri: palam predicare consueuerunt: tanquam si deorum immortalium concilio interfuisent: Primum Lentulus in libris Sibullinis nescio quid perspexisse se praedicabat: quod uiri accuratissimi atque peritissimi L. Cornelius ac C. Piso. custodes publicarum certimoniarum nequaquam prospicere putauerunt. Lucem namque ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram fore: quae gloria nimis sui Romanum imperium simul & complexura sit & illustratura eoque genere uaticinii dignitatem suam portendi fataliter putauit: planeque opinatur facti sui rationem in

sui rationem in ipsa latebra Sibullinae diuinationis: tãq̃ i equo troiano delitescētē: Ego uero Sibullã sine dubio sapientissimã mulierẽ fuisse iudicio uisamq; idoneam diis immortalibus: cui singularẽ quãdã uim diuinandi concederent: uerũ illam delirã penitus ac prorsus cãcã fuisse affirmarem: si quã spem dignitatis in acru delissima peste re posuisset: Si quid tamen cecinisse nisi e: quod ad Corneliam gentẽ pertinere uideret: uim omnem illius diuinationis in uno. L. Sulla consumptam fuisse iudicemus: cuius pauloante respu. sensit & crudelissimam simul & amplissimam potestatem. Nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor: neq; a salute populi romani tam abhorrentes: ut homini deimentissimo regnum concederent huius sanctissimæ atque optime ciuitatis. Sullam profecto crudelitas uicit. At ipse maximarum laudem uirtutum & rei militaris summam ac singularem gloriam consecutus. Lentulum uero nullã uictoriã nostræ ciuitati: nullum studium armorum nulla præstantia uirtutis aut ingenii commendauit. Quæ uero, non tabernæ potius: aut qui non greges infamium hominum. Sibullinum istum principem concelebrarunt: nam uitam eius commemorare non est necesse uersatam super in obeundis libidinibus: ac societate turpissimorum hominum nobilitatam: nihil in eo sanguinis auiti: nihil industriæ romanæ: nihil splendoris domestici: nihil auitæ frugalitatis. Fingitæ uobis iudices: fingite dignitatem huius hominis tum florẽtem amplissimo magistratu: tum omnibus po. ro. muneribus exornatam: Quantum queso sanguinis ciuili in foro: in curia redundatorum eẽ creditis aut quãtam uim libidinis atq; impudicitie per omnium ciuium cubicula demanaturam: profecto dignitate fretus ea quæ priuatus concupiuisset nonne dubio consequeret Ferreretur a mēs in omnia: nec ullæ rationis consiliorũ aut pudoris: nec ulla studia humanitas refrenaret scipitẽ atq; incitarũ cursum uetustæ crudelitatis Cethegus inferior nobilitate atq; ingẽio uehementia furoris longe imanior parũ eẽ lentuli somnio discedere uisus e. Verũ insanã leuissimæ opinionis modestiore loquẽdi rōne cõtegere uelle uideretur. Genus est idẽ tamen furoris eadẽq; ratio concelebratæ diuinationis. Tales hi scelerũ artifices aboq; concitati ad euertendã rēpu. partĩ a uesana spe uaticini cõmemorati: partĩ a nepharia scelerũ asiduitate Catilinã offendunt nouis rebus studentẽ cuius presidio consilioq; cupiditates suas iuari posse facillimæ crediderunt: si uero sociorum copiosissimo sese conuinxissent. Est. n. in illo monstro. sicuti paulo ante retigimus tuis eximia facietarũ: & ratio quãdã ad umbrata uirtutẽ: facilis ad cõprehendendũ omnium hominum familiaritates. Hunc igitur catinam adepti cethegus & lentulus & ipsi lenociniis suis insignes ad omne genus beniuolentiæ subeundum deflagrare cõperunt admirabili quadam cupiditate seu diripiendæ urbis seu potiendæ dominationis. He sunt iudices: huius nepharii facinoris abhominandæ faces: hi sunt crudeles igniculi quibus exarsisse Catilinæ ferocem animum facillimæ credendum est. Talibus initiis concitati princeps nephandæ coniurationis: manum exiguam desperatorum hominum atq; obscœne iuuentutis: pederentim coegerunt coactam quid uellent edocuerunt: edoctam: pari cupiditate sceleris inflãmauerunt: inflãmaram deniq; pepulerunt ut in omnium nostrum facultates ac uitam facillime conspirarent. Furias istas audistis iudices cõmodissimas ac paratas non modo ad uiuos cõmouendos in omne facinõ: uerũ etiam ad mortuos ex ipso herebo medisq; bustis excitandos Reperti sunt tum atrocissimi sceleris patroni quiq; imanitatem detestandæ rei tum contegere uerbis: tum excusare comati sunt. I. Hortensius uir eximia caritate rei pu. summisq; ornamentis peditus & scientiæ & moderationis nequaquam omnia credenda eẽ dicit: iubetq; grauissimis hominibus facilitate iudiciorum diligenter esse continendam. Primum affirmat catilinam i perpetua custodia senatus extitisse: deniq; nunq; ferme discessisse a latere. Publii Ceponis nobilissimi ciuis: atq; integerrimi uiri: ita ut lepide dicat diseparationi eorum neq; solẽ orientem unq; neq; occidentẽ interuicisse: credo egdẽ sapiẽtissimũ hoĩem hortensiu: ut e inotientia singulari summaq; uirtute cuncta ipsa grauissime simul atq; ornatissime cõplexus est ita uera eẽ sicuti dixerit extimarẽ: sed lōge graditur a sententiã mea. Quæro igitur. de te. L. Hortesi: teq; obtestor atq; obsecro per ipsum ius uetustissime nostræ familiaritatis: si. L. Catilinam constat dies omnium ciuium conscientia siue in foro siue in turmis agere nunc stipatum cateruis exoletorum suorum. gladitoris agminibus per ora uulgi palam oblitare. si manifestum est noctes omnes aut in lustris scortorum aut in antris. M. Læcæ inducere uiri tuo iudicio non abhorretis a rei pu. caritate: quid est q; illum obuersa: um dicas in perpetua custodia atq; oculis senatorum. nisi forte custodiam senatoriam uocas uel exiguam moram in ipsius curiæ conciliis obeundis. Quid uero pertinet ad ipsius ceponis familiaritatem assiduam beniuolentiãq; singularem: nihil est quod insimulationi nostræ derogãdũ eẽ iudicetis. Diximõ. n. superiõ ingẽi catilinæ miros atq; occultissimos eẽ recessus nec qui cognosci seu per lustrari facillime possent. Vigent. n. in illa clade res diuersissimæ pariter continentia & libido. Nihil illo persæpe affixius ad tollenda bonorum consortia: nihil sollertius ad illis insidiandũ: nihil illius mulficentia insignius: nihil auidius rapacitate: nihil acutius consilio: nihil temeritate contemptibilis: quæ cũ ita sint ceptionem ad mirabimur in tantis uisuarum ambagibus errauisse. Me me: q̃ fateor iudices uetustissima quadam familiaritate catilinæ coniunctum: persæpe delirauisse miris per plextonibus illius: neq; unquam certi quicquam in illo ingenio comprehendere potuisse nihil igitur erit miri si ustrum integerrimum ceptionem: uersutissimi hominis doli atq; inconstantissimi mores sefellerunt. Non erit itaq; neq; grauitatis Hortesi candidissimã opem humanitatis tuæ summaq; dicendi copiam fontibus ipsis polliceri: aut quam bestiam irretitam iudicio tenemus dissolutam atq; exultantem rei pu. immittere Quod te nunq; cõmissurũ fuisse arbitraret: nisi qui me moras iidem te Catilinæ sine dubio sefellerunt Satis ostentatam uobis putamõ iudices tum rationes periculi nostri: tum huius imaniissimi sceleris atrocitatem. Nam odio senatõ p maxio catilinam arsisse demõstrauimus: si rarões uitæ suæ ueteres ac nouas in excitatõe reterrimãq; libidinũ collo

caritas: si specie perficendi sceleris homini prosequētissimo inimicitiarum: si deniq; lotorum ac tps oppor-
 tuitates extitisse p̄terea si rabiē quādā ambitōis i illo fuisse diximus si nullam potestātē referēdag; libidinū
 aut ullū p̄nitentię locum Postreō si coptam innumerabilem desp̄atā iuuentutis cū illo coniūctam fuisse
 p̄refacim; & eā simul ostēdim; suo p̄te gēio: furētē: i credibili audacia summaq; cupiditate p̄dēde ac uexā
 dā urbis i nfiāmatā: quid erit iudices q; dabitētis de liberāda patria: deq; ulciscēdi crudelissimi sceleris i ma-
 nitate. Nouistis. n. factus inauditum omniū hominū mēoria. factū atrox superbū: nephariū: p̄nitiosum
 remorissimū ab omni humanitate: nā lege: consuetudine: culus acerbitatem si m̄ius aīo bene p̄pexistis: q̄so
 mecū diligenter attēditē: scel; id iudices: euerfionē nephariam moliebantur amplissime nostre dignitatis: i
 teritū crudelissimū senatorii ordinis: cādam cōem omnium bonog; hui; sceleris libido reposita erat i diri-
 piendis omnium ciuū facultatibus atq; op̄ primēda urbis libertate huc sceleri: parabant; teterrimę con-
 iugum ac liberorum nostrog; uexationes: i hoc scelere uersabant; deniq; faces inferēdā penatib; n̄ is: expil-
 lationes aēdiū supra uirginū uectaliū: luc; ac mōror miserabilis uniuerse ciuitatis. Quā si uobis ut sunt i
 digna atq; intollerabilia uidentur: non iniquū erit autores horū malorū mulctare teterrimis suppliciis: cla-
 demq; omnium crudelissimā e uisceribus. r. p. propulsare. Tenetis exēpla malorū atq; omniū gantū auto-
 ritatē: qui super summas & singulares penas in eo genere hominū consumēdas esse putauerūt: qui rationē
 habuissent aut p̄dēdā patrię aut opprimēdā pu. libertatis. Nihil igit; erit i p̄dimēto qui audaciā crudelis-
 simi hominis Car. crudelissimo genere suppliciorū expietis & ultionem ex illog; cruciatib; ac penis capiat.
 r. p. quorum erat conflagratura manibus nisi sanctissimū imperii ro. custodes ac iudices dii i mortales nepha-
 riis uotis obtitissent credite iudices odierno die consurrexisse uniuersam urbē cōspecturā ex iudicio uestro
 planeq; anima uersurā qd̄ in posterum de salute uita deq; facultatib; suis sperācū sic. Credite irē uim uni-
 uersam si igit; iā iuuentutis aut hodierno Car. supp. simul cōficiēdā fore: aut illius liberatiōe latā atq; exul-
 tantem non multo post in oīum nostrū perniciē una cū illo celerime consurrecturā. Agit; si quidē hodierna
 uestra sn̄ia de salute hui; pulcherrimę atq; optimę ciuitatis: de stabilitate i p̄rit ro. de legū i colūitate: de li-
 bertate ciuū: de pudicitia liberorū ac coniugū uestrarū hui; . n. pestis idē scel; erat ut non crasaturū p̄ capita
 paucorū sed rāq; atrocissima uis ueneni per omne corpus urbis diuina naturā: scel; aut q̄ peste si uindicādū
 esse censebitis: ut reor & respu: desiderat; putate profecto deos i mortales & in primis Cap. iouē sempiter-
 num custodē ac iudicem huius imperii pro libertatis eorum tēplis ac ceterimonis gratias nobis āplissim; af-
 esse reddituros. Putate pariter idem facturam esse curiā p̄ defētia consilū uita: seruataq; senatori ordinis di-
 gnitate. Putate matronas urbis ac liberos nostros obseruata; pudicitiam supplices ac congratulantes uni-
 uersos ad genua uestra sese obuersaturos fore. Putate uirgines uestales atq; ipsam maiestatem amplissimi nu-
 minis ob liberationem suam: summa uobis leticia congratulaturam. Putate deniq; ciues omnes ob reten-
 tam uitam ac libertatem penates publicos pro consuatis focis atq; artib; pletes urbis pro propulsato teterrī-
 mo genere uastitatis serme incredibili gaudio exultaturos. Putate tandem hodierno iudicio paratum esse
 uobis aut i mortales dedecus: aut memoriam nominis sempiternam. Multa sunt equidem in ac uita que
 turpiter ac calamitose neglecta restitutionem tamē quodammodo patiant; huius uero uindicandi sceleris si
 p̄ntem facultatē neglexeritis frustra postea recuperandā copiam queretis: aut odie uobis propulsanda ē cui
 scribis. r. p. pestifera uis calamitatis: aut ipsi patrię sine dubio concidendum. Vtrum eligendum sit uos ui-
 deritis. Qui estis iudices humanitate tanta ne secordia dicam ut eorum uita ac spiritum diutius i. r. p. com-
 morari patiamini: qui uitę salutiq; ciuū crudeliter insidiati sunt: p̄ponitā uobis āte oculos ac medita-
 tione crebra reuoluite diem illum nepharium: quo salus omnium ciuū quo facultates nostre quo res ip-
 sa pub. peritura fuerat. Quando. si. alpexissemus bestias istas emissas carceribus per urbem omnem: per do-
 mos nostras furialiter exultantes ipsumq; in primis miserandi facinoris ducem ac principem Car. cōfirmā-
 tum hoc iudicio: spe plenum: leticia gesticentem: nunc hos ad aedem nostram nunc illos ad rapinam atq; i nfiā-
 mationem aedium deuocante coniuges e complexibus nostris ad libidinem uictorum raprę fuissent liberi
 ad supra de gremiis parentum extorri: p̄ciosa supplex alportata: tecta conflagrassent ignibus: corpora
 cęsa passim iacuisent. omnia deniq; gemitu fletuq; redūdassent: Hęc fuisset imago miserimę urbis: quā
 urbem a maioribus nostris florentissimam accepimus: & si prohibueritis clarā atq; excellentem posteris
 nostris tradituri sumus. Per humanitatem deniq; uestram uos obtestor atq; obsecro iudices: per amorem
 huius pulcherrimarum atq; inuictissime urbis per omnia que uobis locondissima sunt i uita. provide te
 rum atq; iterum ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis: tot in imminentibus malis erepti
 nunc perignauiam nostram ac disfidiam pericitemur: eripite uitam ciuū a miseranda crudelitate. Proht
 bete penates uestros a nephariis ignib;. Seruate pudicitia necessitudinū nostraz a teterrimis uexationibus
 liberate tēpla deog; a tristib; rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: p̄gite magistrat;
 n̄ os ab inaudita ferita. e. defendite dēiq; uniuersam urnē ab hoc iusita. ptorsus: & tristissimo gñe calāitatis

C. CRISPI SALVSTI LIBER DE BELLO IGVRTINO.

ALSO queritur de natura sui genus humanum: quid imbecilla: & atque acul breuis
 forte potius quam uirtute regatur. Nam cuncta reputando neque maius aliud: ne-
 que prestabilius inuentes: magisque naturę industriam hominum quam uim aut
 tempus deesse: sed dux atq; imperator uitę mortaliū animus ē: gubi ad gloriā uirtutis
 ula crasat: abūde pollēs potēs; & clar;. neq; fortūa eget: qppe q̄ p̄bitatē i dūstriā: alia
 q; bonas artis: neq; dare: neq; eriperē culq; pōt. Sin capt; prauis cupidib; ad iertā & uo

luprætes corporis pessudatus est. pernitiōsa libidine paulis p usus ubi p secordiã uires: ætas: ingenium deflu
 xere naturæ infirmitas: accusatur suã quicq; culpã antores ad negocia transferunt. Quod si oibus bonarum
 rerũ tanta cura esset quãto studio aliena ac nihil profutura multaq; etiã periculosa petunt: neq; magis regerẽ
 tur. casibus qua regerent: & eo magnitudinis procederent: ubi p mortalibus gloria æterni fierent nã uti ge
 nus hominum compositum ex corpore & anima est ita res: cuncte studiaq; omnia alia corporis: alia animi
 naturam sequuntur. Igitur preclara facies: magnæ diuitiæ: ad hoc ius corporis & alia omnia huiuscemodĩ
 breui dlabuntur. At ingenii egregia facinora sicuti anima imortalia sunt. Postremo corporis & fortũæ bo
 norum ut initium sic finis est. Omniaq; orta occidunt & aucta senescunt. Anim⁹ incorruptus æternus rector
 humani generis agit: atq; habet cuncta neq; ipse habetur. Quo magis prauiras eorũ est admitanda qui de
 diti corporis gaudiis p luxum & ignauia ætatem agunt. Ceterum ingenium: quo neq; melius neq; amplius
 aliud est in natura mortalium incultu atq; secordia torpescere sinunt: cum præsertim tam multæ uariet̃ sint
 artes animi quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus & impia. Postremo omnis cura re
 rum publicarum minime mihi hac tempestate cupienda uidentur: quoniam neq; uirtuti bonos datur: neq;
 illi quibus per fraudem uis fuit: utiq; eo magis tuti aut honesti sunt. Nam uĩ quidem regere patriam aut pa
 rentes: quãq; & possis: & delicta corrigas: ramen iportunum est cum præsertim omnes rerum mutatiões ce
 dem fugã aliaq; hostilia portendant: frustra autẽ niti: neq; aliud se fatigãdo: nisi odium querere extremæ de
 mētiæ: est nisi forte quẽ in honesta & pnitiōsa libido tenet: potentiæ paucorum: decus atq; libertatẽ signifi
 cari suam. Ceterum ex aliis negociis: que ingenio exercentur ĩ primis magno usui est memoria rerũ gestag
 cuius de uirtute quia multi dixere puto preterendum simul ne per insolentiam quis existimet memet stu
 dium meum extollere laudando. Atq; ego credo fore qui quia decreui procula. Rem. p. ætatem agere: tan
 to tãq; utili labori meo nomen inertie imponunt. Certæ quibus maxima industria uideretur salutare plebem
 & conuulsi gratiam querere. Qui si reputauerint: & in quibus ego temporibus magistratus adeptus sin &
 quales uiri idem assequi nequuerint: & que genera hominum postea in lenatum peruenerim: profecto exi
 stimabunt me magis merito q̃ ignauia iudiciũ animi mei mutauisse maiusq; cõmodũ ex ocio meo q̃ ex alio
 rum negociis rei pu. uentur. Nam sepe audiui ego. Qu. M. P. S. Preterea ciuitatis nostre pclaros uiros soli
 tos ita dicere cũ imagines maiorũ intuerent uehementissime sibi animũ ad uirtutẽ accẽdi. f. nō cærã illa: ne
 q; figurã tantam uim In sese habere: sen memoria rerum gestag eã flammã egregiis uiris increfcere pectorĩ
 neq; prius sedari: quã uirt⁹ eorũ famã atq; gloriã adæquauerit. At cõtra q̃s omniũ est his morib⁹. q nō dedi
 uitis & sumptibus non probitate neq; industria cũ maiorib⁹ suis cõtendat. etiã hoĩes noui q per uirtutẽ so
 liti erant nobilitatẽ anteuenire furtim & per latrocinia potiusquã ex bõis artib⁹ ad imperia & honores nitũ
 tur. Perinde quasi pretura & consolatus atq; omnia alia huiusmodi. per se ipsa clara & magnifica sint. Ac nō
 perinde habeantur: ut eorũ qui ea sustinent: uirtus est: uerũ ego liberius satiusq; processit: dum me ciuitatis te
 det morum piger nunc ad inceptũ op⁹ redeo.

Billum scriptur⁹ sum: quod. P. R. cum iugurtha rege Numidiag gessit: primũ qd magnũ & atrox
 uaria uictoria fuit. Deinde quia tum primum supbiæ nobilitatis obuiatũ ē: que contentio diuina
 cũcta & humana pmiscuit. Eoq; uecordiæ pcessit. ut studiis ciuilib⁹ bellũ atq; uastitas Italiæ finẽ
 faceret sed priusquã huiuscemodi initium expeditam pauca supra reperam: quo ad cognoscendum omnia
 illustria magis: magisq; in aperto sit. Bel. pu. secundo: quo dux Carthaginensium Hannibal post magnitu
 dinem nominis R. o. Italiæ opes maxime attriuerat. Masinissa rex Numidarum in amicitiam receptus a.
 p. S. cui postea aphricano cognomen ex uirtute fuit: multa & preclara rei militaris facinora fecerat: obque
 uictus carthaginensibus & capto siphace: cuius in aphrica magnum atque late imperium ualuit. P. R. qual
 cunque urbis & agros manu ceperat: regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis
 permanlit sed imperit uitæque eius finis idem fuit: deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit. Manasta
 bale & Gulussa fratribus morbo absumptis: is Adherbalem & Hiẽsalem ex se genuit: iugurthamq; filium
 Manastabalis: quem Masinissa q̃ ortus ex concubina erat priuatum reltquerat eodem cultu quo liberos su
 os domi habuit. Qui ubi primum adoleuit pollens uiribus decora facie sed multo maxime ingenio uali
 dus: non se luxu neq; inertie corrupẽdum dedit: sed uti mos illius est gentis equitare iaculari: cui su cum
 equalibus certare: & cum gloria ante omnis irer: omnibus tamen carus erat: ad hoc pleraq; tẽpora in uedão
 agere leonẽ atq; alias feras prim⁹ ferire: plurimũ facere. & minimunde seipse loqui quib⁹ reb⁹ Micipsa tam
 & si initio lætus fuerat existimans uirtutem iugurthæ regno suo gloriæ ad fore: tamen postq̃ hominem
 adolescẽrẽ exacta ætate sua & paruis liberis magis: magisq; crescere intelligit: uehementer eo negocio pmo
 tus multa in animo suo uolebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperii & preceps ad explendam
 animi cupidinem. Preterea opportunitas suæque & liberorum ætatis: quæ etiam mediocres uiros
 spe quæ transuersos agit. Ad studia Numidarum in iugur accensa. ex quibus si talem uirum dolis inter
 fecisset: neque seditio aut bellum orire anxius erat. His difficultatibus circumuentus: ubi uidet neq; par
 uis: neq; insidiis primi o posse hominem tam acceptum popularibus quod erat iugurthe mãu promptus &
 aperens glorie militaris statuit eum obiectare periculis & eo modo fortunam temptare. Igitur bello Nu
 manio Micipsa cum popu. roma. equitum atque perditum auxilia mitteret: sperans uel ostentando uir
 tutem: uel hostium scuitia facile eum occasurum præfecit Numidis: quos in hi peranimam mittebat:
 sed ea res longe aliter ac ratus erat euenit. Nam iugurtha uterat impigro atque acri ingenio ubi natu
 ram. P. Sci. qui tum. R. Imperator præerat: & mores hostium cognouit. multo labore multaq; cura. Præ

terea modestissimi patēdo saepe obuiā eundo periculis: tantam claritudinem breui peruenerat: ut nostris u. hementer carus. Numantinis maximo terrori esset. Ad sane quod difficilimū in primis ē prelio strenuus erat & bonus consilio. Quorū alterum ex prouidentia timorem. alter ex audacia temeritate affert: plerūq; solet. Igitur imperator oēs fere res asperas per iugurthā agere in amicis habere magis magisq; eū in dies amplecti. Quippe cui neq; consiliū neq; inceptū ullū frustra erat: huc accedebat munificētia animi: ingenii solertia. Quib; reb; iugurtha multos ex ro. sibi familiari amicitia cōiuxerat. Ea tēpestate ī exercitu nostro fere q̄ plures nouit: atq; nobiles: q̄b; diuitiā bono honestoq; potiores erāt: Factiosi domipotētes apud socios clari magisq; honesti qui iugurthe non mediocri animū pollicitando accēdebā: si Micipsar ex occidisset: for̄ uti sol; īperio numidie potiret in ipso maximā uirtutē Rome oia uenalia eē. sed postq̄ numantia delera. p. S. dimittere auxilia & ipse reuerit domum decreuit: donatum atq; laudatum magnifice p. concione iugurthā in pretoriū adduxit: ibiq; secreto monuit ut potius publice q̄ priuatim amicitia. p. r. coleret: neu aliquis largiri in suaderet. periculose a paucis emi: quod multorū esset. Si permanere uellet in suis artibus oliro & illi gloriā & regnum uenturū: sin pperantius pergeret suam pecuniam & ipsum pceptū casurū: sic locur; cū literis eū pars Micipse redderet dimisit: eaq; inīa hāc erat: iugurthae tui ī bello Numātio longe maxia uirtus fuit. Quā rē tibi certe gaudio esse scio: nobis ob merita sua car; ē: ut idē. S. & p. R. sit sūma opitemur: Tibi qdē p nra amicitia gratulor. en hēs uig; dignū te: atq; aud suo misimīā. Igitur rex ubi ea q̄ fama acceperat ex litteris īperatores eē ita cognouit. tū uirtute: tū grā uiri per mor; flexit animū suū: & iugurtham bñficiis uinceret aggressus ē statiq; eū adoptauit: & testamento pariter cū filiis hāredem instituit sed ipse paucos post annos morbo atq; aetate confect; cum sibi finē uitae adesse intelligeret coram amicis & cognatis: itcmq; Ad herbale & Hiempiale filiis dicitur huiuscemodi uerba cum iugurtha habuisse.

Patrum ego iugurtha te amisso patre sine spes siue opibus: in meum regnum suscepi existimans non minus me tibi q̄ liberis si gēuissim ob beneficia eaq; fore: neq; ea res falsum me habuit nam ut alia magna & egregia tua facta obmittam: nouissime tu rediens. Numantia: meq; regnumq; meum gloria decorasti. tuq; uirtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: Hispania nomen familiae nostrae renouatum est. Postremo quod difficilimum inter mortales est gloria inuidiam uicisti. nunc quoniam mihi natura finem uitae facit: per hanc dextram: per regni fidem moneo. obtestorq; te uti hos qui genere tibi propinqui beneficio meo fratres sunt: caros habeas: neu malis alienos adiungere: quam sanguine coniunctos retinere. Non exerceas: neq; thesauri praesidia regni sunt. Verum amici: quos neq; armis cogere: neq; auro parare quas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior qua frater fratri. Aut quem alienum fidum inuenies: si tuis hostis fueris: equidem ego uobis regnum trado firmum si boni eritis: si mali imbecillum. Nam concordia paruā res crescunt discordia maxime dilabuntur. Ceterum iugurtha ante hos te quia aetate & sapientia priores ne aliter quid eueniat prouidere decet: nam in omni certamine: qui opulentior est. etiam si accipit iniuriam: tamen quia plus potest facere uidetur: uos autem Adherbal & Hiensal colite: obseruate hunc talem uirum: imitamini uirtutem & enitimini: ne ego meliores liberos sumpsisse uidear q̄ genuisse. Ad ea iugurtha tamen si: regem ficta locutum intelligebat: & ipse longe aliter in aīo agitabat: tamen pro tēpore benigne respondit Micipsa paucis post diebus moritur. Postquā illi regio more iusta magnifice fecerant. Reguli in unum conuenerunt: ut inter se de cūctis negociis disceptarent. Sed. Hiensal qui minimus ex illis erat: natura ferox etiam antea ignobilitatem iugurthae quia materno genere impar erat despiciens dextra Adherbalem assēdit: ne medius ex tribus quod apud numidias honori ducitur iugurtha foret. Deinde tum ut aetati cōcederet fatigatus: a fratre uix in partem alteram traductus est: ibi cum multa de administrando imperio differerent: iugurtha inter alias res ait: oportere quinquenni consilia & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo ualuisse. Tum idem Hiensal placere sibi respondit: nam ipsum illum his tribus proximis annis adoptione in regnū peruenisset quod uerbū in pectus iugurthae altius quā quisq; rat; descendit. Itaq; ex eo tēpore ira & metu anxius moliri parare. atq; ea modo in animo hēre: quibus Hiensal per dolum caperetur. Que ubi tardius procedunt neq; leuitur animus ferox. Statuit enouis modo inceptū perficere primo cōuētum quē ab regulis factum sopra memorauit propter deffensionē placuerat diuidi thesauros sineq; imperiū singulis constitui: itaq; tempus ad utrāq; rem decernitur sed maturius ad pecuniā distribuendam reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere: sed Hiensal in oppidum Thirmitida forte etus de mouebatur quidam proximus lictore iugurthae: qui carus acceptusq; ei super fuerat. quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat impellitq; uti tanquā suam uisens domum erat portarum clauēs adulterinas pareret nā uere clauēs ad Hiensalē referēbant: Ceterū ubi res postularet seipsum cū magna manu uenturum. Numidia mādata breui cōfect. Atq; uti doctus erat noctu iugurthae milites introducit qui postquā in aedes irrupere: diuersi regem querebāt: dormientes alios: alios occurrentes ioterficere. Scrutari loca abdita: clauē effingere: strepitu & tumultu omnia miscere: Gum interim Hiensal reperitur occultans se in iugurio mulieris ancillae: quo in initio pauidus & loci ignarus perfugerat Numidiae caput eius uti iassi erant ad iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Aphricam breui diuulgatur. Adherbalem omnesq; qui sub imperio Micipsae fuerant metus inuadit: in duas partes. Numidiae descendunt: plures Adherbalem sequuntur: sed illum alterum bello meliores. Igitur iugurtha quam maximas potest copias parat: urbis partim ut: alias uoluntate imperio suo adiungere: omni. Numidiae imparare. Adherbalem tamen si legatos Romam miserat: qui senatum docerent de cāde fratris & fortunis suis:

tamen fretus multitudine militum parat armis contendere. Sed ubi rex ad certamen uenit uictus ex flio p-
fugit in prouinciam ac de hinc Romam contendit: tum Iugurtha per actis consiliis postq̄ omni Numidia
potebatur. in ocio facinus suum in animo reputans timere po. ro. neq̄ aduersus iram eius usquam: nisi in a-
uaritia nobilitatis & pecunia spem suam habere. Itaq̄ paucis diebus post cum auro & argento multo romā
legatos mittit. Quibus præcipit primum uti ueteres amicos muneribus repleant: deinde nouos exquirant
Postremo q̄cūq̄ possit largiendo parere cunctentur: sed ubi legati. R. uenere: & ex p̄cepto regis hospitibus
aliisq̄ quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat magna munera misere. Tanta commutatio in-
cessit: ut ex maximā inuidia & maliuolentia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret. Quorum
pars specialii præmio inducti singulos ex senatu ambiendo nitentur ne grauius in eum consuleretur. Igi-
tur ubi legati satis confidunt die constituto senatus utriusq̄ datur: tum Adherbalem hoc modo locutū acce-
pimus.

M Artes. C. Micipsa pater meus moriens mihi p̄cepit uti regni Numidiæ tantūmodo procurationē
meam. Cæterum ius & impiū penes uos eē. pop. ro. simul eniterer domi militiæq̄ q̄ maximo
usui esse. Vos mihi cognatorum & affinium loco ducerem. Si ea fecissem in uostra amicitia
exercitū: diuitias. munimenta regni: me habiturum. Quæ cum præcepta patris agitare. Iugurtha homo
oīum quos terra sustinet sceleratissimus contempto uostro Imperio. Masinisse me nepotem etiam stirpe lo-
cium atq̄ inimicū po. ro. regno fortunisq̄ omnibus expulit Atq̄ ego. p. C. quoniam eo miseriarum uenturus
eram: uellem potius ob mea q̄ ob maiorum beneficia meorum posse me auxilium a uobis petere: ac maxie
deberi mihi beneficia a po. ro. quibus utinam non egerem: sed si ea desideranda erant uti debitis utere. Sed
quoniam parum tuta per se ipsa probitas est neq̄ mihi in manu fuit qualis foret Iugurtha. Ad uos confugi.
P. C. quibus quod mihi miserrimum est: cogor prius oneri q̄ usui esse. Cæteri reges aut bello uicti in amici-
tiam recepti sunt: aut in suis dubiis rebus societatem uostram appetuerunt. Familia nostra cum po. ro. bello
carthaginensi amicitiam instituit quo tempore magis fides eius q̄ fortuna petenda erat. Quorum pro-
genit̄ uos. P. C. nolite pati me nepotem Masinisse frustra auxilium petere: sed si ad impetrandum nihil cau-
sæ haberem p̄ter miserandam fortunam quod paulo ante ego rex genere fama: atq̄ copiis potens: nunc de-
formatus erumnis inops alias opes expeto tamen erat maiestatis po. ro. prohibere iniuriam: neq̄ pati cuius
q̄ regnum per scelus crederet: uerum ego his finibus eiectis sum quos maioribus meis po. ro. dedit: unde pa-
ter & auus meus una uobiscum expulere Syphacē & carthaginenses. Uostra beneficia mihi erepta sunt. P. C.
in mea iniuria despecti hestis heu miserum me huc cū Micipsa pater beneficia tua euasere: ut quem tu parē
cum liberis tuis regniq̄ participem fecisti: is potissimum stirpis tuæ extictor sit: non quam ne ergo familia
nostra quieta erit. Semper ne in sanguine. ferro fuga: uersabimur. Dum carthaginenses incolumes fuere: iu-
re omnia sæua patiebamur: hostis a latere: uos amici procul. Spes omnis ī armis. Postq̄ illa pestis ex aphri-
ca electa est: læti pacem agitabamus. quippe quibus nullus hostis erat. nisi ille forte quem uos iussissetis. Ec-
ce autem ex improuiso Iugurtha intoleranda audacia: scelere: atq̄ superbia sese efferens fratre meo atq̄ eodē
propinquo suo interfecto primum regnum eius sceleris sui p̄dā fecit. Post ubi in eisdem dolis me nequiuit
capere nihil minus q̄ ui aut bellum expectantem in imperio uostro. sicut uidetis extorrem patria domo: in
opem & cooperum miseris efficit: ut ubi uis tutiusq̄ in meo regno essem: ego sic existimabam. P. C. uti p̄-
dicantem audiueram patrem meum qui diligenter colerent uostram amicitiam: eos multum laborem susci-
pere. cæterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit. præstitit uti in omnibus bellis
adesset uobis: nos uti per ocium tuti simus in manu uostra est. P. C. pater nos duos fratres reliquit. tertium
Iugurtham beneficiis suis ratus est coniunctum fore alter eorum necatus est alter ipse ego manus impias uix
effugi. Quid agam: aut quo potissimum infelix accedam: generis omnia p̄sidia extincta sunt Pater uti ne-
cesse erat naturæ concessit: fratri quē minime decuit propinquus per scelus uitam eripuit: affines amicos cæ-
teros meos propinquos: alium alia cladaē opp̄ssit capiti a Iugurtha pars in crucē acti pars bestis obiecti sūt:
pauci quibus relicta ē anima clausi in tenebris cum micore & luctu morte grauiore uitam exigunt. Etiam
si quæ aut amisi: aut quæ ex necessariis aduersa facta sunt incolumia manerent: tantū si qs ex improuiso ma-
li accidisset uos implorarem. P. C. quibus pro magnitudine imperii eius iniurias omnis curæ esse decet: Nūc
uero exul patria domo solus atq̄ omnium honestarum rerum egens quo accedam: aut quos appellem. Na-
tiones ne an reges. Quot omnes familiæ nostræ ob uostram amicitiam infestī sunt an quo q̄ mihi audire li-
cet ubi non meorum maiorum monuit: c̄ta hostilia plurima sint. an quisquam nostri misereri potest qui ali-
quando uobis hostis fuit. Postremo Micipsa ita nos instituit. P. C. ne quem coleremus nisi po. ro. ne socie-
tatem neq̄ foedera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in uostra amicitia fore. Sed si huic im-
perio fortuna mutaretur una occidēdum nobis: uirtute ac diis uolentibus magni & opulēti estis omnia sc̄da
& obedientia sunt Quo facilius sociorum iniurias curare licet tantum illud uereor: ne quos priuata amicitia
Iugurthe parum cognita transuersos agant: quos ego audio summa openiti ambire fatigare: uos singulos ne
qd̄ de absente incognita cā statuatis. figere: me uerba & fugam simulare cui licuerit ī regno manere. Quod
utinam illum cuius impio fac̄ore in has miseras proiectus sum eadem hæc simulantē uideam: & aliquan-
do aut apud uos aut deos imortales rerum humanarum. cura oriatur ut ille q̄ nunc sceleribus suis atq̄ p̄cla-
rus est omnibus malis ipse excruciatas impietatis in parentem nostrum fratris mei necis mearūq̄: miseriarum
graues p̄nas reddat. iam frater animo in meo carissime quanquam tibi immaturo: & unde minime
decuit uita erepta est. tamen lætandum magis q̄ dolē dum casum tuum puto. Non. n. regnum sed fugam exi-
lum

lium egestatem & omnes has miseras: quae me praemunt cum anima simul amisisti: at ego infelix in tanta mala praecipitatus ex patrio regno rerum humanarum spectaculum praebere incertus sum quid agam. Tuas ne iniurias persequar: ipse auxilium egens: an regno consulam: cuius uitae necisque potestas ex opibus alienis pendet: utinam possem mori fortis meis honestus exitus esset: ne uiuere contemptus uideret. si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque uiuere libet mihi neque mori licet sine dedecore. p. C. obtestor uos per liberos atque parentes uestros per maiestatem porro. subuenite mihi misero. Item obuiam iniuriae nolite pati regnum numidiae: quod uestrum est per scelus & sanguinem familiae nostrae tabescere. Postquam res loquendi finem fecit legati Iugurthae largitione freti magisque ca: paucis responderet Hierusalem ob scaeuicia suam a numidis interfectum Adherbalem ultro bellum inferentem. postquam superatus sit: queri quod iniuriam facere nequisset: Iugurtham ab senatu petere ne se alium putarent ac numantiae cognitum esse ne uerba inimici ante facta sua ponerent deinde utriusque a curia digrediuntur. Senatus statim consulitur. Fautores legatorum praeterea senatus deprauata gratia magna pars adherbalis dicta continere: Iugurthae uirtutem extollere: laudibus gratia uoce. Denique omnibus modis pro alieno scelere & flagitio sua quasi pro gloria nitentur. At contra pauci quibus bonum & egiuum carius diuitiis erat. subueniendi adherbali: & Hierusalem morrem seueram ut indicandam censebant: sed ex omnibus maxime. Aemilius Scalus impiger factiosus: audax potentiae. honoris diuiciarum. Caeterum uitia calidae sua occultans. Is postquam uidet regis largitionem famosam impudentemque ueritus quod in tali re solet ne polluta licentia inuidiam accenderet: animum a consueta libidine continuit. Vicin tamen in senatus pars illa uero precium aut gratiam anteferebat decretum sit uti decem legati regnum quod micipsa obtinuerat inter Iugurtham & adherbalem diuiderent: cuius legationis princeps fuit. L. O. homo clarus: & tamen in senatu potens. qui consul. C. G. & M. Fuluius Flacco interfectis accerit uictoria nobilitatis in plaebe exercuerat: eum Iugurtha tam & si ro. in amicis habuerat tamen accuratissime accepit. Dando & pollicendo multa perfecit uti fama: fidei postremo omnibus suis rebus commodum regis ante ferret. Reliquos legatos eadem uia aggressus est: plerisque capit: paucis carior fides quam pecunia fuit. In diuisione regni quae pars numidiae mauritaniam attingit agris uirisque opulentior Iugurthae traditur: illam alteram specie portio est quam usu: quae portuorum: & aedificiis magis exornata erat. Adherbal possedit: Res postulare situm pharicae uidet paucis exponere: & eas gentis quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit attingere. Sed quae loca & nationes ob calorem & asperitatem item solitudines minus frequentata sunt. De his aut facile compertum narraueri. Caetera quam paucissimis ab soluam.

In diuisione orbis terrae plerisque in parte tertia aethricam posuere. Pauci tantummodo asiam & europam esse. Ea fines habet ab occidente fretum nostri maris & oceanus: ab ortu solis decliuem latitudinem. Quem locum Cathabatmon incolae appellant mare saeuum importuosum: Ager frugum fertilis: bonus pecori: arbori infecundus. caelo terra: penuria aquarum: genus hominum: salubri corpore uelox patiens laborum plerisque senectus dissoluit nisi qui ferro. aut bestiis interiere. Nam aut morbus saepe quem superat: ad hoc malefici generis plura animalia. sed qui mortales in initio Aethricam habuerint: qui que postea accesserint: aut quomodo inter se permixti sunt: quanquam ab ea fama quae plerisque optinet diuersum est tamen uti ex libris punicis qui regis utique rem sese habere cultores eius terre putant Hierusalem dicebantur interpretatum nobis est: quam paucissimis dicam. Caeterum fides eius rei penes autores erit. Aethricam habere in initio getuli: & lybes asperi inculti: quibus cibum erat caro ferina atque humis: pabulum uti pecoribus. Hi neque moribus: neque lege aut imperio: cuiusquam regebantur: uagi: palantes quo nox coegerat sedes habebant: sed postquam in Hispania Hercules sicuti aethri putant interit: exercitus eius compositus ex uariis gentibus amissio duce: ac passim multis sibi imperium petentibus breui dilabuntur: ex eo numero Moedi. persae: & armeni nauibus in aethricam transacti proximos nostro mari locos occupauere. Sed perse intra magis oceanum. Hicque aluos nauium in uersos pro tuguris habuere. Quia neque materia in agris: neque ab hispanis emendi aut mutandi copia erat: mare magnum ignara lingua commertia prohibeant. Hi paulatim per conubia Getulos secum miscuere: & quia saepe temptantes agros: alia deinde loca petuerant: semetipsi numidas appellauerunt: caeterum adhuc aedificia numidarum quae agrestium mapalia illi uocant ob longa curuis lateribus tecta quasi nauium carinae sunt. Moedi autem & armeni accessere lybes. Nam hi mare propius aethricum agitabant. Getuli sub sole magis haud procul ab ardoribus: hicque maturae oppida habuere nam fretum diuisi ab hispania mutare res inter se constituerant. Nomen eorum paulatim lybes corrumpere barbara lingua mauros pro moedis appellantes. Sed res persarum breui adoleuit: ac postea nomine numidiae propter multitudinem a parentibus digressi: possidere ea loca quae proxime carthagine numidia appellatur. Deinde utriusque alteris freti finitimos armis: aut motu sub imperium suum coegere nomen gloriamque sibi addidere: magi hi qui ad nostrum mare processerant: quia lybes quam getuli minus erant bellicosi. Denique aethricae pars inferior pleraque a numidis possessa est: uicti omnes in gentem nomenque imperantium concessere: postea phoenices alii multitudinis domum minnedae gratia: pars cupidine imperii sollicitata plaebe: & alii nouarum rerum auidi hipponem adrumetum: leptim: aliasque urbes in ora maritima condiderunt: haecque breui multum auctae pars originibus suis praesidio alii decori fuere: nam de carthagine silere melius puto quam parum dicere quoniam alio properare tempus monet. igitur a Cathabatmo: qui locus aegyptum ab aethrica diuidit secundo mari prima habitatio Cirene est colonia Thereorum ac deinde duae sunt syrtes inter quas leptis: deinde philenorum arae: quae locum aegyptum uersus finem imperii habuere carthagine: post aliae punicae urbes: caetera loca usque ad mauritaniam numidiae tenent proxime hispaniam mauri sunt: super numidiam Getulos acci-

plimus partim In iugurijs: alios incultus uagos agitare: Post eos æthiopas esse: deinde loca exusta solis ardo
 ribus. Igitur bello iugurthino pleraq; ex puniis oppida & fines carthagenensium quos nouissime abuerat
 P. R. p. magistratus administrabat getulorum magna pars & numidiæ usq; ad flumē muluchā sub iugurtha
 erant. Mauris omnibus imperitabat rex boghus præter nomen p. cætera ignarius. p. r. Iræq; nobis neq; pa-
 ce neq; bello ante cognitus erat. De aphrica & de eiusdem incollis ad necessitatē rei satis dictum ē. Postq; autē
 diuiso regno legati ab Aphrica discessere: & iugurtha cōtra animi timorem præmia sceleris adeptum sese ui-
 det certum eē ratus quod ex amicis ad Numantiam acceperat omnia R. o. uenalia eē. simul & illorū pollicita
 tionibus accensus: quos paulo ante muneribus expleuerat in regnum adherbalis animū intendit: ipse acer
 bellicosus. At is quem petebat: quietus imbelli placido ingenio oportunus iniuriæ metuē magis quam me-
 tuendus. Igitur ex improviso eius fines cum magna manu inuadit multos immortalis eū pecore atq; alia p-
 da capit: ædificia incendit: pleraq; loca hostiliter cū equitatu. Deinde cum omni multitudine in regnū suum
 cōuertit se existimans adherbalem dolore p. motum iniurias suas manu uindicaturum: & amq; rem belli cau-
 sam fore. At ille quid neque se parem armis extimabat: & amicitia. P. R. magis q̄ numidis fretus erat nega-
 tus ad iugurtham de iniurijs quæstum misit: qui tamen contumeliosa dicta retulerunt prius tamen omnia
 decreuit q̄ bellum sumere: quia tentatum ante secus cesserat. Neque eo magis cupido iugurthæ minuebat.
 Quippe qui totum regnum eius animo iam inuiserat: itaque non uti ante cum prædatoria manu sed ma-
 gno exercitu comparato bellum gerere coepit: & aperte totius imperium numidiæ petere: Cæterū qua pge
 bat urbem agros uastare predas agere: suis animum: hostibus terrorē augere. Adherbal ubi intellexit eo pro-
 cessum uti regnum aut relinquendum esse aut armis retinendum necessario copias parat & iugurthæ obui-
 procedit siterim aut longe a mari cirtham oppidum: utriusq; exercitus confedit: & quia diei extremum erat.
 prælium non est inceptum. sed ubi plurimum noctis processit: obscuro etiam tunc lumine milites iugur-
 thæ signo dato castra hostium inuadunt semisonnos partim: alios sumentes arma fugant funditq;. Adherbal
 cum paucis equitibus cirtham profugit. & ni multitudo togarorum fuisset: quæ numidas insequentes mæ-
 nibus prohibuit uno die inter duos reges cœtum atque patratum bellum foret. Iugurtha oppidum circum-
 sedit: uineis turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus le-
 gatorū anteceperet: quos ante præliū factum ab adherbale missos audiuerat. Sed postquam senatus de bel-
 lo eorum accepit tres adolecētes in Aphricam legantur: qui ambos reges adeant. S. P. Q. u. R. urbis nunci-
 ent censere & uelle eos ab armis discedere. ita seque illisq; dignum esse legati in aphricam maturantes ueni-
 unt eo magis quod ro. cum proficisci parant: de prælio factō & opugnatione cirthæ audiebatur: sed his ru-
 mor clemēs erat. quorum iugurtha accepta oratione respondit sibi: neq; maius quicq; neq; carlius auctori-
 tate senatus eē ab adolecētia ita si enisum. ut ab optimo quoq; pbaretur uirtute non milita. P. S. summo uiro
 placuisse ob eadē artis a amicitia non penuria liberorum in regnū adoptatum eē. Cæterum quod pleraq;
 bene atq; strenue fecisset eo animum suum iniurijs minus tolerare: adherbalem dolis uitæ suæ insidiatum
 quod ubi comperisset sceleri obuiam esse. Po. R. o. neq; recte pro bono facturum: si ab iure gentium sese phi-
 buerit: postremo de omnibus rebus legatos R. o. breui missurum: ita utriq; digrediuntur. Adherbali non su-
 it appellandi copia. Iugurtha ubi eos aphrica discessisse ratus ē neq; propter loci naturam armis expugnare
 cirtham pōt. Vallo atque fossa mœnia circumdat: turres extruit: easq; præsidii firmat præterea dies nocteq;
 aut p. uti aut dolis tentare: defensoribus mœniū præmia modo: modo formidine ostentare suos hortan-
 do ad uirtutem erigere: profusus intētus cūcta parare. Ac ubi adherbal intelligit oēs fortunas suas in extremo
 sitas hostē infestū: auxiliij spem penuria necessariatū rerum bellū trahi non posse. ex his qui una cirtham pro-
 fugerant duos maxime impigros delegit: eos multa pollicēdo ac miserando calum suū confirmat: uti per ho-
 stium mutationes noctu ad proximum mare deinde Romam pgeret. Numidiæ paucis diebus iussa effici-
 unt. Litteræ Adherbalis in senatu recitatur: quarum sententiā hæc fuit.

Non mea culpa sæpe ad uos oratum mitto. P. C. sed uis iugurthæ subegit: quem tanta libido extigūe
 di me inuasit: ut neque uos neque deos immortalis in animo habeat sanguinē meū q̄ omnia malit: ita
 que iā quintū mēsem foctus & amicus. P. R. armis obsessus teneor: neque Micipsæ patris mei bene-
 ficia: neque uestra decreta auxiliantur: ferro: an fame acrius urgear incertus sum: plura de iugurtha scribere de
 hortatur fortuna mea etiam ante exptus sum parum fidei miseris eē: nisi tantum intelligo illum supra quam
 ego sum petere: neque simul amicitiam uestram & regnum meum sperare: utrum grauius existimet nemini
 occultum ē: nam in initio occidit Hierusalem fratrem meū. Deinde patrio regno me expulit: quæ sane fuerint
 nostræ iniuriæ: nihil ad uos. Verum nunc regnum uestrum armis tenet. Me quē uos imperatorē numidis
 posuistis clausum obsidet. legatorum uerba q̄nt fecerit: picula mea declarant: quid reliquum nisi uis uestra:
 q̄ mouerim possit: nam ego quidem uellem. hæc quæ scribo & illa quæ antea in senatu quæstus sum uana fo-
 ret: potiusquam miseria mea fidē uobis faceret sed quoniam in eo natus sum ut iugurthæ scelerum ostētui ef-
 se non iam mortē: neque erūnas: antummodo imperium inimici. & cruciatus corporis deprecor: regno. p.
 C. numidiæ quod uestrum ē uti liber consulite me manibus ab impijs eripite p. maiestatem imperij p. ami-
 citiæ fidem si ulla apud uos memoria manet aut mei Masinissæ. His litteris recitatis: suere qui exercitum i
 Aphricam mittēdum cernerēt: quam primum Adherbali subueniēdum: interim de iugurtha consuleretur:
 quoniam legatis non paruisset: sed ab iisdē regis fautoribus summa opere ensum ē: ne tale decretum fieret.
 ita bonum publicum ut plerisque negocijs sole: priuata gratia deuictum. Legantur tamē in aphricam maio-
 res nati nobiles amplis honoribus uti in quibus fuit. M. Aemilius Scaurus: de quo supra memorauimus hō

mo consularis: & tum in senatu potens & princeps: hi quod res inuidiæ erat & a numidis obsecrari triduo
nauem ascendere: deinde breui uti cā ad pulli. litteras ad iugurtham mittunt: q̄ ocissime ad puinciam accedat:
se ad eum ab senatu missos. Ille ubi accepit homines claros quorum auctoritatē Ro. pollere audierat contra
inceptum suum uenisse primo commotus metu atq; libidine diuersis agitabatur. Timebat iram senatus ni
paruisset legatis porro animus cœcus cupidine ad inceptum scelus rapiebatur. Vicit tamen in auido ingēio
prauum consilium igitur exercitu circumdato summa ui Cirtham irrūpere nititur maxime sperans deducta
manu hostium: aut ui aut dolis sese casum uictoriæ inuēturum quod ubi secus procedit. neq; quod intende-
rat efficere potest ut prius q̄ legatos conueniret Adherbali potiretur ne Amplius morando Scaurum: quē
plurimum metuebat incēderet: cum paucis equitibus in prouinciam uenit. Tamen si senatus uerbis minæ
grauel nunciabantur. quod ab oppugnatione Cirthæ non desisteret: multa tamen oratione consumpta le-
gati frustra discessere: ea postq̄ Cirthæ audita sunt: Italici quorum uirtute mœnia defendebantur consili de-
ditiōne facta ppter magnitudinem. P. R. inuolatos sese fore: Adherbati suadēt uti se & oppidum Iugurthæ
tradat. tantum ab eo uitam paciscatur: de cæteris senatui curæ fore: At ille tamen omnia potiora fide iugur-
thæ rebatur: tamen: quia penates eosdem: si aduersaretur cogendi potestas erat ita uti censuerant Italici dedi-
tionem facit.

Iugurtha in primis Adherbalē ex cruciatum necat deinde oēs puberes Numidas atq; negociatores
i promiscue uti quisq; armatus obuius fuerat interfecit. Quod postq̄ Ro. cognitum ē: & res in sena-
tu agitari cœpit: idem ministri regis interpellando ac sæpe gratia interdum iurgis trahendo temp?
atrocitatem facti leniebant: Ac ni. C. M. Tri. Pl. Des: uir acer & infestus potentiae nobilitatis po. ro. edocif-
ser ad agi: ut per paucos factiosos iugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis inuidia in prolatandis cō-
sulationibus dilapsa foret: Tanta nis gratiæ atq; pecunia regis erat: sed ubi senatus delicti conscientia po-
pulum timet: lege Sempronia prouinciæ futuris. Coss. Numida atq; italia decretæ sunt. Coss. Decl. P. Sci-
pio Nasica. L. Calpurnius Bestia: Calpurnio Numidia: Scipioni Italia obuēnit. Deinde exercitus qui in A-
phricam portarē scribitur: stipēdiū aliq; quæ bello ului forent decernuntur. At iugurtha contra sp̄nuncio
accepto. quippe omnia cui uenū ire Romæ in animo hæserat siliū & cum eo duos familiares ad senatum
legatos mittit. Hisq; uti illis quos Hienusalem interfecit miserat præcepit omnis mortales uti pecunia aggre-
diantur. Qui postq̄ Romam aduentabant: senatus a bestia consultus est: placeret ne legatos iugurthæ reci-
pi mœnibus: Hisq; decreuere ni regnum ipsumq; deditum uenissent uti diebus in proximis decem italia de-
cederent: Consul numidif ex. S. D. nunciari iubet. ita in factis rebus illi domum discedunt. interim Calpur-
nius parato exercitu legit sibi homines nobiles: factiosos quorum auctoritate quæ deliquisset munita fore spe-
rabat in quibus fuerat. Scaurus. de cuius natura & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro mul-
tæ bonæq; artes animi & corporis erant quas omnis auaritia præpediebat: patiens laborum: acri ingenio:
fatis prouidens: belli haud ignarus: fortissimus contra pericula: & insidias: sed legiones per italiam regiū at-
q; inde Sciciliam: porro ex scicilia in Aphricam transuectæ sunt: igitur Calpurnius in initio paratis cōme-
atibus acriter Numidiam aggressus est: multos mortales & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi iugurtha p
legatos pecunia tentare: belliq; quod administrabat asperitatem ostēdere cœpit: animus æger auaritia facile
conuersus est cæterum socius & minister omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tamen a principio
plerisq; ex factiōne eius corruptis accerrime regem impugnabat: tamen magnitudine pecuniæ a bono ho-
nestoq; in paruum abstractus ē. Sed iugurtha primum belli tantummodo moram redimebat: existimans se
se aliquid interim Romæ præcio aut gratia effecturum. Postea uero q̄ participem negocii Scaurum accepit
in maximam spem adductus recuperandæ pacis. statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens egere.
Cæterum interea fidei causa. mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum iugurthæ Varā: cuius rei speci-
es erat acceptio frumentis: quod Calpurnius palā legatis imperauerat: quoniam deditiōnis morā induriæ a-
gitabantur. Igitur rex uti constituerat in castra puenit: ac pacta plenti consilio locutus de inuidia facti sui: at
que uti in deditiōnem acciperetur: reliqua cum Bestia & scauro secreta transegit. Deinde postero die quasi p
latyram legem sententiis exquisitis in deditiōnem accipitur. sed uti pro consilio imperatum erat elephāti tri-
ginta pecus atq; equi multi non cum paruo argēti pondere quæstori traduntur Calpurnius Romam ad ma-
gistratos rogandos proficiscitur: in Numidia. & in exercitu nostro pax agitabatur: Postq̄ autem res ī Aphri-
ca gestas quomodo actæ forent fama diuulgauit. Romæ per omnis Iocos & conuētus de facto consulis agi-
tari: apud plæbem grauis: inuidia patres sollicitati erant: an probarent tantum flagitium: an decretum con-
sulis subuerterent parum constabat. Ac maxime eos potētia scauri: quod is auror & socius Bestiæ ferebatur
a uero bonoque impediēbat. At. C. Mēmius de cuius libertate ingenii: & odio potētiæ nobilitatis supradixi-
mus. inter dubitationem & moras senatus in concionibus populum ad uindicandum hortari: monere po-
pulum ro. ne rē. p. ne libertatem suam desererent: crudelia & supba multa facinora nobilitatis ostēdere: pror-
sus intentus omnino plæbis animum accendebat: sed quoniam ea tempestate Romæ Mēmius facundia cla-
ra pollensque fuit: decere existi māui unam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam
dicam: q̄ in concione post reditum huiusmodi urbis disseruit.

Multa me dehortantur a uobis Quir. nisi studium rei pu. omnia superet: opes factiōnis: uestra patiē-
tia: ius nullum. ac maxime quod innocentiae plus periculi quam honoris est: nam illa quidem piget
dicere: his annis quindecim quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum quam scēde quam que inul-
ti perierunt uestri defensores: ut uobis animus ab ignauia atq; seordia corruptus sit: qui nec nūc quidem ob

noxii inimicis exurgitis: atque etiam nunc timetis eos quibus terrori decet esse: sed quamquam hæc talia sunt tamē obutam ire potētia: factionis animus subegit. Certe ego libertatem quæ mihi a parente meo tradita est experiar. Verum id frustra an .ob rem factam in uestra manu litum est. Quir. neque ego uos hortor quod facta uestri maiores fecere: uti contra iniurias armati eatis: nihil uel nec secessione opus: est necesse est suo metipsum more præcipites. Occiso. Ti. Craccho: quem regnum parare homines aiebant: in plebē Romanam graues habitæ sunt quæstiones: post. C. Gracchi & M. Fuluii eadem: item uestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Viri utque cladis non lex: uerum libido eorum finem fecit: sed sane fuerit regni reparatio plæbi sua iura restituere: quicquid sine sanguine ciuū ulcisci ne quid iure factū sit: superioribus annis taciti indigna homini ærarium expilari reges & populos liberos paucis nobilibus uictigal pendere: penes eosdem & summam gloriam & maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse parum habuere. Itaque postremo reges maiestas uestra: diuina & humana omnia hostibus tradita sunt: neque eos qui ea fecere pudet aut penitet. sed incendunt per ora uestra: magnifice sacerdotia & consolatus: pars triumphales suos ostentantes: spiriti de quasi ea honori non prædæ habeant serui ære comparati iniusta imperia dominorum non perferunt. Vos. Quir. imperio nati æquo animo seruitutem toleratis! At qui sunt hi qui rēpubl. occupauere homines sceleratissimi cruentis manibus: immani avaritia: nocentissimi: idemque superbissimi: quibus decus: fides: pietas: postremo honesta: atque inhonesta omnia quæstui sunt pars illum occidisse tribunos pl. alii quæstiones iniustas: plærique eadem in uos fecisse pro munimento habent. Ita quam quisque pessime fecit tam maxime tutus est. metum a scelere ad ignauiam uestram transfulere. quos omnis cupere eadem: eadem odisse eadem metuere in unum coegit: sed hæc inter bonos amicitia: inter malos factio est. Quod si tam uos curam libertatis haberetis quam illi ad dominationem accensi sunt profecto neque res pu. sicuti nunc uastaretur: & beneficia uestra penes optimos non audacissimos forent: maiores uestri parendi furis & maiestatis constituendæ gratia p secessionem armatis his Auentinum montem occupauere: uos pro libertate quam ab illis accepistis nonne summa ope nitentini! atque eo uehementius quod maius dedecus est parta amitteretur: quam omnino non peruisse: Dicit aliquis: quid igitur censes: uindicandum in eos qui hosti prodidit rem pu. nō manu neque ut: quod magis fecisse quam accidisse indignum est. Verum quæstionibus & iudicio ipsius Iugurthæ: qui si deditus est: profecto iussis uestris obediens erit. Si ea contemnit. existimabitis qualis illa pax aut deditio sit ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas ad paucos potentes maximæ diuitiæ: at in tempore. dāna atque dedecora peruenerunt: nisi forte nondum etiam uos dominationis eorum satietas teneat: & illa quæ hæc tempora magis placent: cum regna prouinciæ: leges iura. iudicia bella atque paces: postremo diuina & humana omnia penes paucos erant: Vos autem inuicti ab hostibus imperatores omnium gentium satis habebatis animam retinere. Nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat! At ego tamen utrum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen uos hominibus sceleratissimis ignoscere: quoniam ciues sunt æquo animo peteret. nisi misericordia in perniciem casura esset: nā & illis quantum importunitatis habent tantum parum est impune male fecisse nisi faciendi licentia deinde eripiatur & uobis alterna sollicitudo remanebit: cum intelligetis aut seruiendum esse aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordie quæ spes est: dominari illi uolunt: uos liberi esse facere illi iniuriam: uos prohibere: postremo sociis uestris ueluti hostibus: hostibus pro sociis utuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax aut amicitia esse! Quare moneo hortorque uos ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarij factus est: neque per uim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quæ grauiora sunt tamen ex consuetudine iam pro nihilo habentur: hosti: accerrimo prodita senatus autoritas: proditum imperium uestrum est. domi militiæ res publica uenalis fuit: quæ nisi quæ sita erunt & nisi uindicatum innoxios: quid erit reliquum nisi ut illis obediētes iuuantur qui ea fecerunt. Nam impune quod liber faceret id est regem esse. Neque ego uos. Quir. hortor ut malitis ciues uestros perperam quæ recte fecisse. Sed ne ignoscendo malis bonus perditum eatis. Ad hoc in Re. p. multum præstat beneficii quæ maleficij immemorem esse: bonus sit tantummodo signior ubi negligas at malus improbior: ad hoc si iniuriæ non sint: haud sæpe auxiliit egeas.

Hæc atque alia huiusmodi sæpe indicendo: Memmius populo persuadet ut. L. Cassius: qui tum prætor erat ad Iugurtham mitteretur: eumque interposita fide publica Romanam duceret. quo facilius iudicio regis Scauri & reliquorum quos pecuniæ captæ arcesebant delicta patifierent. Unni hæc romæ geruntur qui in numidia relictī a Bestia exercitui præerant: sicuti morem imperatoris sui plurima & flagitiosissima fecere facinora: fuere qui auro corrupti elephantas iugurthæ traderent: Alti per fugas uenderet per ex pacatis prædas agebant. Tanta uis avaritiæ animos eorum ueluti tabes inuaserat. At Cassius prælata rogatione a. C. Memmio: ac percussa omni nobilitate ad iugurtham profiscitur: eique timido & ex conscientia diffidēti rebus suis persuadet: quo se populo roma. se dedisset: ne uim quam misericordiam experiri mallet priuatim præterea fidem suam interponit. Quam non minoris quam publicam ducebat. Talis ea tēpestare fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha contra decus regium cultu quam maxime miserabili cum Cassio Romanam uenit. Ac tamen in ipso magna uis animi erat confirmatus ab omnibus: quorum potentie aut scelerare cuncta ea gesserat: quæ supra diximus. C. tamen Bestium tribunum plæbis magna mercede parat Cuius impudentia contra ius & iniurias omnes munitus foret. At. C. Memmius aduocata concione quamquam regi in festa plæbes erat: & pars in uincula duci iubet: pars nisi socios sceleris aperiret: more maiorum de hoste supplicium sumis dignitati magis quam iræ cōsulens: sedare motus & animos eorum mollire: postremo confirmare fidem publicam per sese inuolutam fore. Post ubi silentium coepit: producto iugurtha uerba fecit

fecit Romæ Numidiæque facinora eius memorat Scelerà in patrem fratresque ostendit: & quibus iuuantibus quibus ministris ea egerit quamquam intelligat populus roma. tamen se uelle manifeste magis ex illo habere: si uerum aperiat in fide & clementia populi roma. magnam spem illi sitam. Sin recte non soluti sociis fore: sese & suas opes corruptum. Deinde ubi Memmius dicendi finem fecit: & Iugurtha iussus est respondere. C. Bebius quem pecunia corruptum supra diximus: regem tacere iuberet: ac tamen si multitudo quæ in concione aderat. uehementer accensa terrebat eum clamore unstruque: sæpe impetu: atque aliis omnibus quæ ira fieri amat: uicit tamen Bebius impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit Iugurthæ Bestiæque & cæteris quos illa questio exagitabat animi auferunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam nomine Masiua filius Gulusæ nepos Masiuissæ: qui iam in dissensione regum Iugurthæ aduersus fuerat dedita Cirtha & Adherbalem interfecto profugus ex Aphrica abierat: huic Sp. Albinus: qui proximo anno post bestiam cum: Qu. Minutio Rufo consularum gerebat: persuadet: quoniam de stirpe Masiuissæ sit Iugurtham ob scelera inuidia cum metu urgeat: regnum Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul belli gerendi mouere quam senescere omnia malebat. ipsi provincia Numidia. Minutio Macedonia obuenit. Quæ postquam Masiua agitare coepit. neque Iugurthæ in amicis satis præsidii est quia eorum alium conscientia. Alium mala fama & timor impediēbat Bomilcari proximo ac maxime fido sibi imperat ut præcio si curi multa confecerat instatores Masiuæ paret maxime occulte. Sin id parum procedat: quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur: & per homines talis negotii artifices itinera egressusque eius postremo loca atque tempora explorat. Deinde ubi res postulat insidias tetendit. Igitur unus ex eo numero: qui ad cædem parati erant: paulo in consultius Masiuam aggreditur: obruncat. deprehensus multis hortantibus: & in primis Albino consule indicium proficitur. Fitreus magis ex æquo & bono: quam ex iure gentium Bomilcar comes eius qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris non prius omisit contra uerum nititur: quam animaduertit super gratiam: atque pecuniam suam inuidiam facti esse igitur quamquam in priori actione ex amicis quinquaginta uades dederat: regno magis quam uadibus consulens clam in Numidiam dimittit Bomilcarem: ueritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi: si de illo supplicium suuuptum foret: & ipse paucis diebus profectus est: iussus a senatu Italia decedere: Sed postquam Roma egressus est: fertur sæpe tacitus respiciens postremo dixisse: urbem uenalem: & mature perituram si emptorem inuenerit.

Interim Albinus renouato bello commeatum stipendium: aliaque quæ militibus usui forent: maturatur in Aphricam portare ac statim ipse profectus est: uti ante comitia: quod tempus haud longe aberat armis aut deditione aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia & alias causas more facere: polliceri deditionem: ac deinde metum simulare: cedere instanti & post paulo ne sui diffiderent instare: ita belli modo: modo pacis mora consulem ludificare: ac fuere: qui tunc Albinum haud ignarum consilii regis existimarent. Neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis quam dolo crederent. Sed postquam dilapso tempore comitorum dies aduentabat. Albinus aulo fratre in castris pro prætore relicto Romam discessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribunitiis atrociter. Res. pu. agitabatur. P. Lucilius. L. Annius tribuni plæbis resistentibus collegis continere magistratum nitebantur. Quæ dissensio totius anni comitia impediēbat. Et mora in spem adductus Aulus: quem pro prætore in castris relicto supra diximus: aut conficendi bellum: aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ: milites mense Ianuario ex Hybernaculis in expeditionem euocat: Magnisque itineribus hyeme aspera peruenit ad oppidum Suthul. ubi regis thesauri erant quod quamquam ex sæuitia temporis & in opportunitate loci neque capi neque obsideri poterat: nam circa murum situm in prærupui montis extremo planities limosa hyemalis aquis paludem fecerat: tamen aut simulandi gratia. quo regi formidinem adderet: aut cupidine cecus oppidum portundi uineas aggere: aggerem iacere: aliaque quæ incepto usui forent properare. At Iugurtha cognita uanitate auli: atque imperitia legati subdole eius augere amentiam misit stare supplicantes legatos. Ipse qua uitabundus per saltuosa loca & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis pepulit: uti Suthule relicto in abditas regiones sese uelutim credentem insequeretur. Ita delicta occultiora fuere: interea per homines calidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum partim uti transfugerent corrumpere alii signo dato uti locum descenderent. quæ postquam ex sententia instruxit intempesta nocte cum multitudine. Numidarum Auli castra circumuenit. Milites Romani perculsi insolito metu arma capere: alii sese obdere: pars terrore confirmare. Trepidare. omnibus locis uis magna hostium cælum nocte atque nubibus obscuratum piculum anceps. Postremo fugere an manere: tutius foret: in incerto erat: sed ex eo numero quos paulo ante corruptos diximus. cohors una Ligurum cum duabus turmis. Tracum: & paucis gregariis militibus transfere ad regem: & primo pulis tertie legionis per munitionem quam uti defenderet acceperat: locum hostibus introeundi dedit. Ea Numidæ cuncti irrupere. Et nostris fœda fuga plerique abiectis armis proximum collem occupauerunt: nox atque prædâ castrorum hostes quo minus uictoria ueretur remorata: Sunt. Deinde Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio uerba facit: tamen ipsum cum exercitu fame ferroque clausum teneat: tamen dicit se memorem humanarum rerum si secum fœdus faceret. in columes omnes sub Iugurtham missum: præterea uti decem diebus Numidiam decederent. Quæ quamquam graua & flagitii plene erant tamen quia mortis metu metuebantur. sicuti regi liberata pax conuenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt: me

rus atque moeror ciuitatem inuasere pars: dolere pro gloria imperii pas insolita bellicarum rerum timere li-
 bertati Aulo omnes infesti ac maxime qui bello præclari sæpe fuerant: quod armatus dedecore potius quã
 manu salutem quaesuerat. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris dehinc inuidiam ac periculum timens se-
 natum de foedere consulabat: tamen exercitui interim supplementum scribere a sociis & nomine latino au-
 xilia accerere. Denique omnibus modis festinare. Senatus uti ita par fuerat decernit suo atque populi
 sine iussu nullum potuisse foedus fieri. Consul impeditus a Tri. Pl. ne quas parauerat copia secum portaret:
 pauci diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus uti conuenerat Numidia deductus pro-
 uincia Hyembar. Postquam eo uentum est: quamquam persequi iugurtham & mederi fraternæ inuidiæ a-
 nimus ardebat: cognitus militibus quos præter fugam soluto imperio licentia atque lasciua corruperat.
 Ex copia rerum statuit sibi nihil agendum. interim Romæ. C. Manlius Limitanus Tri. Pl. rogationem ad
 populum promulgat: uti quaeretur in eos: quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset: & qui tradi
 dissent elephantibus & perfugas: quique ab eo in legationi aut Imperiis pecunias accepissent. Item qui de pa-
 ce aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Hinc rogationi partim consilii sibi: alii ex partium inuidia pe-
 ricula metuentes: quoniam aperte resistere non poterant: quin illa & alia talia placere sibi faterentur: occulte
 per amicos: ac maxime per homines nominis latini: & sociis Italicos impedimenta parabant sed plæbes in
 credibile memoratu est quantum intenta fuerit quantaque rogationem luserit & decreuerit & uoluerit: ma-
 gis odio nobilitatis cui illa mala parantur quam cura rei publicæ. tanta libido in partibus erat. Igitur cæteris
 percussis metu. M. Scaurum quem legatum Bestiæ supra memorauimus: inter læticiam plæbis & suorum
 fugam trepida etiam tum ciuitate: cum ex Manlii rogatione tris quaesitores rogarentur effecerant uti ipse in
 eo numero crearetur. Sed quaestione exercitata asperè uolèrque ex rumore & libidine plæbis ut sæpe no-
 bilitatem: sic ea respestat plæbem & secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum mos partium popularium
 & senatus factionum: ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romæ ortus est: ocio atque abun-
 dantia eorum reges quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deleram populus & S. R. placide
 modesteque inter se. R. P. tractabant. Neque gloriæ certamen: neque dominationis inter ciues erat. me-
 rus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed ubi illa formido a mentibus discessit scilicet ea quæ
 res secundæ amant: lasciuia atque superbia incessere. Ita quod in aduersis rebus optauerant: ocium post-
 quam adepti sunt acerbius asperiusque fit. Namque nobilitas dignitatem in dominationem. Et Po-
 pulus libertatem in libidinem uetere sibi quisque ducere: trahere: rapere: ita omnia in duas partis abstra-
 cta sunt respu. quæ media fuerat dilata: rata est. Cæterum nobilitas factione magis pollebat: plæbis
 uis soluta ac dispersa in multitudine minus poterat paucorum arbitrio belli: domique respublicæ. agitabatur
 penes eosdem ærarium: prouinciæ: magistratus: gloriæ: triumphum erant. Populus militia atque ino-
 pia urgebatur: prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes aut parui li-
 beri militum: uiri quisque potentiori affinis erat: sedibus pelebantur. Ita tum potentia avaritia sine
 modo modestiaque inuadere: polluere & uastare omnia: nihil pensi neque sancti habere: quo
 ad semetipsa præcipitant. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt: qui ueram gloriam iniustæ poten-
 tiæ ante ponerent: moueri ciuitas cepit & dissensio ciuiliis quasi permixta terræ oriri. Nam postquam Ti. &
 C. Gracchus: quorum maiores in punico bello atque aliis multum Rei publicæ addiderant uindicat plæbè
 in libertatem: & paucorum scelera patefacere ceperat: nobilitas noxia atque eo percussa modo per socios ac
 nomen latinum interdum per equites Ro. quos spes societatis a plæbe dimouerat. Gracchorum actioni-
 bus obuia inerat: & primo Tiberium: deinde paucos post annos ingredientem eadem. C. triumuirum in
 deducendis colloniis. cum M. Fuluo Flacco ferro necauerat: & sane gracchis cupidine uictorie non satis
 moderatus animus fuit: Sed bono uinci sanctus est: quam malo more iniuriam uincere. Igitur ea uictoria no-
 bilitas ex libidine sua uisa multos mortalis ferro aut sege extinxit. Plusque in reliquum sibi timoris quam
 potentia addidit. Quæ res plærunque magnas ciuitates pessundedit: dum alteri alteros uicere quouis mo-
 do & uictos acerbius ulcisci uolunt. Sed de studiis partium omnibusque ciuitatis moribus si sigillatim aut p
 magnitudine parem disere tempus quam res maturius me desereret. Quamobrem ad inceptum
 redeo.

Post auli fedus exercitusque nostri fugam foedam. Quinto Metellus & M. Sullanus Coss. Des
 prouincias inter se partuerant. Metelloque Numida obuenerat: acri uiro & quamquam aduer-
 so populi partibus: fama tamen æquabili & inuolata: is ubi primum magistratum ingressus est
 Alia omnia sibi cum collega ratus: ad bellum quod gesturus erat animum intendit. Igitur disti-
 dens ueteri exercitui milites eligere: scribere præsidia undique accerere: arma: tela: equos & cæ. Instrumen-
 ta militiæ parare. Ad hoc comæatum affatim denique omnia: quæ in bello uario & multarum rerum e-
 gèti usui esse solent: cæterum ad ea patranda senatus auctoritate socii nomenque latinum & reges ultro au-
 xilia mittere. Postremo omnis ciuitas summo studio nitēbatur. Itaque ex senectia omnibus rebus para-
 tis compositisque in Numidiam proficiscitur magna spe ciuium: tum propter artis bonas tum maxime quod
 aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & avaritia magistratum ante id tempus in Numidia no-
 stræ opes contusæ hostiumque aucte erant. Sed ubi in Africam uenit exercitus ei traditura. Spuri. Al-
 bino pro consule in res imbeciles: neque periculi: neque laboris patiens lingua quam manu prom-
 ptior:

Prior: prædator ex focis & ipse præda hostium sine imperio & modestia habitus. Ita impatori nouo plus e malis moribus sollicitudinis quam ex copia militum auxilii aut bonæ spei accedebat. Statuit metellus tamen quâquam & æstiuorum tempus cõmitiorum mora imminuerat: & expectatione euentus ciuium animos intentos putabat: nõ prius bellum attingere quam maiorum disciplina milites laborare coegisset. Nã Albinus Auli fratris exercitus quæ clade: perculsus postquam decreuerat non egredi prouincia quâ tẽporis æstiuorum imperium fuit plerũq; milites statutis castris habebat: nisi cum odor aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari uigilæ ducebantur: uti cuiquæ libebat: ab signis haberat. Lixæ permixti cum equitibus: die noctuquæ uagabantur: & palantes agros uastare: uillas expugnare: pecoris & mancipiorum prædas certantis agere eaq; mutare cum mercatoribus uino auectitio & aliis talibus. Præterea frumentum publice datum uendere: panem i dies mercari. Postremo quecũq; dici aut fingit quæ uni ignauitæ luxuriæ que probra in illo exercitu cuncta fuere: & alia amplius: sed in ea difficultate. metellũ non minus quam in rebus hostilibus magnum & sapientem uirum fuisse comperio: tanta temperantia inter ambitionem sæuitiam que moderatum: namque edicto primo adiumenta ignauitæ dicitur sustulisse: ne quisquam in castris panem aut quem alium cibum coctum uenderet: ne lixæ sequerentur exercitum: ne miles gregari us in castris neue in agmine seruum aut: tumentum haberet. Cæteris arte modum statuisse. Præterea transuersis itineribus quotidie castra mouere: uallo ac fossa munire: uigilias crebas ponere: & eas ipse cum legatis circumire. Item in agmine in primis modo: modo in postremis sæpe in medio adesse ne quisquam ordine egrederetur. ut cum signis frequentes incederent: miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis quam uindicando exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha ubi ea quæ Metellus agebat ex nunciis accepit: simul de innocentia eius certior Romæ factus diffidere suis rebus: ac tum demũ ueram deditioem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit. Qui tantummodo ipsi: liberisq; uitam peterent: alia omnia dederent populo romano sed metello iam antea experimentis cognitum erat genus numidarum infidum: ingenio mobili nouarum rerum auidum esse: itaq; legatos. Alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentando: postq̃ opportunos sibi cognouit: multa pollicendo persuadet: ut iugurtham maxime uiuum: si id parum procedat necatum sibi traderet: cæterum palam quæ ex uoluntate forent regi nunciare iubet. Deinde paucis diebus intento atq; in sexto exercitu in numidiam procedit. Vbi contra belli faciem tuguria plena hominum pecora: cultoresq; in agris erant ex oppidis & Mapilibus præfecti regis obuiam procedebant parati frumetum dare cõmeatum portare. Postremo omnia quæ Imperarentur facere. Nequæ Metellus iccirco minus: sed pariter ac si hostes adessent munito agmine incedere: latæ explorare omnia illa deditiois signa ostentum esse credere: eo infidiis locum tentare. Itaque cum expeditis cohortib; itẽ funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat. In postremo. C. Marius legatus curabat cum equitibus in utrumq; latus auxiliarios equites. Tribunis legionum: & præfectis cohortum dispartierat: ut cum his uelites permixti quocunquæ accederent equitatus hostium propulsarent. Nã in iugurtha tantus dolus: tantaquæ peritla locorum & militie erat: ut absens an præsens: pacem an bellum gerens pernitiosior esset in incerto haberetur. Erat aut longe ab eo itinere quo metellus pergebat oppidum Numidarum nomine Vata forum rerum uenaliũ totius regni: & maxie celebrarum: ubi incolere & mercari res consueuerat talie generis multi mortalis. Huic consul simul tentandi gratia si paterentur opportunitates loci præsidium imposuit: Præterea imperauit frumentum: & alia quæ bello uim forent cõportare: ratus id quod res monebat frequentiam negociatorum & cõmeatum etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negocia iugurtha impensius modo legatos supplices mittere: pacem rogare: præter suam liberorumquæ uitam Metello omnia dedere. Quos item uti priores Consul illectos dimittebat ad proditionẽ regi: pacem quam postulabat: neque abnuere: neque polliceri: & inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit: ac se suis artibus tentari animaduertit. Qui pax uerbis nuntiabatur: cæterum re bellum asperrimum erat: urbs maxima alienata: ager hostibus cognitus: animum popularium tentari: coactus rerum necessitudine statuit armis certare. Igitur explorato itinere hostium in spem uictoriæ adductus ex opportunitate loci: quam maximas copias potest omnium generum parat: ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea Numidiæ per quam Aderbal iu diuisione possederat flumen oriens a meridie muthul. A quo haberant modus ferme millia passuum uiginti tractu peri uastus a natura & humano uultu sed ex eo midio quasi collis oriebatur in immensum pertingens uestius oleastro: ac murtetis aliisque arborum generibus: quæ humo arida atque arenosa gignuntur. media aurem planities deserta penuria aquæ præter flumini propinqua loca ea consista arbutis pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle: quem transuerso itinere porrectum docuimus: Iugurtha extenuata acie suorum consedit: elephantis & patri copiarum pedestrium. Bomilcarẽ præfecti: eumque edocet: quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu atque peditibus delectis suos collocat. Deinde singulas turmas & manipulos circuitens mouet atque obtestatur: uti memores pristinæ uirtutis & uictoriæ: sese regnumque ab Romanorum auiditia defendant. Cum is certamine quos antea uictos subiugum miserint. Ducem illis: non mutatum animum: quæ ab Imperatore decuerat omnia suis prouisa: locum superiorem: uti prudentes cum imperitis ne pauciores cum pluribus: aut rudes cum bello melioribus manum confererent: proinde parati intentique essent signo dato Romanos inuadere. Illum diem: aut omnis labores & uictorias confirmaturum: aut maximarum crumnarum

inlitum fore. Ad hoc uirritim uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat commune facere:beneficium:& eum ipsum aliis ostentare. Postremo pro cuiusque ingenio pollicendo: imitando: obstantando alium alio modo excitare. Cum interim metellus ignarus hostium monte digrediens cum exercitu conspicitur. Primo dubius quid nam insolita facies ostenderet: Nanque inter uirgulta equi: numidae que considerant neque plane occultati humilitate arborum & tamen incertum quid nam esset: tum natura loci: tum dolo ipsi atque militaria signa obscurati. Deinde breui cognitis insidiis paulisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus in dextero latere quod proximum hostium erat triplicibus subsidiis aciem instruit. inter manipulos funditores & sagitarios dispersit equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus: aciem sicuti instruxerat transuersis principiis in planum deducte. Sed Numidas quietos neque digressos colle anaduertit: ex anni tempore ueritus & inopia aquae: ne siti conficeretur exercitus. Rutillum legatum cum expeditis cohortibus: & parte equitum praemisit ad flumen: uti locum castris antecapere: existimans crebro hostes impetu & transuersis praелиis iter remoratorios (& quoniam armis diffident): lassitudinem & sitim militum tenturos. Deinde ipse pro tempore atque loco sicuti monte descenderat paulatim procedere. martium post principia habere. Ipse cum equitibus sinistrae alae esse qui in agmine princeps facti erant. At iugurtha ubi extremum agmen metelli primos suos praetergressum uidet: praesidio quasi duum milium peditum montem occupat: qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersariis receptus: ac post munimento foret. Deinde repente signo hostes inuadit: Numidae alii postremos cedere pars a sinistra ac dextra tentare: insensu adesse instare: atque omnibus locis romanorum ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obuui hostibus fuerunt ludificati in incerto praelio ipsi modo eminens fanciabantur: neque contra ferendi aut conferendi manum copia erant ante iam docti ab iugurtha equites: ubi Romanorum turmae insequi coeperant non confertim in unum se recipiebant.

Sed alius alio quam maxime diuersi. Ita numero priores si a persequendo hostes deterrere nequie-rant: defiectos a tergo aut alateribus circumueniebant. Sin opportunior fuge collis quam campi fuerant ea uero consueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere. Nostros asperitas & insolentia loci retinebat. Caeterum facies torius negotii uaria incerta foeda atque miserabilis diuersi a suis pars cedere: alii insequi: neque signa neque ordines obseruare ubi quemque periculum caeperat ibi resistere: ac propulsare arma: tela: equi: uiri hostes atque ciues permixti: nihil consilio atque imperio agi fors omnia regere: itaque multum diei processerat etiam tum euentus in incerto erat. Denique omnibus labore & aestu languidis.

Metellus uidet ubi Numidas minus instare: paulatim milites in unum conduxit: ordines restituit: & cohortes legionarias quattuor aduersus pedites hostium collocat: Eorum magna pars locis superioribus fessa considerat: simul orare: hortari milites ne deficerent: neu paterentur hostes fugientes uincere neque illis castra esse neque munimentum ullum quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec iugurtha qui dem interea quietus erat circum ire: hortari: renouare praelium & ipse cum delictis tentare omnia subuenire suis: hostibus instare dubiis quos firmos cognouerat: eminens pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores summi uiri certabant: ipsi pares: caeterum opibus disparibus. Nam Metello uirtus militum: locus aduersus iugurthae alia omnia praeter milites opportuna Denique Romani ubi intelligunt: neque sibi profugium esse: neque ab hoste copiam pugnandi fieri: & iam diei uesper erat. Aduerso colle sicuti praecipitum fuerat euadunt amisso loco. Numidae fusi fugatique pauci interiere. Plerosque uelocitas & regio hostibus ignara: turata sunt: interea Bomilcar quem elephantis & partis copiarum pedestrium praefectum ab iugurtha esse supra diximus: ubi eum Rutilius praetergressus est. paulatim suos in aequum locum deducit: ac dum legatus ad flumen quo praemissus erat festinans pergit quietus uti res postulabat: aciem exornat: neque remittit quid ubi que hostis agere explorare. Postquam Retulium confedissem iam & animo uacuum esse accepit: simulque iugurthae ex praelio clamorem augeri: ueritus ne legatus cognita re laborantibus suis auxilio foret: Quam aciem diffidens uirtuti militum arte statuerat: quo hostium itineri officeret latius porrigit. Eoque modo ad Rutili castra procedit. Romani ex improviso pulueris uim magnam animaduertunt. Nam pro aspectum ager arbutis confitus prohibebat: & primo humum rari aridam uento agitari: postubi equabilem manere: sicuti acies mouebatur magis: magisque appropinquare uidebant: cognita re properantes arma capiunt ac pro castris sicuti imperabatur consistunt. Deinde ubi propius uentum est utrinque magno clamore concurrunt. Numidae tantummodo remorati dum in elephantis auxilium putant. Postquam eos impeditos ramis arborum atque ita disiectos circumueniri uident fugam faciunt: ac plerique abiectis armis: collis aut noctis quae iam aderat auxilio integri abeunt: elephantis quattuor capti reliqui omnes numero quadraginta interfecti sunt. At Romani quaequam itinere atque opere castrorum & praelio fessi lassique erant tamen quod Metellus amplius opinione morabatur: instructi: intentique obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebantur. ac primo obscura nocte postquam haud procul inter se erant streptu. uel ut hostes aduentare alteri apud alteros formidinem simul & tumultum facere: & pene imprudentia admissu facinus miserabile foret: utriusque praemissi equites esse explorauissent: igitur pro metu repente gaudium exortum est. Milites alius alium leti appellant: acta edocentatque audiunt sua quisque fortia facta ad caelum inferunt. Quippe humanae res ita se habent in uictoria etiam in nauis gloriari licet aduersae res etiam detractant bonos Metellus in iisdem castris quattuoriduo moratus fancies cum cura reficit meritos: in praелиis more militiae donat uniuersos

conclone laudat atque agit gratias:hortatur ad cætera quæ leuia sunt p̄rem animum gerant p̄ uictoria la-
tis pugnatum:reliquos labores præde fore. Tamen interim transfugas & alios opportunos. Vbi iugur-
tha gentium:autq̄ uid ageret cum paucis ne esset:an exercitum haberet:ut sese uictus gereret: exploratum
misit. Ad ille sese in loca saltuosa & munita natura recœperat. ibiq̄ cogebat exercitum numero hominum
amplio rem: sed hebetem infirmumq̄: agri ac pecoris magis quam belli cultorem. Ideâ gratia eueniebat:
quod præter regios equites nemo omnium Numidarum ex iuga regem sequebatur. Quo cuiusq̄ anim⁹
fert discedunt eo neque id flagitium militiæ ducitur:ita se mores habent. Igitur Metellus ubi uidet regis
etiam tum animum ferocem esse bellum renouari. Quod nisi ex illius libidine geri non posset. Præterea
iniquum certamen sibi cum hostibus minore detrimento illos uincis quam uincere:statuit non præliis ne-
que in acie:sed alio modo bellum gerendum fore. Itaq̄ in loca Numidiæ opulentissima pergit agros uastat
multa & oppida temere munita:ut sine prælio caput incenditq̄:puberes interficit:iuber alia omnia mili-
tum præde esse. Ea formidine multi mortales romanis dediti:obsides: frumentum & alia quæ usui so-
rent affatim præbita sunt ubi:cunq̄ res postulabat præsidium impositum. Quæ negotia multo magis
quam prælium male pugnatum ab suis regem terrebant. Quippe cui spes omnis in fuga sita erat sequi
cogebatur:& qui sua loca defenderet nequiuert in alienis bellum gerere:tamen ex inopia quod optimum
uidebatur consilium capit:exercitatum plerunq̄ in iisdem locis operiri iuber:ipse cum delectis equitibus
Metellum sequitur nocturnis autisq̄ itineribus ignoratus Romanos palantis repente aggreditur: eorum
plerique inermes cadunt multi capiuntur:nemo omnium intactus profugit & Numidæ priusquam sub-
ueniretur:sicuti iussi erant in proximos colles discedunt:Interim romæ gadium ingens ortum cognitis Me-
telli rebus:ut se exercitumque more maiorum generet:ut in aduerso loco tamen uictor fuisset:uirtute hosti-
um agro potiretur iugurtham magnificum ex. Auli secordia q̄ spem salutis insolitudine aut fuga coegis-
set habere. Itaque senatus ob ea scœciliter acta diis in mortalibus supplicia decernere. Ciuitas antea tripida
& sollicita de belli euentu læta agere leticiam. Fama de Metello præclara est:igitur eo intentior Metellus
ad uictoriam nisi omnibus modis festinare:cauere tamen necubi hosti opportunus fieret meminisse post
gloriam inuidiam sequi ita quo clarior:eo magis anxius erat:neque post insidias iugurthæ effuso exercitu
prædari. Sed ubi frumento aut pabulo opus erat cohortes cum omni equitatu præsidium magebant. Exer-
citus partem ipse:reliquos Marius ducebat. se igne magis quam præda ager uastabatur: duobus locis haud
longe inter se castra faciebant. Vbi ui opus erat cuncti aderant:cæterum quo fuga atque formido latius cre-
sceret diuersi agebant. Eo tempore iugurtha per colles sequi tempus aut locum pugnae quærere:qua uentu-
rum hostem audierat paululum aut aquarum fontis quorum penuria erat corrumpere modo se Metello in-
terdum Mario ostendere postrœo an agm̄e rēptare ac statim incolles regredi. Rursus alius p̄ alius minitari:ne
que prælium facere:neque ocium:pati. Tantummodo hostem ab incepto retinere: Romanus imperator
ubi se dolis fatigari uidet:neque ab hoste copiam pugnae fieri urbem magnam & in ea parte qua sita erat
arcem regni nomine zamam statuit oppugnare ratus id quod negotium poscebat:iugurtham laborantib⁹
suis auxilio uenturum ibique prælium fore. At ille quæ parabantur a perfugis edoctus magnis itineribus
Metellum anteuenit:oppidanos horratur:mcenia defendat:aditis auxilio perfugis:quod genus ex copitis
regis:quod fallere nequibat fortissimum erat. Præterea pollicetur in tempore semet cum exercitu affore.
Ita compositis rebus in loca quam maxime occulta descendit:ac post paulo cognoscit ex itinere marium fru-
mentatum cum paucis cohortibus. Sicam missam quod oppidum primum omnium post malam pu-
gnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus pergit noctu:& iam egredientibus Romanis in porta
pugnâ facit. Simul magna uoce Sicenses hortatur uti cohortes a tergo circumueniant:fortunam illis præ-
claris facinoris casum dare:si id fecerint. postea sese in regno illos in libertate sine metu ætatem acturos:at
ni Marius signa inferre atque euadere oppido properauisset profecto cuncti aut magna pars Sicensium si-
dem mutauissent. Tanta mobilitate sese Numidæ agerunt. Sed milites iugurthini paulisper a rege sustenta-
ti postquam maiore uel hostes urguent paucis amissis pro fugi discedunt. Marius ad zamam peruenit: id op-
pidum in campo situm magis opere quam natura munitum erat nullus idoneæ rei egens:armis uirisq̄ opu-
lentum. Igitur Metellus pro tempore atque loco paratis rebus cuncta mcenia exercitu circumuenit Legatis
imperat ubi quisque curaret. Deniq̄ signo undique simul clamor ingens oritur:neque ea res Numidas ter-
ret:infecti intentique sine tumultu manent:prælium incipitur romani pro ingenio: quisque pars eminus
glande aut lapidibus pugnare:alii inuadere:ac murum modo suffodere:modo scalis aggredi cupere præ-
lium in manibus facere. Contra ea oppidant in proximos saxa uoluere:sudes pilla:præterea pice & sulphu-
re redam mixtam ardenti mittere. Sed nec illos qui procul manserant timor animi satis munierat. Nā ple-
rosq̄ iacula tormētis aut manibus emissa uulnerabāt. Pariq̄ periculo sed fama impari boni atq̄ ignaui erāt
Dum apud zamam sic certatur. iugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis
qui in præsidio erant:& oīa magis q̄ plium expectantibus porta irrumpit. At nostri repentino metu per-
culsi:sibi quisq̄ p̄ moribus consulunt:alii fugere:alii arma capere:magna pars uulnerati aut occisi sunt. Cæ-
terum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis romani grege facto locum cœ-
pere paulo quam alii. editorem:neq̄ inde maxima ul depelli quiuere. Sed tela eminus missa remissa remit-
tere:pauci impluribus minus frustrati si Numidæ propius accessissent:ibique uirtutem ostendere & eos ma-
xima uel cedere:fundere atque fugare. Interim Metellus cum accerrime rem gereret clamorem a tergo ac-
cepit. Deinde conuerso equo animaduertit fugam ad se uersum fieri:quæ res indicabat populares es-

se: Igitur requisitū omnē ad castra propere misit: ac statim. C. Mariū cū cohortibus sociorū: cūque lachrymans per amicitia: perq; Rem pu. obsecrat ne quā contumeliā remanere in exercitu uictore: ne ue hostes in ultos abire sinat ille breui mandata efficit: ad iugurtha munimento castrorū impeditus cū alii superuallum præcipitarentur: alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus infecto negotio postq̄ nox aderat in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die priusquam ad oppugnandum regrederetur: equitatum omnē in ea parte qua regis aduentus erat pro castris agitare iubet: portas & proxima loca tribunis disperfit deinde ipse pergit ad oppidum: atque uti superiores die murū aggreditur. interim iugurtha ex occulto repente nostros inuadit & qui in proximo locati fuerant: paulisper territi perturbantur tamen reliquo cito subueniunt. Neq; diutius Numidæ resistere quiuissent: ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent quibus illi freti non uti equestri fieri prælio solet seqai. Deinde uero cedere sed aduersi equis concurrere implicare: ac perturbare aciem. ita suis hostes pœne uictos dare. Eodem tempore apud zamā magna ni certabatur: ubi quisque legatus aut tribunus curabat eo accerrime niti neq; alius spem in alio magis quam in se habere. Pariterque oppidani agere: opugnari aut parare omnibus locis: audius alteri alteros sauciare: q̄ semetipsi tegere: clamor pmixtus hortatiōe læticia gemitu. Item strepitus armorum ad cælum ferri: tæla utrinque uolare. Sed illi qui mœnia defendebant ubi hostes pabulum modo pugnum remiserant: Intenti prælium equestre prospectabant eos uti quæq; res iugurthæ erant: lætos modo: pauidos modo aniaduertes ac sicuti audiri a suis: aut cerni possent: admone-re alii: hortari alii: aut manu significare aut niti corporibus: & huc & illuc quasi uitabundi: aut iacentes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum est. Nam is in ea parte curabat consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu prælium regi inferere. Ita illis studio suorum astrictis repente magna ui murum aggreditur. & iam scalis aggressi milites prope summa cœperant: tum oppidani concurrunt lapides ignem alia præterea tela ingerunt: nostri primo resistere: deinde ubi unæ ac alteræ scalæ immūtæ sunt: qui supersteterant afficti sunt. Cæteri quoque modo potuere: pauci integri. Nam magna pars confecti uulneribus abeunt. Deinde utrinque prælium nox diremit. Metellus ubi uidet frustra inceptum: neque oppidum capi neque iugurtham niti: nisi ex insidiis aut suo loco pugnam facere: etiam æstare exactam esse: ab zama discedit. & in his urbibus: quæ ad se defecerat: quæ fatis munitæ loco aut mœnibus erant præsidia imponit. Cæterum exercitum in provincia quæ proxima est Numidiæ hyemandi gratia collocat: neque id tempus ex aliorum more quietu aut luxuriæ concedit. Sed quoniam armis bellum parum procedebat: insidias regi per amicos tendere: & eorum præsidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem qui Romæ cum iugurtha fuerat: & inde uadibus datis clam de Massiua nece iudicium fugerat: quod ei per maximam amicitiam: maxima copia fallendi erat multis pollicitationibus aggreditur: ac proximo efficit uti ad se colloquendi gratia occulte ueniat. deinde fide data si iugurtham uiuum aut necatum sibi tradidisset: fore ut illi Senatus impunitatem & sua omnia concederet: facile Numidæ persuaderet: tum ingenio infido: tum metuenti. si pax cum Romanis fieret ipse per conditiones ad supplicium traderetur. is ubi primum opportunum fuit iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit. Monet atque lachrymans obsecratur uti aliquando sibi liberisq; & genti Numidarum optimæ meritæque prouideat: omnibus præliis sese uictos: agrum uastatum multos mortalis captos aut occisos: regni opes comminutas esse. satis sæpe iam uirtutem militum: fortunam tentatam caueat ne illo cunctante Numidæ sibi consulant. His atque aliis talibus ad deditionem regis animum impellit: mittuntur ad imperatorem legati qui iugurtham imperata facturum dicerent ac sine ulla pactione sese regnumque in illius fide traderent. Metellus cunctos senatorii ordinis ex hybernis propere accersire iubet: eorum atque aliorum quos idoneos ducebat consilium: habet ita more maiorum ex consilii decrero per legatos iugurthæ imperat: argenti pondo ducenta milia: elephantas omnes: equorum & armorum aliquantulum: Quæ postquam sine morâ facta sunt: iubet omnes per fugas uinctos adduci: eorum magna pars uti iussum erat adducti: pauci cum primum deditio cœpit ad regem Boghum in Mauritaniam abierant. Igitur iugurtha ubi armis uiris & pecunia spoliatus est. Cum ipse ad imperandum Tisidium uocaretur: rursusque cœpit flectere animum: & ex mala conscientia digna timere. Dentque multis diebus per dubitationem consumptis: cum modo tedio rerum aduersarum omnia bello portiora deduceret interdum secum ipse reputaret quam grauis casus in seruitium ex regno foret: multis magnisque præsidis ne ququam perditis de integro bellum sumit. Rome senatus de prouinciis consultus Numidam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ forte. C. Mario per hostias diis supplicanti magna atque mirabilia portendi aruspex dixerat: Proinde que animo agitabat: fretus dii ageret fortunam quam sæpissimæ experiretur. & omnia prospere euentura: Ad illum iam antea consolatus ingens cupido exagitabat ad quem capiendum præter uetustatem familiæ omnia abundæ erant. Industria: probitas: militiæ magna scientia. animus belli ingens domi modicus: libidinis & diuitiarum uictor. Tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus & per omnem pueritiam Arpini altus ubi primū ætas militiæ patiens fuit stipendiis facundis non græca faciunda neque urbanis muuditis sese exercuit. ita inter artis bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ego ubi primum tribunatum militarem a populo perit: plerisq; faciem eius ignorantibus facile nor^s per oīs tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat: ut ampliore honore quam gerebat dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis uir perere non audebat. Nam postea ambitione præceps datus est & iam tum alios magistratus præbes: consulatū nobilitas inter se p man^s tradebat. Nouus nēo tā præclarus

neq̄ tā egregijs factis erat: qui is indigno illo honore & q̄si pollat⁹ habere. Igit̄ ubi marius A ruspiciis dicta eodē quo cupido animi hortabat̄ intendere uidet: ab Metello consulatū petēdi gratia missionem rogat. Cui quāq̄ uirtus gloria atq̄ alia oprāda bonis superabāt tñ inerat contēptor aīus & superbia cōmune nobilitatis maiū. Itaq̄ primū cōmorus insolita re: mirari eius consiliū: & quasi p̄ amicitā monere: ne tam praua inciperet: neu sup̄ fortunā animū gereret nō oīa omnibus cupiēda eē debere: illi res suas satis placeret. Postremo caueret id petere a Po. Ro. quod iure negare postq̄ hęc talia atq̄ alia dixit: neq̄ animus marii flectitur respondit ubi primū potuisse p̄ negocia publica facturū sese quæ peteret ac postea sæpe eadē postulanti fertur dixisse: ne festinaret abire: satis mature illū cū filio cōsulatū petitur. is eo tēpore cōtubernio patris ibidē mirabat̄: annos natus circiter uiginti. Quæ res mariū tū pro honore quē affectabat̄ cōtra metellū uehemēter accēderat: ita cupiditate atq̄ ira. pessimis cōsultoribus Crassariis neq̄ factis: ullo neq̄ dicto abstinere: q̄ modo ambitiosum foret: milites quibus in hybernis præerat lxx ore ip̄erto quā ante habere: Apud negociatores quoq̄ magna multitudo Vitæ erat criminose & simul magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteret̄ paucis dieb⁹ iugurthā in cathenis habiturū: ab impatore cōsulto bellū trahi: quod homo in annis & regni sup̄bia i ip̄erio nimis gauderet: Quæ oīa illis eo firmiora uidebant̄: quod diuturnitate belli res familiares corruerant: & animo cupienti nihil satis festinat̄. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam nomine Gauda. Manastabilis filius. masinise nepos quē micipsa testamento secundū heredē scripserat: morbis confect⁹ & ob eā causam mente pauulū iminuta: Cui Metellus petenti motu regū ut sellam iuxta poneret: item postea custodiæ causa turmā equitū Romanorū utrumq̄ negauerat honor quod eorum modo foret: quos po. ro. reges appellauisset præsiditū: quod contumeliosum foret: si equites romani Satelliti: Numidæ traderentur. Hunc marius anxius aggredit̄: atq̄ hortat̄: ut cōtumeliarū ip̄eratori cū suo auxilio pœnas petat hominē ob morbos animo paḡ ualido secōda oratione extollit illū regē ingentē uirū masinise uepotē esse: si iugurtha captus aut occisus foret impertū Numidiæ sine mora habituram: id adeo mature posse euenire ipse Consul ad id bellū missus foret: itaq̄ & illum: & equites romanos milites & negociatores alios ipse plerōsq̄ pacis spe ip̄ellit: uti romani ad suos necessarios asperē in Metellū de bello scribāt marium imperatōre p̄scant sic illi a multis mortalibus honestissima suffragatione cōsulat⁹ petebat̄. Simul ea tēpore plæbes nobilitate fusa p̄ legē manliā nouos extollebat̄. Ita mario cuncta procedere. Interim iugurtha postq̄ omnia deditioe bellū incipit: ut cum magna cura parare oīa: festinare exercitū cogere ciuitates q̄ a se defecerant formidine aut ostentando præmia affectare: circūuenire suos locos arma tela aliq̄ que spe patientare prorsus intactum nihil neq̄ quietum pati cuncta agitare: igitur Vacenses quo Metellus in initio iugurtha pacificante præsidium imposuerat fatigati regis supplicis neq̄ antea sua uoluntate alienati: principes ciuitatis inter se coniurant. Nā uulgus uti plerūq̄ solet & maxime Numidarū ingenio mobili: seditiosū atq̄ discordiosum erat: cupidum nouarū rerum quieti & ocio aduersum deinde compositis inter se rebus in diem tertium constituunt quod is festus celebratusq̄ per omnem Aphricā: ludum & lasciuam magis q̄ formidinem ostēdebat: sed ubi tempus fuit centuriones Tribunosq̄ militares & ipsum præfectum oppidi. Turpiliū Sullanum alius alium domos suas inuitant eos omnis præter Turpiliū inter epulas obruncant. Postea milites palantes inermes: quippe in tali die ac sine imperio egrediuntur: idem plæbs facit pars edocet a nobilitate alii studio talitū rerū incitati: quis acta consiliūq̄ ignorantibus tumult⁹ ipse & res nonæ satis placebant. Romani milites ip̄rouiso metu incerti: signariq̄ quid potissimum facerent trepidare. Arcem oppidi ubi signa & scuta erant p̄sidium hostium portæ ante clausæ fugam phibeant̄: ad hoc mulieres pueriq̄ p̄tectis ædificiorum saxa & alia quæ locus p̄bebat certatim mittere ita neq̄ caueri anceps malum neq̄ a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: iuxta boni maliq̄ strenui & imbecilles multi obruncati sunt i ea tanta aspitate sæuissimis Numidis & oppido undiq̄ clauso Turpilius præfectus unus ex omnibus italicis profugit intactus id misericordia ne hospitibus ac pacatione: an casu ita euenit parum comprimus: nisi quia illi in tanto malo turpis uita integra fama polior fuit improbus instabilisq̄ uidetur. Metellus postquam de rebus Vacæ actis comperit paulisper mcestus e conspectu abii. Deinde ubi ira & egritudo permixta sunt cum maxima cura ultum ire iniurias festinat. Legionem cum qua hūmebat̄: & quam plurimos potest numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit & postera die circiter horam tertiam peruenit in quādam planitiem: locis paulo superioribus circūuentam ibi milites fessos itinertis magnitudine: etiam abnuentes omnia docet oppidum Vacam non amplius mille passum abesse dicere reliquum laborem æquo animo pati: dum pro ciuib⁹ suis uiris fortissimis atq̄ miserrimis pœnas caperent præterea prædam benigne ostentat sic animis eorum arrectis equites in primo latere pedites quam arctissime ire & signa occultare iubet. Vacenses ubi aniaduertē ad se uersum exercitum pergere primo uti res erat. Metellum esse rati: portas claufere. Deinde ubi neq̄ agros uastari: & eos qui primi aderant Numidas equites uident: rursus iugurtham arbitrari cum magno gaudio obtuli procedunt. Equites & pedites repentes signo dato alii uulgum effusum oppido cædere: alii ad portas festinare: pars turres capere: ira atque præde spes amplius quam lassitudo posse. Ita Vacenses biduum modo ex perfidia lætati. Ciuitas magna & opulenta cuncta pæne atque præde fuit. Turpilius quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus: usus a Metello causam dicere postquam se parum ex purgat condemnatus uerberatusq̄ pœnas capite soluit Nam is ciuis e Collaria erat. Per idem tempus bomilcar. cuius impulsu iugurtha deditioem quam metu deseruit inceperat: susceptus regi & ipse cum suspiciens nouas res cupere: ad perniciem eius

dolum nuere: die noctuq; fatigare animum deniq; omnia tentado socium sibi adiungit nabdalsam hominem nobilem: magnis opibus clarum acceptumq; popularibus suis qui plerumq; scorsum ab rege exercitum ductare: & omnes res exequi solitus erat que iugurthe fesso aut maioribus astricto supererant ex quo illi gloria opes quae inuentae: igitur utrisq; consilio dies insidiis statuitur. Caetera uti res posceret pro tempore parari placuit. Nabdalsa: ad exercitum est profectus quem inter hyberna Romanorum iussus habebat: ne ager inultis hostibus uastaretur. is postquam magnitudine facinoris percussus: ad tempus non uenit: metusq; re impediebat. Bomilcar. simul cupidus incepta patrandi: & timore socii anxius: ne omisso uetere consilio nouum quereret litteras ad eum per homines fideles mittit in quis mollitiem seordiamq; uiri accusare testari deos per quos irasseret monere ne praemia Metelli in pestem conuerteret iugurthae exitium adesse: caeterum sua ne an Metelli uirtute periret: id modo agitari. proinde reputaret animo suo premia an cruciatum mallet sed cum hae litterae allatae fuere forte Nabdalsa exercitatio corpore fessus in lecto quiescebat: ubi cognitus Bomilcaris uerbis: primo cura: deinde uti egrum animum solet somnus coepit: erat enim Numida quidam negotiorum curator: fidus ei acceptusq; & omnium consiliorum nisi nouissimi participes: qui postquam allatas litteras audiuit: & ex consuetudine ratus opera: aut ingenio suo opus esse: tabernaculum introiuit: Dormiente illo epistolam super caput in puluinari temere positam sumit ac perlegit. Deinde propere cognitis insidiis ad regem pergit. Nabdalsa post paulo experrectus ubi neque epistolam reperit: & rem omnem uti acta era ex perfugis cognouit primo indicem persequi conatus est: postquam id frustra fuit iugurtham placandi gratia accedit dicit quae ipse parauisset perfida clientis sui facere preuenta: lachrymans obtestatur per amicitiam perque sua ante fideliter acta: ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex aliter qui animo gerebar placide respondit Bomilcare interfecto aliisque multis quos socios insidiarum cognouit iram oppressit neque ex eo negotio seditio oriretur neque post id iugurthae dies aut nos ulla quies fuit: neque loco: neque mortali cuiquam aut tempori satis credere. ciues hostes iuxta metuere: circumspectare omnia & omni strepitu pauescere alto loco saepe contra decus regium noctu requiescere interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere. ita formidine quasi uecordia agitari. igitur Metellus ubi de casu Bomilcaris & inditio patefacto ex perfugis cognouit: rursus: tanquam ad integrum bellum cuncta parat festinatq; Marium fatigantem de profectio ne simul & inuictum & offensum: sibi parum idoneum ratus domum dimittit. Et romae plebes litteris quae de Metello ac Mario missae erant cognitis uolenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobilitas: quae antea decori fuit: inuidiae esse. At illi alteri generis humilitas fauore addiderat. Caeterum in utroque magis studia partium: quam mala aut bona sua moderari. Praeterea seditiosi magistratus uulgom exagitare. Metellum omnibus conclamationibus capitibus accersere. Marii uirtute immanius celebrare. Denique plebes sic est accensa uti opifitices aggressesque omnes: quorum res fidesque in manibus suae erant: relictis operibus frequentarent Marium: & ut sua necessaria post illius honorem ducerent. ita percussa nobilitate post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur: & postea populus a tribuno plebis. L. Manlio mantino rogatus quem uellet cum iugurtha bellum gerere: frequens Marium iussit. Sed Senatus paulo ante Metello Numidiam prouinciam decreuerat: ea res frustra fuit. Eodem tempore iugurtha amissis amicis. quorum plerisque ipse necauerat. Caeteri formidine: pars ad Romanos alii ad regem Boghum perfugerat: cum neque bellum geri sine ministris posset & nouorum fide in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret uariis incertisque agitabatur omneque illi res: neque consilium: aut quisquam hominum satis placebant: itinera profectusque in dies mutare: modo aduersus hostes: interdum in solitudines pergere saepe in fuga ac post paulo in armis spem habere: dubitare: uirtute an fidei popularium minus crederet ita quocumque intenderat res aduersae erant. Sed inter eas moras repetere sese Metellus cum exercitu ostendit Numidae ac iugurtha pro tempore parari instructi sunt. Deinde praelium incipitur: qua in parthe rex pugnae affuit ibi aliquamdiu cerratum est. Caeteri eius omnes milites primo congressu pulsi fugatique sunt. Romani lignorum & armorum: & aliquanto numero hostium paucorum potiti sunt. Nam ferme numidas in omnibus praeliis magis pedes quam arma tutati sunt. Ea fuga iugurtha in pensius modo rebus suis diffidens cum perfugis & parte equitatus in solitudines. Deinde Thalam peruenit: id opidum magnum atque opulentum: ibique praerique thesauri fillorumque eius multus pueritiae cultus erat: Quae postquam Metello comperta sunt quamquam inter Thalam flumenque proximum in spacio milium quinquaginta loca arida atque uasta esse cognouerat: tamen spe petrandi belli: si eius oppidi potius oret omnis asperitates superuadere: ac naturam etiam uincere aggreditur igitur omnia iumenta sarcinis leuare iubet: nisi frumento dierum decem: Caeterum ut res modo: & alia uasa aquae idonea portari. Praeterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris eoque imponit uasa cuiusque modi: sed pleraque lignea collecta ex tugurtis numidarum: Ad hoc finitimis imperat. Qui se potest regis fugam Metello dederat: quam plurimum ut quisque aquae portaret. Die locumque ubi praesto fuerint praedicat. ipse ex flumine quam proximam oppido aquam esse supra diximus: iumenta honerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci uentum est quo numidas praeeperat: & castra posita munitaque sunt tanta repete caelo missa uis aquae dicitur: ut ea mode exercitu: satis superque foret. Praeterea comeatus spe amplior: quia Numidae: sicuti plerique faciunt in noua deditioe officia tenderant. Caeterum militas religione pluua magis usi. Eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sunt sese diis mortalibus cure esse. Deinde postero die contra opinionem iugurthae ad Thalam peruenit Oppidum quae locorum asperitate multos crediderat: magna atque insolita re percussis nihilo signum bellum parat: idem nostri facer. Sed rex nihil iam in seculo Metello credens: quippe oia taela: arma locos tempora. Denique naturam ipsam caeteris imperitantem industria uicerat: cum liberis & magna parte pecuniae ex oppido noctu pro fugit. Neque postea ullo in loco amplius uno die aut una nocte

moratus simulabat se negocii gratia a properare. Caeterum proditorem timebat quam uitare posse celeritate putabat: Nam talia consilia solent per ocium ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos praefixo tentos simul oppidum & operibus & loco munitum uidet: uallo fossaq; moenia circumuenit. Deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere: superq; eas aggerem iacere & super aggerem impositis turribus opus ministros turari. Contra haec oppidani festinare parare prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani multo ante labore praefixisq; fatigati post dies quadraginta quam eo uentum erat oppido modo potiti: Praeda omnis a pflugis corrupta: Hi postquam murum arietibus ferire resq; suas afflictas uidet aurum atq; argentum & alia quae prima dicuntur domum regiam comportant: ibiq; uino & epulis grauari: illaq; & domum: & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus pœnas metuerant. eas ipsi uolentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepri ad Metellum uenerant. orantes ut praesidium praefectumque eo mitteret. Hamilcarem quendam hominem nobilem factiosum nouis rebus studere aduersum quem neq; imperia magistratum: neq; leges ualerent: in id festinaret in summo periculo suam salutem & illorum socios fore. Nam Lepitani iam inde a principio belli iugurthini ad bestiam Consulem & postea Romam miserant amicitiam societatemq; rogatum. Deinde ubi ea impetrata fuere semper boni fidelesq; mansere & cuncta a bestia Albino Metelloq; impetrata grauius fecerant: itaq; ab imperatore facile quae patebant adepti sunt. Emisit sunt eo cohortes Ligurum. Iul. & D. Annius praefectus id oppidum a sidonis conditum est quos accepimus pflugos ob discordias ciuiles nauibus in eos locos uenisse. Caeterum situm inter duas Syrtis quibus nomen ex re inditum: Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa impares magnitudine: pares natura. quorum proxima terrae plana sunt. Caetera uti fors tulit alta: alia tempestate uadosa. Nam ubi mare magnum esse & feruire uentis coepit. limum arenamq; & saxa ingentia fluctus trahunt ita facies locorum cum uentis simul mutatur. Igitur eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio: Numidarum: leges: cultusq; pleraq; Synodica quae eo facilius retinebant: quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam multi uastiq; loci sunt. Sed quoniam in has regiones per Lepitanorum negocia uenimus: non in dignum uidetur egregium atque mirabile facinus duorum carthaginensium memorare. Ea rem locus admonuit: qua tempestate carthaginenses plerumq; Africae imperitabant: creneses quoq; magni atq; opulenti fuerunt: Ager in medio arenosus una facie Neq; flumen neq; mons erat. qui fines eorum discerneret: quae res eos in magno diuturnoq; bello inter se habuit: Postquam utriusq; legiones. Item classes saepe fusae fugatae: & alteri alteros aliquantulum attriuerant ueriti ne mox uictos uictoresq; defessos alius aggrediretur. Per inducias sponsonem faciunt uti certo die legati domo profiscerentur: Et quo in loco inter se obuii fuissent. Is comunitis utriusq; populi finis haberetur. Igitur carthaginensium duo fratres: missi quibus nomen Philenis erat: matura uerere: iter pergere: Cirenenses tardius inere. id secordia ne an causa acciderit parum cognouit. Caeterum solent in illis locis tempestas. aut secus atq; in mari retinere homines. Nam ubi per loca aequalia & nuda gignentium uentus cohortus arenam hominem excitauit: ea magna uel agitata: ora: oculosq; impellere solet. Ita impedito per spectu morari iter. Postquam Cirenenses aliquanto posteriores se esse uident: & ob rem corruptam domi poenas metuunt: criminari. Carthaginenses ante tempus digressos conturbare rem. Denique omnia male quam uicti abire. Sed cum poene aliam conditionem tantummodo aequam peteret. Graeci opinionem Carthaginensibus faciunt: ut uel illi quos fines populo suo quaerent: ibi uel obruerentur uel eadem conditione sese quem in locum uellent: pcessuros dimittere Phileni conditione probata: seque uiuam suam. R. P. condonauere: ita uel obruti sunt: Carthaginenses in eo loco Philenis fratibus aras consecrauerunt: illisq; illis honores domi instituti. Nunc ad rem redeo: iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum contra Metellum putat per magnas solitudines cum paucis praefectus puenit ad Cetulos: genus hominum ferum incultum: & eo tempore ignatum nominis Romani eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere: signa sequi: imperium obseruare. Ita alia militaria facere. Praeterea regis Boghi proximos magnis muneribus & maioribus promissis ad studium sui perlicit: quis ad tutoribus regem aggressus: impellit uti aduersus Romanos bellum incipiat ad ea gratia facilius pronusq; fuit. quod Boghus in initio huius belli: legatos Romam miserat: saedus & amicitiam petiit. Quam rem opportunitissimam incepto bello pauci impediuerant. Caeterum avaritia quis omnia honesta atq; inhonesta uendere mos erat. Etiam antea iugurthae filia Boghi nupsit. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque leuis ducitur. quod singuli pro opibus quibusque plurimas uxores. alii denas: alii plures habeant. Sed reges eo amplius: ita animus multitudine distrahitur. nulla per socia obtinet. pariter omnes uiles sunt: Igitur in locum amobus placitum exercitus conueniunt: ibi fide data & accepta iugurtha Boghi amentum oratione accendit: Romanos iniustos profunda auaritia communes omnium hostes esse: eadem causa illos belli habere cum Bogho quam secum & cum aliis gentibus libidine imperandi. Quis omnia regna aduersa sunt: tum sese: ante paulo carthaginenses: item Regem Persen: post uti quisq; opulentissimus uidebat: ita Romanis hostem fore. His atq; aliis talibus ad Cirtham oppidum iter constituunt. Quod ibi. Quae Metellus praedam captiuosq; & impedimenta locauerat. ita iugurtha ratus aut capta urbe opere precium fore: at si Romanus dux auxilio suis uenisset praefixo sese cerraturos. Nam callidus id modo festinabat. Boghi pacem terminare ne moras agitando aliud quam bellum mallet imperator postquam de regum societate cognouit non temere: neque uti saepe iam uicti iugurtha consueuerat: omnibus locis pugnandi copiam facit. Caeterum haud procul Cirtha castris munitis reges operitur melius esse ratus cognitis Mauris quoniam is nouus hostis accesserat: ex comodo pugnam facere interim Roma per litteras certior fit. Marito prouinciam Numidiam datam. Nam consulem factum iam antea acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum percussus: neq;

lachrymas tenere neq; moderari linguam uir egregius aliis artibus: nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbia uerebant alii bonum ingenium contumelia ascensum esse: Multi quod iam parua uictoria ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum est illum magis honore Marii quam iniuria sua ex cruciatum neq; tam anxie laturum fuisse: si adepta prouincia aliqua Mario traderetur: igitur eo dolore impeditus & gaustiditiae uidebatur alienam rem suo periculo curare legatos ad Boghum misit postulat: ne sine causa hostis populi Rom. fieret: habere tum magnam copiam societatis amicitiaq; coniungenda: quæ prior bello esset. Quam qui opibus suis consideret: tamen non debere incerta pro certis mutare. Omne bellum sumi facile est ceterum accerrime de sinere. non in eiusdem potestate initium eius & finem esse: incipere cuius etiam insignauo licere. Deponi autem cum uictores uelint. Proinde sibiq; regnoq; consuleret: ne uictores res suas cum iugurthæ perditis miseret. Ad ea rex satis placide uerba facit sese pacem cupere. Sed iugurthæ fortuarum misereri. Si eadem illi copia fieret omnia conuentura rursus imperator contra postulata Boghi nuncios mittit ille probare partim: alia abnuere. Eo modo sæpe ab utroq; missis remissisq; nunciis tempus pcedere: & ex Mellis uoluntate bellum intactum trahi. At Marius ut supra diximus cupientissima plæbe Consul factus: postquam et prouinciam Numidiam populus iussit antea iam infestus nobilitati: tum uero multus & ferox instare modo singulos: modo uniuersos ledere. Dicitur sese consulatum ex uictis illis spolia cepisse alia præterea magnifica pro se & illis dolentia interim quæ bello opus erant prima habere: postulare legionibus supplementum auxilia a populis & regibus sociisque accersere. Præterea ex latio fortissimum quemq; plerisque militia paucos fama cognitos accipere: & ambiendo cogere hoies & meritis stipendits proficisci: neq; illi senatus quamquam aduersus erat: de ullo negotio abnuere audebat. Cæteris supplementum etiam lætus decreuerat: quia neque plebe militia uolente putabatur Marius aut belli usum: aut studia uulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata tanta libido cum Mario eundem plerisque inuaserat: sese quisque præda locupletem fore: uictorem domum rediturum: ista huiuscemodi animis trahebant: & eos non paululum oratione sua Marius erexerat: nam postquam omnibus decretis quæ postulauerat milites scribere uult hortandi causa simul & nobilitatem uti consueuerat exagrandi concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo discruit:

Scio ego Quir. plerisque non istis artibus imperium a uobis petere: & postquam adepti sunt gerere prior industrios supplices: modicos esse. Deinde per ignauiam & superbiam ætate agere: sed mihi contra uidetur: nam quo pluris uniuersa respu. est quam consulatus aut prætura eorum maiore cura illam administrari quam hæc peti debere: neque me fallit quantum cum maximo uestro beneficio negotii sustinentia. Bellum parare simul & ærario parue cogere ad militia eos: quos colis ostendere: domi forisque omnia cura & ea agere inter inuidios: occurrentes. factiosos: opinione Quir. aspiciunt. Ad hæc alii si deliquere uetus nobilitas: maiorum fortia facta cognatorum & affinium opes: multæ clientelæ omnia præsidio adiunt. Mihi opes in memet sitæ: quas necesse est & uirtute & innocentia tuari: nam alia infirma sunt: & illud intelligo Quir. omnium ora in me conuersa esse: æquos bonosque fauere: quippe mea benefacta reip. præcedunt nobilitate inuadendi me quaerere locum: Quo mihi acris intentum est uti neq; uos captamini: & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia fui: ut omnes labores & pericula consueta habea. quæ ante uestra beneficia gratuito faciebam ea uti accepta mercede deseram non est consilium Quir. Illis difficile est in potestatibus temperare: qui per ambitionem sese probos simulauerunt. Et mihi qui omnem ætatem in optimis artibus ægi benefacere iam ex consuetudine in naturam conuertitur. Bellum gerere: mecum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæ seo reputate cum animis uestris non id mutari melius sit: si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc negotii: aut uel aliud tale mittatis: hominem ueteris prosapia: ac multarum imaginum: & ullius stipendii. s. ut in tanta re ignarus omnium trepidet: festinet: sumat aliquem ex populo monitorum sui officii: ita plerumque euenit. ut quem uos imperare iussistis: is sibi imperatorem alium querat. Atque ego scio Quir. postquam consules facti sunt: acta maiorum & grecorum militaria præcepta legere ceperunt homines præposterum. Nam regere quam fieri re atque usu prius. Sed hoc tempore posterius. Comparete nunc Quir. cum illorum supbia me hominem nouum: quæ ille audire & legere solent eorum partem uidi: alia egomet gessi: quæ illi litteris: ego ea militando didici: nunc uos existimare facta: an dicta pluris sint: Continuit nouitatem meam. Ego illorum ignauiam: mihi fortuna: illis proba obiectantur: quam ego naturam unam & communem omnium existimo: sed fortissimum quemque generosum esse: ac si iam ex patribus Albini: aut Bestiæ quaeri posset mense an illos ex se gigni maluerint quid responsuros creditis. nisi sese liberos quam optimos uoluisse: quod si iure despiciunt me faciunt idem maioribus suis: quibus uti mihi ex uirtute nobilitas coepit: inuidet honorum meo: ergo inuideant labori innocentiae: periculis etiam meis quoniam per hæc illum cepti uerq; corrupti homines supbia ita ætate agunt quasi uestros honores continent: ita hos petunt quam si honeste uixerint. Nec illi falsi sunt qui diuersissimas res pariter expectant: ignauiae uoluptate & præmia uirtutis atque etiam cum apud uos aut in se uatu faciunt uerba plerumque oratione maiores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. Nam quanto uita eorum præclarior: tanto horum secordia flagitiosior: Et profecto ita se res habent: Maiorum gloria quasi posteris lumen est: neque bona: neque mali eorum in occulto patitur. Huiusce rei ego inopia patior. Quir. Verum id quod multo præclarius est meam: facta mihi dicere licet. Nunc uidete quam iniqui sunt. quod ex aliena uirtute sibi arroganti: id mihi ex mea non concedunt. s. quod imagines non habeo: & quia mihi noua nobilitas: est quam certe pepisse: melius est quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro: si iam respondere uelint abunde illis facundam: & compositam orationem fore. Sed in maximo uestro beneficio cum omnibus lucis me uosque maledictis lacerent: non placuit reticere: ne quis modestiam in consentiam duceret. Nam me equidem ex animi seruetia nulla oratio lædere potest

re potest: quippe uera necesse est bene praedictet. Falsam uitam moresque mei superant: Sed quoniam uestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem & maximum negocium imposuistis: etiam atque etiam animis reputate: eorum penitentium sum: Non possum fidei causa imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostendere. At si res postulant hastas: uexillum: phaleras: alia militaria dona praeterca cicatrices in aduerso corpore. Haec sunt meae imagines: haec est nobilitas non hereditate relicta: ut illa illis. Sed quae meis laboribus & periculis quaesiuimus. Non sunt composita mea uerba: parum id facio: ipsa se uirtus satis ostendit illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant: neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere: quippe quae ad uirtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multo optima Reipublicae doctus sum hostes ferre: praesidia argitare: nihil metueret nisi turpe fama: hyemem & aestatem iuxta pati humi requiescere: eodem tempore inopiam & laborem tolerare. Ergo his ego praecipis milites hortabor: neque arte colam illos ut me opulenter: neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile: hoc ciuilem imperium. Nam cum tute per molitiam agas exercitum supplicio cogere id est dominum esse non imperatorem: haec atque alia talia nostri maiores faciendo sequi Reipublicae celebrauerunt: quis nobilitas freta ipsa dissimilis moribus. Nos illorum aemulos continent: & omnes honores non ex merito sed quasi debitos a uobis reperunt. Caeterum homines superbissimi procul erant. Maiores eorum omnia quae licebat illis reliquere. Diuitias, imagines: memoriam sui praedictam uirtute non reliquere. Neque poterant ea sola neque datur dono neque accipitur. Sordidum me & incultis moribus atunt: parum licite conuulsum exorno: neque historionem ullum: neque plura coquam quam uillicum habeo: quae mihi non libet confiteri. Quirites: nam ex parente meo: & aliis sanctis uiris ita accepi: munditias mulieribus, uiris laborem conuenire: omnibus bonis oportere plus gloriae quam diuitiarum: arma non suppellectilem decori esse. Quin ergo quod iuuat quod est caeterum aequum manent id semper faciant: ament: potent: ubi adolescentiam habuerunt: ibi senectutem agant in conuulsum dediti uentri & turpissimae parti corporis sudore: puluerem & alia talia nobis reliquunt: quibus illa epulis iucundiora sunt. Neque non ita est: ubi se flagitiis dedecora uere turpissimi uiri: bonorum praemia ereptum eunt: ita iustissime luxuria & ignauia pessimae artes illis qui consulere eas nihil officunt: respu. innoxle cladi sunt nunc quoniam illis quantum mei mores non quantum illorum flagitiosa polcebant respondi pauca de Reipublicae loquar. Prima autem omnium Numida bonum animum haberote. Quir. Namque usque ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt omnia remouistis auaritia imperitia: atque superbia: Deinde exercitus ibi est locorum sciens: sed mehercule: magis strenuus quam felix. Nam magna pars eius auaritia: aut temeritate ducta attrita est. Quamobrem uos quibus inest militaris aetas: ad nitendum mecum: & capescite rem. pu. neque quemquam ex calamitate aliorum: aut imperatorum superbia metus ceperit. Ego metum in agmine atque in silio consulor idem & focus publici uobiscum adero: me uosque omnibus in rebus iuxta agam. & profecto diis iuuantibus omnia matura sunt. uictoriae praedicta: laus. Quae si dubia aut procul essent tamen oes bonos rei. pu. subuenire deceret: Etenim ignaua nemo immortalis factus est: neque quisque pens libentis uti aeterni forent optauit magis uti boni honestique uita exigeret. Plura dicerem. Quir. si timidis uirtute uerba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto. In uulturnemodi oratione habita: Marius postquam plebis aios erectos uideret prope comitatus stipendio: armis atque aliis utilibus naues honerat. Cum A. Mallum legatum praefici iubet: ipse interea milites scriberet non more maiorum, neque ex classibus: Sed uti cuiusque libido erat. capite caecos plerosque id factum alii inopia bonorum: alii per ambitionem consulis memorabant. Quod ab eo genere celebratus: auarusque erat: & homini potentiam quaerenti egentissimus quisque opportunissimus: cui neque sua cara quippe quam nulla sunt: & omnia cum praedio honesta uidentur. Igitur cum aliquando maiore numero quam decretum erat in Africa praefectus paucis diebus Vricam aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat. Ne uideret ea quae audita animus tolerare neque uerat. Sed consul exploratis legionibus cohortibusque auxiliariis in agrum fertile & praedam honestum proficiscitur omnia ibi capta militibus donat. Deinde castris & oppida parum munita natura & uiris aggreditur praedia multa. Caeterum alia leuia aliis locis facere: interrim noui milites sine metu pugnae adesse: uidere fugientes capti: aut occidi fortissimum quemque: tutissimum armis libertatem patriamque & alia omnia regi: gloria atque diuitias quaeri sic breui spacio noui ueteresque coluere: uirtus omnium aequalis facta. At reges ubi de aduentu Marci cognouere: diuersi in locos difficiles habitant. Ita Iugurthae placuerat sperantem mox effusos hostes inuadi posse. Romanos sicuti plerosque remoto metu laxius licentis que futuros. Metellus interea Romam profectus contra spem suam laetissimis aie excipit. Plebi patribusque postquam inuidia decesserat iuxta carus. Sed Marius impigere prudenterque suorum & hostium res pariter attendere cognoscere: quid utrisque boni: aut contra esset: explorare itinera regum consilia & insidias anteuire. Nihil apud se remissum, neque apud illos tutum patitur. Itaque & Cetulos & Iugurtham praedictas agentes ex sociis nostris saepe aggressus itinere fuderat: ipsumque regem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo facta sunt. belli nec copiam patrum cognouit: statuit urbis quae uiris aut loco per hostibus: & aduersum se opportunissime erant singulas circumuenire. ita ratus Iugurtham praesidii nudatum si ea pateretur haud praedio certaturum. Nam Boghus nuncios ad eum saepe miserat uelle per. ro. amicitiam nequa se hostile timeret: id simulauerit ne quo improuisus gratior accederet: an nobilitate ingenii pacem atque bellum murare solitas parum exploratum est. Sed consul uti constituerat oppida castellaque munita adire partim ut: alia metu aut praemia ostendendo auertere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat: existimans Iugurtham ob suos tutum in manus uenturum. Sed ubi illum procul adesse & aliis negociis intentum accepit maiora & magis aspera aggredi tempus uilum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum: atque ualens nomine Iapaxanthus conditor Hercules Libys memorabatur: cuius ciues apud Iugurtham immunes leui imperio: & ob ea fedissimi habebantur muniti aduersum hostes non moenibus modo & armis atque uitis uerum etiam multo

magis asperitate locorum: Nam præter oppido loca propinqua aëria omnia uasta inculta: egentia aqua: infesta serpentibus: quoque ut sicuti omnium ferarum inopia acrior. Ad hoc natura serpentium punitiosa: siti magis quam alia re acceditur. Eius portum diu Marium maxima cupido inuaserat. tum propter usum belli: tum quia res aspera uidebatur: & Metellus oppidum Talam magna gloria ceperat: aut dissimiliter situm munitumque: nisi quod apud Talam non longe a montibus aliquod fontes erant. Tapenses una modo atque intra oppidum iugi aqua ceteri pluuia utebantur. Id ibique in omni aethiopia quae procul mari incultius agebatur: facilius tolerabatur: quia numidae plerique lacte & ferina carne uelcebantur: & neque salis neque alia irritamenta gulæ quærebant. Cibus potusque illis aduersus famem atque sitim non libidinis neque luxuriæ erat. Igitur consul omnibus exploratis credo diis fretus. Nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe et frumenti inopia tentabatur. Quod numidae pabulo pecoris magis quam aruo student. Et quodcumque temerarium fuerat iussu regis in loca munita contulerant. Ager autem aridus & frugum uacuus ea tempestate: nam æstatis extremum erat. Tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: Pecus omne quod superioribus diebus prædæ fuerat: equitibus auxiliariis ad agendum attribuit. Aulum Mælium legatum cum cohortibus expeditis oppidum Larim (ubi stipedium & com meatum locauerat) ira iubet. dicitque se prædabundum post paucos dies eo uenturum. Sic incepto suo occultato pergit ad flumen tanam. cæterum in itinere quotidie quadraginta duo pecua exercitui per centurias. Item per turmas æqualiter distribuerat & ex coriis utres uti fierent curabat simul & inopiam frumenti lenire. & ignaris omnibus parare quæ mox usui forent. Denique sexto die eum ad flumen uentum est maxima uis utriusque effecta est. ibi castris leui munimento positis milites cibum capere. atque uti si mul cum occasu solis egrederentur paratos esse iubet. Omnibus abiectis sarcinis aqua modo seque & iumenta onerare. Deinde postquam uisum est tempus castris egredietur. Noctemque totam itinere facto consedit. Idem proxi-
facit. Deinde tertia multo ante lucis aduentum puenit in loco tumulosum longe a Tapsa non amplius duum milium intervallo. ibique occultissime potest cum omnibus copiis die operari. Sed ubi dies cepit & Numidae nihil hostile mentucentes multi oppido egressi repetere omnem equitatem. & cum is uelocissimos pedes cursu tendere ad Tapsam. & portas obsidere iubet. Deinde ipse intentius prope sequi. neque milites prædadari sinere. Quæ postquam oppidani cognouere res trepidæ. metus ingens malum inprouisum. Ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate coegere uti deditioem facerent. Cæterum oppidum incensum. Numidae pubes interfecti. alii omnes uenundati. præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli: non avaritia: neque sedere consulis est admissum. sed quia locus Iugurthe opportunus nobis additus difficilis. Genus hominum mobile infidum ante. neque beneficio. neque metu coercitum. Postquam tanam rem pergit Marius sine ullo suoque incommodo. magnus & clarus antea maior clarior haberi cepit. Omnia non bene consulta regis etiam casu data in uirtute traherantur. Milites modesto impio habitu simul & locupletes ad caelum ferre. Numidae magis quam ullum mortalem timere. Postremo omnes loci. atque hostes credere illi. aut mentem diuinam esse. aut deorum nutu curata portendi. Sed consul ubi ea res bene euenit: ad alia oppida pergit pauca repugnantibus Numidis caput: plera propter Tapensium miseras igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potius ac plerisque exercitu incruento: aliam rem aggreditur non eadem asperitate qua Tapensium. Cæterum haud secus difficile. Nam haud longe a flumine mulucha: quod Iugurthæ Boghiæ regni disungebat: erat inter cæteram planitiem montis saxeus mediocri castello satis patens in inmensum editus uno pangusto aditu relicto. Nam per omnia natura uelut: ope atque consulta præceptis erat: quem locum Marius quod ibi regis thesauri erant summa uel capere intendit: sed ea res forte: quam consilio melius gesta: Nam in castello uitroque atque armorum satis magna uis & frumenti & fons aquæ aggeribus turribusque & aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum augur ferant igni aut lapidibus corrumpebant. Milites neque pro ope consistere propter iniquitatem loci: neque inter uineas sine periculo administrare: optimus quisque eadem rem aut fauciari: cæteris metus augeri. At Marius multis diebus & laboribus consumptis anxius trahere cum animo suo ommitteret. Ne inceptum quoniam frustra erat: an fortunam operiretur: qua sæpe prospere usus. Quæ cum multos dies noctesque æstiuans agiteret: forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliariis miles gregarius aliquarum egressus castris haud procul a latere castelli: quod aduersum præliantibus erat animaduertit inter saxa repetes cocleas: quarum cum unam atque alteram deinde plures peteret studio legendi paulatim prope ad summum montis egressus est. Vbi postquam solitudinem intellexit more ingenii humani cupido difficilia faciendi animum aduertit. Et forte in eo loco grandis illex colauerat inter saxa paululum modo prona: deinde flexa atque aucta in altitudinem: quo cuncta gignentium natura fert: cuius in armis modo modo eminentibus saxis nisus Ligus castelli planitiem prescribit: quod cuncti numidae intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus quæ mox usui fore ducebat. Eodem regreditur non temere uti ascenderat: sed tentans omnia. & circumspiciens. Itaque prope adiit marium acta docet: hortatur ab ea parte qua ipsa discenderat castellum tenet pollicetur se ducem itineris: periculi nihil esse: Marius cum ligure promissis eius cognitum ex presentique misit quorum uti cuiusque ingenium erat: ita rem difficilem: aut facilem nunciare. Consul tamen animus paululum arrectus est: itaque ex copia tibicinum & cornicidum quinque numero quam uelocissimos delegit: & cum his præsidio qui forent quatuor centuriones omnesque liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus uisum est paratis compositisque omnibus ad locum pergit. Cæterum illi qui centuriis præerant edocti ab duce arma ornatumque mutuerant capite atque pedibus nudis uti prospectus nisusque per saxa facilius forent. Super terga gladii & scuta: uege ea numida ex coriis ponderis gratia: simulque & ossenta quo leuius sitrent.

Igitur

Igitur pregrediens Ligus: saxa & si quæ uetustate radices eminebant. Laqueis uincebat. Quibus alleuari mi-
 litres facilius ascenderet: interdum timidos insolentia itineris leuare manu ubi paulo asperior ascensus: et lingu-
 los: præ se inermes mittere. Deinde ipse cum illorum armis sequitur: quæ dubia visu uidebantur porissimum ten-
 tare: ac sæpius eadē ascēdes & descendens: deinde statim digredies cæteris audiētiā addere. Igitur diu multumque
 fatigati tandem in castellum pueniunt desertum: ab ea parte quod sicut alius diebus oēs aduersum hostes aderant. Ma-
 rius ubi ex nunciis: ea quæ Ligus egerat cognouit. Quam tota die interos filio suos habuerat: tum uero co-
 hortatus est & ipse extra uineas egressus restudine acta succedere: & simul hostem tormentis sagittariisque & su-
 ditoribus eminens terrere. At Numidæ sæpe antea uineis Romanorum subuersis. Itē incēsis: non castelli
 moenibus sese tutabantur: sed per muro dies noctesque agitare ac romanis maledicere. Mario uecordiam obie-
 ctare: militibus nostris seruitium Iugurthæ minari. secundis rebus feroces esse interim omnibus Romanis:
 hostibusque prælio intēris magna uirtutemque per gloria atque imperio his: illis per saluta certantibus repente a tergo
 signa canere. Ac primo mulieres & pueri qui uisum procellerant fugere. Deinde uti quisque muro proximus e-
 rat: postremo cuncti armati inermesque quod ubi accidit eo acrius instare Romani: fondere ac plerosque tantum
 modo lauctare. Deinde super occisorum uadere corpora uidi gloriæ certantes murum ascendere neque quenquam
 omnium præda morari sic forte correpta Marii temeritas gloriam ex culpa inuenit. Cæterum dum ea res agit
 L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra uenit qui uti ex latro & sociis exercitum cogeret. Romæ restat
 erat. Sed quoniam nos tanti uiri res admonuit: idoneum uisum est de natura cultuque eius paucis dicere. Ne-
 que. n. alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus. L. Sifenna optime & diligentissime omnium qui eas res dixere
 persecutus: parum mihi libero ore locutus uideat. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit: familia prope iam ex-
 tinctâ maiore ignaui litteris græcis atque latinis iusta atque doctissime eruditus: animo ingenti cupidus uo-
 lupratum: sed gloriæ cupidior: ocio luxurioso esse: amē ab negotiis nunquam uoluptas remorata: nisi quod de u-
 xore potuit honestius consali scacundus callidus & amicitia facilis ad simulanda negocia altitudo ingenium in-
 credibilis: multaque rerum ac maxime pecuniæ largitor: atque illi felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam nū-
 quam sup̄ industriam fortuna fuit: multaque dubitauerit: foretior an felicior esset. Nam postea quam fecerat incertum habeo:
 pudeat magis an pigeat differere. Igitur Sulla ut supra dictum est. postquam in Africam atque in castra marii cum eg-
 ratu uenit rudis ante & ignarus belli. sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hæc milites
 benigne appellare multis rogantibus alius ipse per se dare beneficia: inuitis accipere sed ea propter alius qui æs
 mutuum reddere: ipse a nullo repereret: magis laborare idcirco illi quam plurimum deberent. ioca atque seria cum hu-
 millimis agere. In operibus in acie atque ad uigilias multas adesse neque interim quod praua ambitio solet con-
 sulis aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio neque manu priorē alium pariter plerosque
 anteuenire. Quibus rebus & artibus breui Mario & militibus clarissimus factus. Ad iugurtham postquam oppi-
 dum captam: itosque locos multos & sibi uiles: simul & pecuniam magnam amiserat. ad Boghum nuncios
 mittit: quam primum in Numidiam copias adduceret. Proclii faciendi tempus adesse. Quem ubi accepit: du-
 bium belli atque pacis rationes trahere: rursus uti antea proximos eius donis corrumpit. Ipsique bogho pollice-
 tur Numidiæ terram partem si aut Romani Africam expulsi: aut integris suis finibus bellum compositum
 foret: Eo præmio illectus Boghus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita amborum exercitu con-
 iuncto: Marium iam in hyberna proficiscentem uix decima parte diei relicta inuadunt rati nocte quæ iam ade-
 rat: & uictis sibi munimēto fore & si uicissent: nullo impedimēto: quod: locum scientes erant. contra Romanis
 utrumque casum in tenebris difficilē fore: igitur simul conuulsi ex multis de hostium aduente cognouit & ipsi ho-
 stes aderant: & priusquam exercitus: aut instrui: aut sarcinas colligere. Denique ante quam signum aut imperium ullum
 accipere uoluit. Equites Mauri: atque Cæteri non acie neque ullo more proclii: sed catervatim uti quosque fors
 conglobauerat in nostros concurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu: tamen uirtutis memores aut
 capiebant: aut capientes alios ab hostibus defendebant. Pars æquos ascendere obuiam ire hostibus: pugna la-
 trocino magis quam prælio similis fieri: sine signis sine ordinibus equites peditesque permixti cedere alios:
 alios obtruncare. multos contra aduersos acerrime pugnantibus ab tergo circumuenire. neque uirtus neque ar-
 ma satis regere: quod hostes numero plures & undique circumfusi erant. Denique Romani ueteres: nouique
 & ob ea scientes belli: si quos locus aut casus coniungerat orbem facere. Atque ita ab omnibus partibus simul
 & tecti & instructi hostium uim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius tertius: aut magisquam
 ita demisso animo fuit: sed cum turma sua quam ex fortissimis: magisquam ex familiarissimis per irauerat uagari
 passum: ac modo sui laborantibus succurrere: modo hostes ubi confertissimi obstiterant inuadere: manu com-
 suluere militibus: quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat: iamque dies consumptus erat: cum
 tamen barbari nihil remittererantque uti reges præceperant noctem pro se rati acrius instari. Tum Marius
 ex copia rerum consilia trahit: atque uti suis receptui locus esset: colles duos propinquos inter se occupat.
 Quorum in uno castris parum ambrosos aquæ magnus erat: alter usui opportunior quia magna parte e-
 ditus & præceps pauca munimenta gerebat. Cæterum apud quam Sullam cum æquitibus noctem agitare
 iubet. Ipse dispersos milites paulatim: non minus hostibus conturbatis in unum contrahit. Dein cunctos ple-
 no gradu in collem subducit. Ita rege loci difficultate coacti prælio: deterrentur. neque tamen suos longius
 abire sinunt: sed utroque colle multitudine circumdato effusi confedere. Deinde crebris ignibus factis plerum-
 que noctis barbari more suo lætari. exultare. strepere. & ipsi reges feroces. quæ non fugere atque pro uictori-
 bus agere. sed ea cuncti romanis ex tenebris & editoribus locis facilia uisu. magnoque hortamento. Erant.
 Plurimum uero Martus imperitia hostium confirmatus. quam maximum silentium haberi iubet. nec signa

quidem uti per uigilias solebāt cāere. Deinde ubi lux aduentabat. defessis iam hostibus. ac paulo ante somno captis: de in prouiso uectigales: Item cohortium: turmarum legionum tubicines simul omnes tuba canere & milites clamorē tollere aut portis erūpere. Mauri atq; Getuli ignoto atq; horribili sonitu repente excitati: neq; fugere neque arma capere: neq; omnino facere aut prouidere quicquam poterant: ita cunctos strepitu: clamores: nullo subueniente. nostris instantibus tumultu terrore fortitudine quasi uicordia acceperat: denique omnes fusi fatigatique arma & signa militaria pleraque capta: pluresque in eo praelio quam omnibus superioribus interempti sunt: nam somno & metu insolito impedita. fuga: deinde Marius uti cœperat in hyperna proficiscitur propter com meatum in oppidis maritimis agere decreuit: neque tamen uictoria secors: aut in solens factus: sed pariter ac si in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud de stimos: in sinistra parte. A. Manlius: cum fuditorib⁹ & sagittariis. Præterea cohortes Ligurum curabat.

Primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. Per fugæ regionum scientissimi hostium iter explorabant: simul consul quasi nullo imposito omnia prouidere: apud omnes adesse laudare fortis: & increpare uerentis. Ipse armatus intentusque: Item milites cogebat. Neque secus atque iter facere: castra munire: ex cubitum in porta cohortes ex legionibus pro castris equites auxilarios mittere. Præterea alios in monumentis super uallum locare: uigilias ipse circumuenire: non tam diffidentia futurorum: quæ imperauisset: quam uti militibus: ex equatus: cum imperatore labor uolantibus esset. Et sane Marius illoq; aliisq; temporibus Iugurthini belli magis pudore quam malo exercitum cohercebat: quod multi per arbitronem fieri aiebant: quod a pueritia consuetam duritiam: & alia quas cæteri miseras uocant: uoluptati habuisse: nisi tamen rei publicæ. pariter ac sæuissimo imperio bene atque decore omnia sunt gesta. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Ciritha undique simul specularores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntibus alius ab alia parte atque omnes idem significabant: consul incertus quoniam modo aciem instrueret: nullo ordine commutato aduersum omnia paratus: ibidem operitur. Igitur Iugurtham spes frustrata qui copias in quatuor partis distribuerat ratus ex omnib⁹ æque aliquos ab tergo hostibus uenturos. Interim Sulla quem primum hostes attigerant: cohortatus suos turmarum: & quam maxime confertis equis aliique ipseque Mauros inuadit: cæteri in uno loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere: & si qui in manus uenerant obruncare: Dum eo modo equites præliantur. Boghus cum pedibus quos uelunx filius eius adduxerat: neq; in priore pugna in itinere morati affuerant: postremam aciem Romanorum inuadit: tum Marius apud primos agebat: quod ibi Iugurtha cum plurimis erat: Deinde Numida cognito Boghi aduentu clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi latine. Nam apud Numantiam loqui dederat: exclamat nostros frustra pugnare ante paulo Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere: quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro cruentauerat. Quod ubi milites acceperunt: magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur: simulque barbari animo tollere: & impulsos acius incedere iamq; paululum a fuga haberat: cum Sulla profligatis his quos aduersum terat rediens Mauris ab latere incurrit. Boghus statim auertitur. At Iugurtha dum sustentare suos: prope iam adeptam uictoriam retinere cupit: circumuentus ab equitibus dextra sinistra omnibus occisus: solus inter tela hostium uitabundus eripit. Atque interim Marius fugatis equitibus: occurrit auxilio suis quos pelli iam acceperat. Deniq; hostes iam undiq; fusi sunt: tum spectaculum horribile in campis parentibus: sequi fugere: occidi: capere: sequi: atque uiri afflicti ac multi uulneribus acceptis. neque fugere posse: neque quiferem pati: nisi modo: ac statim concidere. Postremo omnia qua uilus erat constrata telis armis: cadaueribus: & interea humus infecta sanguine: postea loci consul haud dubie iam uictor puenit in oppidum Ciritham quo in initio profectus incederat: eo post quintum diem: quo iterum barbari male pugnauerant legati Bohho ueniunt qui regis uerbis ab Mario petiuere: duos quam fidissimos ad eum mitteret uelle. de suo & de populi roma. commodo cum his differere. Ille statim. L. Sullam: & A. Manlium ire iubet. Qui quamq; acciti ibant: tamen placuit uerba apud regem facere: quo ingenium aut aduersum flecterent: aut cupidem pacis uehementius accederent. Itaque Sulla cuius sacundia non ætati concessum est uerba pauca huiusmodi locutus est. Rex Boghe magna nobis lætitia: est cum te talem uirum dii monere: ut aliquando pacem quam bellum malles neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commacalares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem pariter & te errantem & illum sceleratissimum persequi. Ad populi roma. iam a principio inopi: melius uisum amicos quam seruos quærere tutiusque rati uolentibus quam eo actis imperitate. Tibi uero nulla opportunior amicitia nostra: primum quod procul. ab sumus in quo offensa minimum: est gratia par ac si prope adessemus: deinde quod parentes abunde habemus. Amicorum neque nobis: neque cuiquam hominum satis fuit: atque hoc utinam tibi a principio placuisset: profecto ex populi roma. ad hoc tempus multo plura bona accepisses quam mala perpeffus esses. Sep quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet placuit uim & gratiam nostram te experiri: nunc quoniam per illam licet: festina atque uti coepisti perge. Multa opportuna habes: quo facilius errata officitis bello quam ualeat tute scis. Ad ea Boghus placide & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit se non hostili animo. sed ad regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiam partem unde Iugurtham expulerit ure belli suam factam eam uastari a Mario pati nequiuisset. Præterea missis autem Romam legatis repulsum ab amicitia. Cæterum uetera ommittere. actum si per Marium liceret legatos ad senatum missurum deinde

copia facta mittendi animi barbari ab amicis flex: quos Iugurtha cognita legatione Sullae & Malii meritis
 id quod parabatur donis corruerat. Marius interea exercitu in hibernis posito cum expeditis cohortibus &
 parte equitatus proficiscitur in loca sola obsessum turrim regiam quo Iugurtha perfugas omnes praesidium
 iposuerat. Tū rursus Boghus scilicet seu reputado quae sibi duobus proeliis euenerat seu monitus ab aliis ami
 cis quos Iugurtha incorruptos reliquerat ex omni copia e cessarioque quae delegit quoque & fides cognita: & i
 gentia ualidissima erant: Eos ad Mariū: ac de i si placeat Roma megatos ire iubet agedax rex: & quocūque mo
 do belli componendi licentiam pmitit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. Deinde in itinere a Ge
 rolis latronibus circumuerti: spoliatiq; pauidi sine decore ad Sullam profugiunt. Quē consul in expeditione profi
 ciscēs p̄ prore reltquerat eos ille non p̄ uanis hostibus. uti meriti erāt: sed accurate & liberaliter habuit. Qua
 re barbari & famā Romanorum auaritiā falsam: & Sullā ob munificentiā in sese amicū eē rati sum. Nā etiā tū
 largito multis ignota erat: mūficō ne putabat nisi pariter uolēs dona oīa in benignitate habebant. Igit̄ que
 stori mandata Boghi patefaciunt: simul ab eo petunt uti fautor: consultorq; sibi adsit: copias fidē magnitudi
 nē regis suis: & alia q̄ aut utilia: aut beniuolentiā eē credebant: oratione extollūt. Dein. Sulla oīa pollicitus:
 doctiq; quomō apud manū: itē apud senatū uerba faceret. circiter dies ibidē xl. opperiuūt Mariū postquam
 infecto negotio quo intēderat rediit Cirtam: de aduētū legatorū certior factus ē. Illosq; & Sullam uēire iu
 bet. Itē que. L. Bellentū storē ab utra. Præterea oēs undiq; senatori ordinis: quibus cū mandata Boghi cogno
 scit: inquis legatis potestas eundi Romanū sit: & ab consule legatione induciā postulabant: Sullae & plerisq;
 placuerit: pauci feroci decernūt ignari regis humanaq; quae fluxe semp̄ i aduersa mutant. Cæterq; Mauri im
 petraris omnibus reb; tres Romanū profecti: cū Cn. Octauiō Rufone: qui quæstor stipendium in Aphricā
 portauerat. Duo ad regē redeūt. Ex his Boghus cum cætera: tum maxime benignitatē & studiū Sullae libes
 accepit. Romanū legatis etus (postq̄ crasse regē & iugurthae scelere lapsum deplorati sunt amicitiam & fœ
 dus petentibus hoc modo respondet. Senat; & po. ro. beneficii & iniuriāe memor esse solet. Cæterq; Bogho
 quoniā pœniter delicti gratiam facit: fœd; & amicitia dabunt cū meruerit. Quibus reb; cognitū Boghus p̄
 litteras a Mario petiuit: uti Sullā ad se mitteret. Cuius arbitratu de negotiis comunibus consulere: Is missus
 cō praesidio equitū atq; peditū: funditorū baleatorū: Præterea iere sagitariū: & cohors peligna cū uelitaribus
 armis itineris properandi causa neq; sec; his atq; aliis armis aduersum tæla hostiū quod ea leuia sunt muniti
 erāt: sed in itinere quinto deniq; die Volunx filii Boghi repente in campis patētib; cū mille non amplius eq
 tib; sese ostendit: q̄ temere & effuse eū res Sullae aliisq; omnibus & numerq; ampliorē uero & hostilē metum
 effliciebant. Igit̄ se quisq; expedire arma atq; tæla tentare: intēdere timor aliquātus: sed spes amplior q̄ppe
 uictoribus & aduersum eos quos sæpe uicerāt: interim egres exploratū praemissū rē uti erat getatem nunciant
 Volunx adueniens quæstorem appellat: dicitq; se a patre Bogho obuiā illi simul & praesidio missum. Deī.
 per eum & proximū diē sine metu coniuncti eunt: Post ubi castra locata: & diei uesper erat: repēte Marius i
 certo uultu patens ad Sullam occurrit: dicitq; sibi a speculatoribus cognitū: haud procul Iugurtham abesse.
 Simul uti noctū clā secū pfugeret rogat: atq; hortat. Ille animo feroci negat se toties susum Numidam per
 timescere: uirtuti suorum satis credere etiam si certa pestis adesset mansurū portus q̄ proditis quos docebat
 turpi fuga incerte ac forsitan post paulo morbo interiturae uitae parceret. Cæterq; ab eodem monitus uti no
 ctū proficisceret: consilium approbat: ac statim militer coenatos esse in castris: ignesq; quā creberrimos fieri.
 Deinde prima uigilia silentio egredi iubet: imaq; nocturno itinere fessis omnibus Sulla pariter cum ortu
 solis castra metebat: cum equites Mauri nunciāt iugurtham circiter duum millium interuallo ante eos con
 sedisse: quod postquā auditū ē: tum uero ingēs mer; nostros inuadit. Credere se prohibitos a Volunge. & In
 sidii circūuentos: Ac suere qui dicerent manu uindicandū: neq; apud illū tantum scel; inultum relinquendū.
 At Sulla quāquā eadē existimabat: tamen ab insula maurum prober: suos hortatur: uti fortē animum gere
 rent: sæpe antea paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum quanto sibi in proelio minus pe
 percissent. Tanto rati ores fore: nec quemquam decere quē manus armauerat ab inermibus peditibus auxi
 lium petere: in maximo metu nudum & coecum corpus hostes uertere. Deinde Volungem quoniam hosti
 lia faceret. Iouem maximum obrestatus: ut scelertis: atq; perfidiā Boghi testis adesset: castris abire iubet.

Ille lachrymas orare ne ea crederet nihil dolo factū: ac magis calliditate iugurthae cui uidelicet speculanti
 inter suū cognitum esset. Cæterq; quoniam neq; ingentem multitudinem haberet: & spes opesq; ex patre suo
 penderent credere illum nihil palam ausurū: cum ipsis filiis testis adesset. Quare optimum factum uideri
 per media eius castra palam transiret sese uel praemissis uel ibidem relictis Mauris se solum cum Sulla itu
 rum: ea res uti in tali negotio probata est: ac statim profecti: quia de improviso accelerant: dubio atque hæ
 sitante Iugurtha incolumes transeunt. Deinde paucis diebus quo ire intenderant peruentum est ibi tum Bo
 gho quidam Numida Aspar nomine multum & familiariter agebat: praemissus a iugurtha: postquam iu
 gurtham accitum audierat oratum & sub dolo speculatum Boghi consilia ferat: præterea Dauar Massa gra
 dae filius ex gente Masinissae cæterum materno genere impar. Nam pater eius ex concubina ortus erat: Ma
 uro ingentia facta carnis acceptusque quent Boghus fidum multis antea tempestatibus expertus: illico ad
 Sullam nuntiatum mittit paratum sese facere quae populus romanus uellet: colloquio diem locum tempus
 ipte deligeret: consulta se omnia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum pertimesceret: quod eo
 aduocatus esset quo res communis licentius gereretur: nam ab insidiis eius aliter cauere nequisset: sed ego cō
 perio Boghum magis punica fide: quā ob quae prædicabat simul Romanos & Numidiam spe pacis dete
 misse: multumq; cum suo animo uoluere solitum. Iugurtham Romanis an illi Sullam traderet: ibidē ad

uersū nos: metū p nobis suasisse. Igit̄ Sulla respōdit se pauca corā Aspere locutus: cætera occulte nullo autē quā paucissimis p̄sentib⁹ simul edocet quæ sibi re pōderentur postq̄ sicuti uoluerant congressi discit l. missū a consule uenisse quæ sitū ab eo pacē an bellū agitur⁹ fore. Tum rex uti p̄ceptū fuerat: post diem decimū redire iubet an nihil etiā nūc decreuisse se illo die r̄sug. Deīde abo ad sua castra digressi: sed ubi plerūq̄ noctis p̄cessit. Sulla a Bogho occulte accersit̄ ab utroq̄ r̄tūmodo fidi interpretes adhibent̄. Præterea Da uar internūcius sanct⁹ uir iurat ex sententia an bogz statim sic rex incipit. Nūq̄ ego ratus sum fore uti rex ma xim⁹ in hac terra & omnīū quos noui priuato hominī gratiā debere: & mehercule Sulla antete cognitū mul tis orationib⁹ aliis ulro ego met op̄e tuliz nulli⁹ indigni. Id esse imminutū quod cæteri dolere solēt ego læ torz fuerit mihi eguisse aliquādo tuæ amicitiz: qua apud animū meū nihil carius habeo. Id adeo exepirini li cet arma uiros pecuniā postremo q̄quid animo liber summe utere: & quo ad uiues nūquā tibi redditā gra tiā puta ueris: Sed semp apud me integra erit. Deniq̄ nihil me sciente frustra uoles. Nā ut ego existimo regē armis quā munificētia uinci min⁹ flagitiosum. Cæterum de R. e. p. uestra. cuius curator huc missus ex pau cis accipi. Bellū ego p̄p̄urro neq̄ feci: neq̄ factū unquā uolui. Fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. Id omitto quoniā ita uobis placet. Gerite uti uultis cū iugurtha bellū ego sumē Muluchā quod inter me & Micipsam fuit: nō egrediar: neq̄ id iugurthā intrare sinā. Præterea si quid meq̄ uobisq̄ dignū petiue ris aliud repulsus abibis. Ad ea Sulla breuiter p̄ le & modice de pace: deq̄ cōib⁹ reb⁹ multis disse uit. Deniq̄ regi patefecit: quod polliceat̄ senatū & po. ro. quoniā armis amplius ualuisset non in gratiā habitūz: faciē dū: aliquid quod illogz magis q̄ sua retulisse uideret̄. Id adeo in p̄optu esse quoniā iugurthæ copiā haberet: quē si Romanis tradidisset fore ut illi plurimū deberet̄: amicitia fœdus Numidiæ partē quā nūc peteret iuc ulro aduerturā Rex priō agitare cognationē affinitatē: p̄terea fœdus interuenisset. Ad hoc metuere ne fluxa fide usus populariū animos auerteret: q̄s & iugurtha carus: & Romani inuili erant. Deniq̄ sæpi⁹ fatigat⁹ ex uoluntate Sullæ omnia se factūz p̄mittit. Cæterū ad simulandum pacē cuius Numidæ defessus bello aut diffimus erat: quæ utilia uisa constituunt. ita composito dolo digrediūtur. Atres postero die Asparē iugur thæ legatū appellat. Dicitq̄ sibi p̄ Dauarem ex Sulla cognitum posse conditionibus bellum compōi. Quā obrem regis sui sententiā exquireret: ille letus in castra iugurthæ proficiscit̄. Deinde cuncta ab illo doctus properato itinere post diem octauum reddit ad Boghum. & ei nunciat iugurtham cupere oīa quæ imp̄ra rentur facere: sed Mariō paḡ confidere. Sæpe antea cū imperatorib⁹ Romanis pacem conueniam frustra fuisse. Cæterz Boghus si ambobus consultū & ratam pacem uellet: daret operam ut una quasi de pace in col loquiū conueniretur: ibiq̄ Sullam sibi traderet. Cū talē uir in potestate habuisset tū fore uti iussu. S. P. Q. U. R. fœdus fieret neq̄ hominē nobilē non sua ignauia captū. sed ob rē Populi. R. in hostium potestate reli ctum s̄ri. Hæc Maurus secum ipse diu uoluens tandem p̄missit. Cæterz dolo an uero cunctatus paḡ com perrim⁹: sed plærūq̄ regiz uoluntate ut uehementes sic mobiles: sæpe ipsæ sibi aduerse & postea tēpore & loco constituto in colloquium uti de pace conueniretur: Boghus Sullam modo modo iugurthæ legatū ap pellare benignè habere idē ambobus polliceri: illi læti pariter: ac spei bonæ esse plerū: sed nocte ea quæ pro xima fuit ante diē colloquio decretum Maurus adhibitis amicis ac statim imutata uoluntate remouit a se cæ teris dicit̄ secū ipse multa agitate uultu ac motu corporis pariter atq̄ aio uari⁹: q̄. si iplo tacete occulta pecto ris oris mutatiōe patefecit: tamē postro Sullā accersiri iubet: & ex eius sententia Numidæ insidias recit̄ deī ubi dies aduēit & ei nūciatū ē: iugurthā haud lōge esse cū paucis amicis & questore nostro quasi obui⁹ ho noris causa p̄cedit̄ in tumultū facillimū uisu insidiarib⁹: eodē Numida cū plerisq̄ necessariis suis iermis uti di ctū erat accedit: ac statū signo dato undiq̄ simul ex insidiis iuadit̄. Cæteris obrūcatis iugurtha uictus Sulle tradit̄: & ab eo ad Mariū deduct⁹ ē: p̄ idē tēpus aduersum Gallos ab ductib⁹ nostris. P. Scipiōe & M. Málto male pugnatū. Quo metu Italia oīs contremuerat: illiq̄ & deīde oēs Romani usq̄ ad nostrā memoriā sic habuere alia oīs uirtuti suæ prōa esse cū Gallis p̄ salute: nō p̄ gloria certare. Sed postquā bellū in Numidia confectū iugurtha Romā uictum adducti nūciatū ē. Mari⁹ consul absens fact⁹ ē: & ei decreta puincia Gal liarisq̄ue calēdis ianuarii magna gloria triūphauit. Ea tēpore spes atq̄ opes ciuitatis in illo sitæ.

C. Crispi. Salustii de bello iugurthino. Finis.

ORATIO LEPIDI COS. AD POPVLVM.
EX LIBRIS HISTORIARVM. C. CRISPI SALVSTII.

ORATIO LEPIDI CONSVLIS AD POPVLVM.

Clementia & probitas uestra. Quir. q̄bus p̄ cæteras gentis maximī & clari estis plurimū timoris mihi factū aduersus tyrānide. L. Sullæ. Neq̄ ipsi nefanda æstimat̄ ea paḡ credēdo de aliis circū uēiamini: p̄fertim cū illi spes oīs i scelere atq̄ p̄fidia sit neq̄ se aliter tutum putet q̄ si peior atque i restabilior metu uestro fuerit quo capriu⁹ libertatis curam miseria eximat: aut si prouideritis in tutandis pe riculis magis q̄ ulciscēdo teneamini. Satellites q̄dē ei⁹ homines maximī nominis non minus optimis ma iorū exemplis nequeo satis mirari q̄ dominationis i uis seruitium suū mercedē dant: & utrunq̄ p̄ iniuriam malunt. q̄m optio iure liberi agere. Præclara Brutoz atq̄ æmiltorū & Lutatioz proles: geniti ad ea q̄ maio res uirtute peperere subuertenda. Nam quid a Pyrrho Hānibale philippoz & Antiocho defensum: est aliud quam libertas: & suæ cuiq̄ sedes: neu cui nisi legibus pareremus: quæ cuncta sæuus iste Romulus quali ab externis rapta tenet: non tot exercituum clade: neq̄ eos & alioz principum: quos fortuna belli consump̄o

rat satiarus. Sed tū credētor cō plerofq; secundæ res in miserationē ex ira uertunt: quin solus omnīū post me
 moriā hoīum supplicia in post futuros cōposuit: q; prius iniuria q̄ uita ceisset prauissimēq; p̄ sceleris imā
 nitatē adhuc tutus fuit: dū uos metu grauioris seruitū a repetēda libertate terremini. Agēdū atq; obutā eundū
 ē Quir. ne spolia uestra penes illōs sint Non plarandū neque uotis parāda auxilia nisi forte sparsū tædium
 iā aut pudorē tyrānidis. Nulle esse cū p̄ scel^o occupata pliculosus dimissurū At ille eo p̄cessit ut nihil glorio
 sum nisi tutū & oīa retinēdæ dominatiōis honesta æstimet. Itaque illa ges & ocī cū libertate q̄ multi p̄bi
 poti^o q̄ laborē cū honorib^o capessēbāt nulla sunt: hac tēpestare seruitū aut impitādū habēd^o met^o est aut fa
 ciend^o Quir. Nā qd̄ ultra: Quæ uæ humana supant aut diuina ipolluta sunt. P. R. paulo ante gētū mode
 rator: exur^o iperio: gloria: iure cogitādū inops despectusque ne seruilis qd̄ alimēta reliqua habet. Sociorū
 & latit magna uis ciuitate p̄ multis & egregiis factis a uobis data per unū phibent: & plebis innoxia patrias
 sedes occupauere pauci satellites mercedē scelerē leges: iudicia: æriū: prouiciæ: reges: penes unū Denique
 necis ciuū & uitæ licētia simul humanas hostias uidistis & sepulchra infecta sanguine ciuili: Est ne iuris reli
 qui aliud quā soluerē iniuriā: aut mori per uirtutē: Quoniā qd̄ unū oīb^o finē natura uel ferro sæptis statuit
 Neque q̄quam extremam necessitatē nihil ausus nisi muliebri igēto expectat: Verē ego seditio ius uti Sulla
 ait q̄ p̄mia turbagē q̄ror: & bellum cupiēs q̄ iura pacis repeto. I. q̄ nō aliter salui satisque tuti iperio eritis: ni
 si Vestius picens: & scriba Corneli^o aliena bene parata prodegerint: nisi approbatis oīs p̄scriptionē inno
 xiorū ob diuitias: ruciatus uiroꝝ illustrium uastam urbē fuga & cædib^o: bona ciuū miserorū quasi
 cimbricam p̄dam ueniam aut dono datam. Ad obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorū: quod qd̄
 scel. gē illi^o uel maximum est. Non me neq; quemquam omnium: satis turum fuisse. si recte facerem^o: atq; il
 la quantum formidine mercatus sum p̄ciōso luto iure dominis tamen restituto: Neq; pati consilium est ul
 lam ex ciuib^o p̄dam esse. Satis illa fuerint quæ rabie contracta tollerāuim^o Manus cōserentis inter se ro
 manos exercitus & arma ab externis in nosmet uersa scelerum & cōtumeliarū omnium finis sit quorū
 adeo uiam non pœnitet: ut & facta in gloria numeret & liceat taudius fecerit. Neq; iam quid existimetis
 de illo sed quantum audiat uereor: Ne alius altum principem expectātes ante capiamini non opibus eius
 quæ futiles & corruptæ sunt sed uestra secundia quam raptum iri licet: & quam audeat tam uideri scelicem.
 Nam præter satellites cōmaculatos quis eadem uult aut quis non omnia mutare p̄ter uictoriam scilicet mi
 lites quorū sanguine Tarulæ Syroq; pessimis seruorū diuitiæ partæ sunt: an quibus prelat^o in magistratib^o
 captendis Fufidius ancilla turpis: honorum omnium de honestamentum. Itaque maximam mihi fiduciam
 parit uictor exercitus: cui per tot uulnera & labore nihil p̄ter tyrannum quæsitum est: nisi forte tribunitiam
 Por. euersum profecti sunt per arma condita in a maiorib^o suis utiq; iura & iudicia sibimet extorquerēt egre
 gia scilicet mercede cum relegati in plaudes & siluas contumeliam atq; inuidiā suam præmia penes paucos
 intelligerent. Quare igitur tanto agmine atq; animis incedit quia secundæ res: mire sunt uitis opentui: q̄
 bus labefactis quam formidatus est tam contemne^o nisi forte specie concordia & pacis quæ sceleri & parit
 cidio suo nomina indidit. Neq; aliter. R. P. & belli finem ait nisi maneat expulsa agris plebes: præda ciuilib^o
 acerbissima: ius iudicium omnium rerū penes se quod. P. R. fuit: quæ si uobis pax & composita intelligun
 tur maxima turbamēta Re. p. atq; exitia: probate: adnite legibus impositis. Accipite ocium cum seruitio
 & tradite exēplū posteris ad. Re. P. suimet sanguinis mercede circumueniendam: mihi quāq; p̄ hoc summū
 iperū satis quæsitum erat. Nomini malorū dignitati atq; etiam prædio tamen uon fuit consilium priuatas
 opes facere. potiorq; uisa ē periculosa libertas quieto seruitio. Quæ si probatis adest Quir. & bene iuan
 abus dñis. M. Aemiliū Cons. ducē & auctorē sequimini ad recipiendā libertatē.

ORATIO PHILIPPI IN SENATV.

Maxime uellem. P. C. R. P. quietam esse. aut in a periculis prōptissimo quoq; defendidēq; parua
 incepta consulatoribus noxe esse: sed contra leditionibus omnia turbata sunt: & ab his quos ph
 berem agis decebat. Postremo quæ pessimi & stultissimi decreuere ea bonis & sapientib^o faciēda
 sunt. Nam bellum atq; arma quāquā uobis inuisa: tamen quia Lepido placent sumenda sunt. Nisi forte cui
 pacem præstare: & bellum pati consiliū est. Prohdiū boni qui hanc urbem omīssa cura adhuc regitis. M. Ae
 milius oīum flagitiosorum postremus (qui peior an ignauior sit deliberari non potest exercitum opprimē
 dæ libertatis habet: & se contempto metuendum. effecit: Vos mussantes & retractantes uerbis & uatum
 carminibus pacem optatis magisquam defenditis. Neq; intelligitis mollitia decretorum uobis dignitatem
 illi merum detrahi: atq; id iure quoniam ex rapinis consulum ob seditioem prouinciam cū exercitu ade
 ptus est. Quid ille ob benefacta cepisset: cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At. s. eos qui ad postre
 mum usq; ad legatos pacem concordiam: & alia huiusmodi decreuerent gratiam habeo peperisse: Immo
 dispecti & indigni. R. P. habiti prædæ loco estimantur. Quippe metu pacē repetētes quo habitū amiserāt
 Equidem a principio cum erruriam coniurare proscriptos accersiri: largitionibus. R. P. lacerari uidebam:
 maturandum putabam & Catull consilia cum paucis secutus sum Cæterum illi qui gentis æmiliæ benefa
 cta extollēbant & ignoscendo. P. R. magnitudinem auxisse. Nusquam etiam tum Lepidum progressum
 atebant cum priuata arma opprimendæ libertatis cepisset: sibi quisq; opes aut patrocina quærendo confi
 tum publicum corruperunt Attamen erat Lepidus latro cum Calonibus & paucis Siciariis: quorū nemo
 diurna mercede uitam mutauerit. Nunc est proconsule cum imperio non empto sed dato a uobis cum lega
 tis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimū flagrantēs ino
 ta: & cupidinibus scelerum conscientia exagitatis quibus quies in seditioibus: in pace turbæ sunt: bitu

multum ex tumultu: bellū ex bello serunt Saturnini olim post suspici: dei. Marit Dama sippiq: nūc Lepidi Satellites: præterea Erruria atq: omnes reliquæ belli arre cte Hispaniæ armis sollicitæ: Mithridates in late re uestigaliū nostrorū quib⁹ adhuc sustentamur diē bello circūspicit. quin p̄ æter idoneū ducē nihil adest ad subuertendū impiū. Quos uos oro atq: obsecro. P. C. ut animaduertiatis ne patriamini licentiam scelerū q̄si rabie ad integros contractu pcedere. Nā ubi malos præmia sequunt: haud facile q̄sq̄a gratuito bon⁹: an expectatis dū exercitū rursus admoto ferro atq: flāma urbē innadat quod multo ppri⁹ est ab eo quo agitar statu quā ex pace & concordia ad arma ciuilia quæ ille aduersum diuina & humana oīa cœpit. Nō p̄ sua aut quoz simulat iniuria: Sed legū ac libertatis subuertēde: angit enim ac lacerat animi cupidine: & noxaz metu expers consilii inquis hæc atq: illa temptans metuit otium: odit bellum: Luxu atq: licentia carendum uidet: atq: interim abutitur uestra scordia. Neq: mihi satis consilii ē metu an ignauiam an demētiā eā appellē q̄ uidemini intēra mala quasi fulmē optare se q̄sq: ne attingat. Sed phibere ne conari quidē: & quæso considerate quā conuersa rerū natura sit antea malū publicū occulte: auxilia palā instruebant: & eo boni malos facile anteibant. Nūc pax & concordia disturbant palā: defendunt occulte q̄b⁹ tūta placēt. In armis sunt uos in metu. Quid expectatis nisi forte pudet aut piget recte facere: an Lepidi mandata animos mouet: Qui placere ait sua cui que reddi: & aliena tenet: Belli iura rescindi cū ipse armis cogat ciuitatē confirmari: q̄bus adē ptam negat concordia gratia tribuniciam potest restitit ex qua oēs discordiæ accensæ pessime oīum atq: i pudētissime tibi ne egestas ciuū & luctus curæ sunt: cui nihil est domi nisi armis partū aut per iniuriē. Alterū consulari petis quasi primū reddideris: bello concordiam quæris quo parta disturbat: nostri pditor: istis in uid⁹ hostes oīum bonoz: ut re neq: hoīum neq: deorum pudet: quos perfidia aut periurio uiolasti q̄ quā do ralis es: maneat in sentētia: & retineas arma. Te hortor neu prolatandis seditionibus Inquis ipse nos in sollicitudine attineas: neque te prouinciæ neque leges neque dii denates ciuem patiuntur. Perge qua cœptas ut quam maturissime merita inuenias. Vos autem. P. C. quousq: cunctando. R. Pu. in tutam patriamini & uerbis arma tēptabitis: delectus aduersum uos habitis: pecūiæ publicæ & priuatim extortæ: præsidia deducto atq: imposita: ex libidine leges impanē. Cū Interim uos legatos & decreta paratis: quanto mehercule aut di⁹ pacē petieritis tanto bellū acrius erit: cū intelliget se metu magis quā æquo & bono sustētari. Nam q̄ turbas & cædē ciuū odisse ait: & ob id armato Lepido uos inermes retinet: quæ uictis tolleranda sunt: ea cū facere possitis patriamini potius censet: ita illi a uobis partē uobis ab illo bellum suadet hæc si placent: si tanta torpēdo aīos oppressit: ut obliti scelegz Cinnæ cui⁹ in urbē reditu decus ordines hui⁹ interiit. Nihilomin⁹ uos atq: coniuges & liberos Lepido pmisuri sitis: quod op⁹ decretis: qd auxilio? Catull quin is & alii boni. R. P. frustra curant. Agite ut libet. Parate uobis Certhegi: atq: alia proditorz patrociniā. q̄ rapinas & incendia instaurare cupiunt rursus aduersum deos penatis man⁹ armare. Si in libertas & uera magis placent dicernite digna nomini: & sugete ingeniū uirib⁹ fortib⁹: adest nou⁹ exercit⁹: ad coloniæ ueterū militum: nobilitas omnis: duces optimi: fortuna meliores sequit. iam illa quæ scordia nostra collecta sunt dilabent. Quare ita cēso quoniam lepid⁹ exercitum priuato consilio paratum cum pessimis & hostib⁹ Ret p. contrahit: hor dinis autoritatē ad urbē ducit uti. Ap. Claudī terrex cum. Qu. Catulo procos: & cæteris quib⁹ imperium ē urbi p̄sidio sint: a peramque debet ne inquit. R. P. detrimēti capiat.

ORATIO. C. COTAE. COS. AD POPVLVM

Quiritēs multa mihi picula domi militiæ: multa aduersa fuere quoz alia tolleraui. partim repulsi deoz auxiliis & uirtutē mea in q̄ is oib⁹ unquā anim⁹ negotio defuit: neq: decretis labos malæ secūda que res. opes non ingeniū mihi mutabant. At contra in his miseris cunne cū fortuna deseruer. Præterea senect⁹ per se gratis curam duplicat: cui misero acta iam ætate ne moriē qdē honestam sperare licet. Nam si parricida uestri sum: & bis geit⁹ hic deos p̄atis meos patriamq: summum iperium uisla habeo q̄s mihi uluo cruciat⁹ satis ē. aut q̄ poena mortuo. Cum: oīa memorata apud inferos supplicia scelere meo uici a prima adolescētia in ore uestro priuat⁹ & in magistratib⁹ ægi q̄ lingua: q̄ cōsilio meozq: pecunia uoluerē uisunt: neque ego callidam facundiam: neq: ingenium ad male faciēdum exercui: au dissim⁹ priuatæ gratiæ maximas inimicitias p. R. P. suscepi quic⁹ cum illa simul cum egēs alienæ opis plura mala expectarē. Vos Quir. rursus mihi patriam deos p̄atis cum ingēti dignitate dedistis pro q̄bus beneficiis uix satis grat⁹ uidear si singulis animam quam nequeo concesserim. Nam uita & mors inre naturæ sunt: ut sine dedecore cum ciuib⁹ fama & fortunis Integer agas: id dono datur atq: accipitur. Cōsules nos fecistis Quiritēs: domi bellicque impeditissima re. p. Namq: imperatores hispaniæ stipendium: milites: arma frumentum: polcant & id res cogit quoniam defectione sociorum: & Sertorij per montis fuga: neq: manu certare possunt: neq: utilia parare: exercitus in asia cilitiaq: ob nimias opes mithridatis aluntur. Macedonia plena hostium est nec minus italiæ maritima & prouinciarum cum interim uestigalia parua & bellis incerta uix patrem sumptuum sustinent: ita classe quæ com meatus tuebatur: minore quam antea nauigam⁹ hæc si dolo aut scordia nostra contracta sunt agite uti non & ira supplicium sumite: sim fortuna communis asperior est quare indigna uobis nobisq: re. p. incipitis: atq: ego cuius æta: mors propior est: non deprecor si quid ea uobis incommodi demitur: neq: mox ingenio corporis honestius quam pro uestra salute finem uite fecerim: ad sum. En. C. Cos. factio quid sæpe maiores asperis bellis facere: uoueo dedoz me pro re. pu. quam deinde cui mandetis circūspicite. Nam talem honorem bonus nemo uolet: cum fortune & maris & belli ab aliis aciratio reddenda aut turpiter moriendum sit tantummodo in animis habetote non me ob scelus aut auaritam cæsum. sed uolente pro maximis beneficiis animam dono dedisse per uos Quir. & glo-

trā maiorē tollerare aduersā: & consulte Rei publi. multa cura summo impio inest multi ingentes labores: quos ne quā abnuitis: & pacis opulētia q̄riti: cū oēs puīciā regna maria terrā q̄ alpa aut fessa bellis sint:

ORATIO MACRI. TR. PL. AD PLEBEM.

Siquir. parum existimaretis quid inter ius a maiorib⁹ relictū uobis: & hoc. a. Sulla paratū Seruitiū interesset: multis mihi differēdū fuit: docēdūq; quas ob iniurias & quotiēs a patrib⁹ armata plēbes fecisset: utiq; uīdices parauisset omnis iuris sui. Tr. PL. nūc portati modo reliquū ē & ire primū uia q̄ capescēdā arbitror libertate: neq; me p̄terit quātas opes nobilitatis sol⁹ impotēs inani specē magistratus pellere dominationē incipiā: quantoq; tuti⁹ factio noxiōq; agat: quā soli innocētēs sed prāter spem bonā ex uobis (quā metū uicē) statui certamin⁹ aduersa p̄ libertate potiora, esse forti uiro quā omnino non certauis: sequāq; oēs alii creati p̄ iure uestro uim cūctā & impta sua gratia aut spe aut prāmissis in uos conuertere: meli⁹q; habēt mercede relinquere: quā gratis recte facere. Itaq; oīs concessere iam in paucōq; dominationē: q̄ p̄ militare nomē arariū exercit⁹: regna: prouintias: occupare: & arcē habēt ex spoliis uestris cū interim more peccōq; uos multitudo singulis habēdos fruendosq; p̄betis exuti omnib⁹ quā maiores relinquere: nisi q̄ a uobis metip̄i per suffragia ut præsides olim nūc dominos destinatis. Itaq; concesser̄ illuc oēs & mox si uestra receperitis ad uos pleriq; (raris enim anim⁹ est ad ea quā placent defendēda) cætera ualidiorū sunt. An dubium habetis num officere qd uobis uno animo p̄gentib⁹ possit: quos languidos secordesq; pertinuere: nisi forte. C. Cota ex factiōe mediā Conf. aliter quā metu iura quādā. Tr. PL. restituit & quāquā. L. Sicini⁹ primus de potestate Tr. loq; ausus mussantib⁹ uobis circūuentus erat: tamē pri⁹ illi inuidiā metuere quā uos iniuriæ pertesum est: quod ego nequeo satis mirari. Quir. nā spē frustra fuisse intellexistis: Sulla mortuo q̄ scelestū imposuerat. seruitium: sinē mali credebatis: ort⁹ est longe seutor Catul⁹: tumultus intercessit. Bruto & Aemelio Mamerco Coss. Dei. C. Curio ad exitiū usque infantis tribuni dominat⁹ est: Lucul⁹ superiore anno quātis animis terit in. L. Quinctium uidistis: quāte deniq; nūc mihi turbā concitaturūq; p̄fecto in cassū agerent si pri⁹ q̄ uos seruendi sinē illi dominationis facturi erāt præsertim cū his ciuilibus armis dicta alia: Sed certatū utriq; de dominationē in uobis sit: Itaq; cætera aut licētia aut odio aut auaritia in tēp⁹ arsere per māsit una res modo quā utriq; quæsita ē: & erepta in posterū uis tribūta: telū a maiorib⁹ libertati paratū quod ego uos moneo quæloq; ut animaduertatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutātes ociū pro seruitio appelleritis: quo iam ipso frui: si uera & honesta flagitiū superauerit non ē conditio: fuisse si omnino q̄setis: nūc animū aduerrere & nisi utceritis quoniā omni iniuria grauitate tutior est artius habebūt. Quid cēs igit̄ aliq; uestrum subiecerit primum oīum omittēdum morē hunc quē agitis impigræ linguæ: animā ignaui: non ultra conclonis locum memores libertatis: deinde ne uos ad uirilia illa uocē quo tribunos plebs modo patricium magistratum. Libera ab autorib⁹ patriciis suffragia maiores uestri parauere quāuis omnis Quir. in uobis sit & quæ iusta nunc p̄ aliis toleratis p̄ uobis agere aut non agere certe possitis: louē aut alū quē deum consultorē expectatis: magna illa consulū imperia & patrum decreta uos exequendo rata efficitis. Quir. utroque licētā in uos auctum atq; adiutum p̄peratis neq; ego uos uultum iniurias hortor magis uti requiē cupiatis neq; discordias ut illi criminant sed eaq; sinē uolens iure gentium res repeto. & si p̄naciter retinebant non arma neq; secessionē tantummodo nec amplius sanguinē uestrum prābeatis cenſebo: gerant habeantq; suo modo ip̄eria: quærāt triumphos Mithridatem Sertorium & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum & labos q̄bus nulla pars fruct⁹ est: nisi forte repentina ista frumentaria lege munita uestra p̄fiant: qua tamen quin iis modis libertatem omnium æstimauere qui profecto nō amplius possunt alimentis carere namq; utilis exiguitate mors prohibetur: Senescunt uires: sic neq; absolutū cura familiari tam parua res: & ignaui qui usq; tenuissimas perfrustant: quæ tamē quamuis ampla quoniā seruitiū: prācium ostentare cū torpedinis erat decepti & uestrarum rerum ultro iniuria gratiam debere: Nam que alio modo neque ualent in uniuersos neque conabuntur: Cauendus dolus est. Itaque simul comparant delinimenta & differunt uos in aduentum C. noxi. Pompei: quem ipsum ubi pertinuere lublatum i ceruices suas sua mox dempto metu lacerant: nequa eos pudet uindices uti se ferunt libertatis tot uiros sine uno aut remitteſt iniuriā non audere aut ius non posse defendere: mihi quidē satis spectatum ē Pompeium tantæ gloriæ adoleſcētē malle principem uolentib⁹ uobis esse quam illis dominationis socium autoremq; in primis fore tribunitiæ potest: Verum Quir. antea singuli ciues in pluribus non in uno cuncti præsidia habebatis: neq; mortalium q̄squā dare aut eripe talia un⁹ poterat: Itaq; uerboq; satis dictum ē: neq; enī ignorātia res claudit: uerum occupauit: nescio qua uos torpedō: qua nō gloria mouemini neq; flagitio: cunctaq; p̄senti ignaui mutauistis abunde libertate rati q̄ a tergis abstinetur & huc ire licet atq; illuc munera ditium dominōq; atq; hæc eadē non sunt agrestib⁹ sed ceduntur inter potentium inimicitias donoq; danē in prouicias magistratibus: ita pugnatur & uincitur paucis: plēbes quocūq; accidit prouictis ē: & indices magis erit. Siquidē maiore cura dominationem illi retinuerint quā uos reperueritis libertatem:

EPISTOLA CN. POMP. AD SENATVM

Saduersus uos patriamq; & deos penatis tot labores pericula suscepissem: quotiēs a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fuis: & uobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis quam adhuc agitis. P. C. quem contra ætatem profectum ad bellum sæuissimum cum exercitu optime merito quantum ē in uobis fame miserrima omnium morte cōfecistis: hac i spe. P. R. liberos suos ad bellum misit: hæc sunt præmia pro uulnerib⁹: & totiēs ob rem pu. fulo sanguine: fessus scribendoq; mittendo legatos omnis opes & spes priuatas meas consumpsit: cum interim a uobis p̄ triennium

uix annuus sumptis datus est: sper deos immortalis utrum cenletis me uicē aerari præstare: an exercitū sine frumēto & stipēdio haberi posse. Equidē fateor me ad hoc bellum maiore studio quē consilio pfectū quippe quod nomine modo impii a uobis accepto diebus .xl. exercitum parauit: hostibus in ceruicibus iam Italiae agentis ab alpius in Hispaniā summouit: per eas iter aliud: atque Annibal nobis opportunius patefecit: recepi Galliā: Pyrenēū. Lacetaniā: Indigetis: & primū imperiū: imperiū Sertorii uictoris nouis militibus & multo paucioribus substitui: hyememque castris inter seuisimos hostes non per oppida neque ex ambitione mea ægi. Quid deinde de prælia aut expeditiones hybernas oppida excisa aut recepta enūmētē quādo res plura ualeat quā uerba castra hostiū apud Sucronē capto: & præliū apud flumē. Duriū: & dux hostiū. C. Herēni cū urbe Valētia: & exercitū delecti satis clara uobis sunt: pro qua is. O grati patres egestamē & famē redditis: itaque meo & hostium exercitui par cōditio ē: Nāque stipēdiū neutri datur uictor uterque in Italiā uenire potest. Quod ego uos moneo: quæso que ut animaduertatis neu cogatis necessitatibus priuatim mihi cōsulare. Hispaniā citerionē que ab hostibus tenet nos aut Sertoriū ad iteritionē uastauim⁹ propter maritimas ciuitates ultro nobis sumptui honoreque: Gallia superiore anno Metelli exercitū stipēdio frumētoque aluit: & nūc malis fructibus ipsa uix agitatur. Ego non rē familiarē modo: uerū etiā fidē consumpsi: reliqui uos estis: qui nisi subuēitis inuito & p̄dicete me exercitū hinc & cū eo omne bellū Hispaniæ in Italiā transgredientur.

EPISTOLA MITHRIDATIS Rex Mithridates Regi: Arsaci. S.

Omnēs qui secundis rebus suis ad belli societate orantē considerare debent: liceat netum pacē agere: deinde quod quaeritur satis ne piū tutū gloriosum an indecog: sit tibi si perpetua pace frui licet nisi hostes oportū & scelestissimi egregia fama si Romanos oppresseris futura ē: neque petere audeā societate ē & frustra & mala mea cū bonis tuis miseri sperē atque ea quæ te morari posse uideat. Ira in Tigranē recētis belli & mea res rarū prospera: si uera existimare uoles maxime hortabūtur: ille enī obnoxius: qualē tu uoles societate accipiet: mihi fortuna multis rebus ereptis usum dedit bene suadētī & quod florētibus optabile ē: ego non ualidissim⁹ probeo exēplū quo rectius tua cōponas. Nāque romanis cū nationibus populis regibus cūctis una & ea uetus causa bellādi ē. Cupido profunda iperit & diuitiarū: qua primo cū rege Macedonū Philippo bellū sumptere: deinde a Carthaginēsisbus p̄mebantur amicitium simulātes ei subueniētē Antiochum concussione Asiae per dolū auertere: ac mox Philippo Antiochus unni cis aurum agro & decē milibus talentorū spoliatur est: Perlen deinde Philippi. F. post multa & uaria certamina apud Samothracas deos acceptū in fidē callidū & repertores perfidiæ: quia pacto uitam dederāt in somniis occidere eum: En cuius amicitia gloriose ostentant initio prodidere. Antiocho pacis mercedem post habitum custodi agri captiui sumptibus & contumeliis ex rege misererimum seruorū effeceres: simulatogque impio testamēto filium eius Aristonicum quia patrium regnum petiuerat hostium more per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est: postremo Bithyniā. Nicomede mortuo diripere: cum filius Nusa. quam regiam ap̄pellauerat genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem: quem disunctum undique regnis & tetrarchiis ab imperio eorum: quia fama erat diuitem neque seruiturum esse per Nicomedem bello lacesiuerunt sceleris eorum haud ignarum & ea quæ accidere testatum antea Cretenses solos omnium liberos ea tempestate & regem Ptolomæum: atque ego uultus iniurias Nicomedem bithynia expulsi. Asiamque spoliū regis Antiochi recepi: Et græciæ dempsi graue seruitium Incepta mea postremus seruorum Archelaus exercitū prodito impediuit. Illique quos ignauia aut praua calliditas ut meis laboribus tuti essent armis abstinuit acerbissimas poenas soluunt. Ptolomæus præcio dies bellum prolatans Cretenses impugnari semel iam neque finem nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prælia magisquam pacem datam intelligerem abnuente.

Tigranē: quæ mea dicta sero probat te remoto procul omnibus aliis obnoxius rursus tamen bellum ceppi. M. Coram Romanū ducē apud Calchedona terra sudis: mari exui classe pulcherrima apud Citricū magno cum exercitū in obsidio moranti frumētū defuit nullo circū adnitēte simul hyems mari phibebat ita sine uel hostiū regredi conatus in patrium cū regnū naufragiis apud paruū heracleam militū optimos cū classibus amisi restituto deinde apud caberam exercitū & uariis inter me atque Luculum præliis inopia rursus ambobus incessit. Illi suberat regnum Ariobarzants bello intactū ego uastis circū omnibus locis in armeniā concessi securitque romani non me sed morem suum omnia regna subuertendi: quia multitudinē arctis locis pugna phibere: imprudētiam tigranis pro uictoria ostētant. Nunc quæso considera nobis opp̄sis utrum firmiorem te ad resistendum: an finem belli futurum putes: scio equidem tibi magnas opes uirorum: armorum & auri esse: & ea re a nobis ad societatem ab illis ad p̄dam peteris: Cæterum consiliū est tigranis regnō integro meis militibus procul ab domo paruo labore per nostra corpora bellum conficere: quomodo neque uincere neque uinci sine tuo periculo possumus: an ignoras Romanos postquam ad occidentem p̄gentibus finem oceanus farcit arma huc conuertisse: neque quicquid a principio nisi partem habere: domum: coniuges agros: impium: conuenas: olim sine patria sine parentibus peste conditos orbis terrarum quibus non humana ulla neque diuina obstāt: quin socios amicos procul iuxta sitos inopes potentisque trahant: excidant omnia que non seruaque & maxime regna hostiis ducant: namque pauci libertatem. pro magna iustos dominos uolunt nos suspecti sumus æmuli & intempore uindictas affuturi. Tu uero cui Seleucra maxima urbium regnumque perfidis inclitis diuitis est quid ab illis nisi dolum in presens & postea bellum expectas. Romani arma in omnes habent accerrima in eos quibus uictis spolia maxima sunt audendo: & fallendo & bella ex bellis serendo magni facti: per hunc morem extinguunt omnia: aut occident quod aut difficile est si tu Mesopotamia: nos Armenia circūgreditur: exercitū sine frumento: sine auxiliis fortuna aut nostris uultis ad

huc incolumē: teq; illa famā sequitur auxillo profectū magnis tegibus latrones gentium oppressisse: quod uti facias moneo; hortorq; neu malis pernicie nostra tuā plarare q̄ societate uictor fieri.

AD CAESAREM SENEM DE RĒPVBLICA.

Populus. R. uero antea obtribat regna atq; ip̄erla fortuna dono dare: itē alia quæ p̄ mortalis aui-
de cupintur: quia & apud indignos sæpe erant quasi per libidinē data: neq; cuiq; incorrupta pm̄
serant: sed res docuit id uerū esse quod in carminibus Appius ait. Fabrū esse quēq; fortunæ atq; in
te maxime quilitantū alios progressus es ut prius defessi sint homines laudando facta tua q̄ tu laude digna fa-
ciundo: cæterq; ut fabricata sic uirtute parta q̄ magna industria haberi decet. Ne in curia deformentur corru-
ant infirmata. Nemo enim alteri imperiū uolens cōcedit: & quāuis nouus atq; clemens sit qui plus potest ta-
men quia malo esse licet formidatur: id conuenit quia pleriq; rerum potentes peruerse cōsulunt: & eo se mu-
nitiores putant: quo illi quibus imperitant nequiores fuere: a t̄ cōtra id eniti decet cū i ple bon^o atq; strēnu^o si
uti quā optim^o imperites: nā pessimus quisq; asperime rectorem patitur: sed tibi hoc grauius est quā ante te
oībus armis parta cōponere: bellū aliq; pace mollius gessisti: ad hoc uictore prædam perit: uicti ciues sunt
Inter has difficultates euadendū est tibi atq; in posteq; firmāda resp̄b. nō armis modo neq; aduersum ho-
stis: sed quod multo: multoq; asperius est bōis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocris sapiētia res huc
uocat q̄ quisq; optima potest uti dicant: ac mihi sic uidetur qualicūq; modo tu uictoriā composueris. Ita alia
oīa futura: sed iam quo meli^o faciliusq; constituas paucis quæ me anim^o monet accipe. Bellū tibi fuit impe-
rator cū homine claro magnis opib^o auido potentiæ maiore fortuna quā sapientia: quē secuti sunt pauci p̄
suam iniuriā ibi inimici itē quos affinitas aut alia necessitudo traxit. Nam parriceps dominiōis neq; fuit
q; quā: neq; si pati potuisset orbis terrarū bello concussus foret: Cætera multitudo uulgi more mugis quā iu-
dicio post ali^o aliū quasi prudentiorem secuti per idem tempus maledictis iniquoq; occupādæ rei p. in spē
adducti homines qb^o omnia probo ac luxuria polluta erant: non currere in castra tua & aperte quietis mor-
tem rapinas: postremo omnia quæ corrupto animo iubere m̄nitaris: ex quis magna pars ubi neq; creditū
condonare. Neq; te ciuib^o sicuti hostibus uti uident defluxere: pauci restitire quib^o maius oclū in castris quā
Romæ futuræ eratātā uti creditorū impendebat: sed ob eadē causas (in mane dictū est) quātū & qua multi
mortales postea ad pompeiū discesserint: eoq; per omne tēp^o belli quasi sacro atq; in spoliato fano debitores
usi. igitur quoniā tibi uictori de bello atq; pace agitandū est hoc uti ciuilit̄ deponas: illa quam iustissima &
diuturna sit: de te ip̄so primū quia compositur^o es quod optimū factū ē existima. Equidē ego cūcta imperia
crudelia magis acerba quā diuturna arbitror: Neq; quēquā in multis metuēdū esse: quin ad eū ex multis for-
mido recidat eam uitā bellū æternū & anceps gerere: quoniā neq; aduersus neq; ab tergo aut lateribus tutus
sis semp̄ in periculo aut metu agites. Contra qui benignitate & demētia imperiū tēperaueris: is læta & can-
dida omnia uisa etiam hostes nequiores q̄ alii ciues. an qui me his dictis corruptore uictoriæ tuæ nimisq; i
uictos bona uoluntate predicent: scilicet quod ea quæ externis nationibus natura nobis hostib^o Nosq; ma-
ioresq; nostri sæpe tribuere ea ciuib^o danda arbitror. Neq; barbaro ritu cæde cædem & sanguinem: sangui-
ne expianda. An illa quæ paulo ante hoc bellum in. Cn. Pompeiū uictoriamq; Sullanam increpabant: ob-
tūio interfecit Domitiū. Carbonē Crutū: alios itē non armatos neq; in p̄lo belli iure: sed postea supplices
p̄ summū scelus interfectos plebem Romanam in uilla publica pecoris modo conscissam: heu quam illa oc-
culta ciuū funera & repentinæ cædes in parentū aut liberorū sinum fuga mulierū & puerorū uastatio domū
Ante parram a te uictoriam sæua atq; crudelia erant. Ad quæ te iidē illi hortant: & scilicet id certatū eē utrius-
q; uestrū arbitrio iniuriæ fierent neq; receptā sed captam a te rem publ̄. & ea causa exercitus stipendits con-
fectis optimos & ueterimos omnī aduersum fratres parētisq; alii liberos armis contendere: ut ex aliēis ma-
lis deterrimi mortales uentri atq; profundæ libidini sumpt^o quærerent: atq; essent opprobria uictoriæ quo-
rū flagitiis cōmaculare bonorū laus: neq; enim te præterire puto qualis quisq; eorū more aut modestia etiā
tū dubia uictoria sese gesserint: quoq; modo in belli administratione scorta aut conuicta exerceuerint: nōnul-
li quoz ætas ne per ocium quidē talis uoluptatis sine dedecore attigerit De bello satis dictū. De pace firmā-
da: quoniā tuq; & omnes tui agitaris. Primū id quæso considera qualis sit de quo consultas ita bonis: malis-
q; dimotis patēti uia ad uerū perges. Eo sic existimo: quoniam orta oīa itereunt: qua tēpestate urbi roma-
næ fatum excidit aduentarit: ciuis cum ciuibus man^o conferturos: Ita defessos & exanguis regi aut uationi p̄
de futuros aliter nō urbis terrarū cuncte gentes conglobatæ mouere: aut contūdere queunt hoc ip̄erū. Fir-
manda igitur sunt uel concordia bona: & discordia mala expellēda: id ita eueniet si sumptū licetiam dem-
pleris non ad uetera instituta reuocans: q̄ iam pridē corruptis morib^o ludibrio sunt: Sed si suam cuiq; rē fa-
miliarē finem sup̄uum statueris quoniā incessit mos & hoīes adoleſcētuli sua atq; aliēu consumere: nihil
libidine atq; aliis rogantib^o denegare, pulcherrimū putē: eā uirtutē & magnitudinē animi pudorē atq; mo-
destiā p̄ secordia æstimant. Ergo animus ferox praua uia ingressus ubi cōsuetā non suppetit fertur accēsus
in foclos modo: modo i ciuis mouet compolita & res nouas ueterib^o acquirat: quare tollē^o fcenerator i po-
steq; uti suas q; res cutemus. Ea uera atque simplex uia est magistratū populo nō creditori gerere & magni-
tudinē animi i addēdo nō demēdo Re i p. ostēdere. atq; ego scio q̄ aspera hæc res i principio futura sit p̄feri-
iis q̄ se i uictoria scētius libertusq; q̄ artius futuros credebant: quoz si saluti poti^o q̄ libidini cōsules: illosq;
nosq; & socios in pace firma constitues: si i eadē studia artesq; inuenturi erunt ne ista egregia tua fama simul
cum urbe Roma breui concidit. Postreō sapiēte pacis causa bellū gerū: laborē spe oclū subſtētant Nisi illam
silmā efficiis unici an uicēse quid retulit: q̄re capesse per deos rē. p. & oīa alpa uti soles peruade. Nāq; aut tu
h

medel potes: aut omittenda ē cura oibus: neq; quisq; te ad crudelis pœnas aut acerba iudicia inuocāt: quibus ciuitas uastatur magis q̄ corrigi: sed ut prauas artis malasq; libidines ab iuētute phibeas: ea uera demētia erit consuluisse. Ne merito ciues patria expellerentur retinuisse. ab stultitia & falsis uoluptatibus pacē concordia stabuluisse non si flagitiis obsecutus delicta perpeſsus præſens gaudiū cū mox futuro malo concesserim ac mihi antimus (Quibus rebus alii tūc) maxime fretus ē negocii magnitudine: & quia tibi terræ & maria simul oīa cōponēda sunt: q̄ppe res paruas tantū ingenū attingere neq; magnæ curæ magna merces ē. Igitur pūideas oportet uti plebs largitionibus & publico frumēto corrupta habeat negocia suo: q̄b; ab malo publico detineat iuētus pbitari & industriæ non sumptibus neq; diuitiis studeat: id ita eueniet si pecuniæ q̄ maxima oīum pnties ē uſum atq; dedecus dēſeris. Nam sæpe ego cū admoneo reputās q̄b; q̄sq; reb; clarū uiri magnitudinē. Iuēſſent quæ res populos natione ſue magnis autoribus auxiſſent ac deinde q̄bus; cauſis āplissima regna & ipia corruiffent: eadē ſemp bona atq; mala repiebam. oēſq; uictores diuitias cōtēpſiſſe & uictos cupiſſe: neq; aliter q̄ſq; extollere ſe & diuina mortalis attingere pōt: niſi omiſſis pecuniæ & corporis gaudiis aſo indulgēs non ad ſentando neq; cōcupiſta p̄bēdo puerſam gratiā gratificans: ſed i labore patētia boniſq; præceptis & facte fortibus exercitando. Nam domū aut uillā extruere: eā ſignis aulæis aliſq; operibus exornare: & oīa potiſq; ſemet uſcēdū efficere. i. non diuitias decori habere: ſed ipſum illis flagitio eiſe porro eiſ q̄bus bis die uētrē honorare: nullā noctā ſine ſcorto quieſcere mos ē: ubi animū quē dominari decebat ſeruitio oppreſſere: neq; eo poſtea haberi atq; claudo p̄ exercitio uti uolunt. Nā iprudētia pleraq; & ſe præcipitant: Vex; hæc & oīa mala pariter cū honore pecuniæ deſinēt. Si neq; magiſtratus neq; alia uulgo cupiēda uenalia erunt ad hoc pūdedū ē tibi quoniā mō Italia atq; puinciæ tutiores ſint: id quod factū haud obſcuz ē. Nā ſidē oīa uāſtār: ſuas deſerēdo domos: & p̄ inſuriam alienas occupando. Itē ne uti adhuc militia iniuſta aut in æqualis ſit. cū alii triginta: pars nullū ſtipēdiū faciet: & frumētū id quod antea p̄miū ignaui fuit: p̄ municipia & colonias illis dare cōueniet ſtipēdis e meritis domos reuertent. q̄ rei pu. neceſſaria: tibiꝝ glorioſa ratus ſum q̄ paſſim abſolut. Non peius uideſ pauca nunc de ſaſto meo diſſerere. Plerique mortales ad iudicandū ſatis ingenii habēt aut ſimulāt: uerū enī ad reprebēdēda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus: uix ſatis aptū os aut lingua prompta uideſ: quæ edita p̄ctore euolat: quibus me ſubſectū haud pœnitet: magis reticuiſſe pigeret: nam ſiue hac ſeu meliore alia uia p̄ges a me quidem pro uirili p̄te dictum & aditū fuerit reliquū ē optare utiq; tibi placuerit ea dīi imortales approbēt beneq; euenire ſināt

AD. C. CAESAREM ORATIO DE REPUBLICA.

SCio ego q̄ difficile atq; aſpūm factū ſit cōſiliū dare regi aut ipatori: poſtremo cuiq; mortali: cuius opes in excelſo ſūt. Quippe cū & illis cōſultoz cogitæ adſint: neq; de futuro q̄ſq; ſatis calidus ſatiſq; prudēs ſit: Quin et ſæpe praua magis q̄ bōa cōſilia p̄ſpe euentunt: q̄ pleraſq; res fortuna ex libidie ſua agit. Sed mihi ſtu diū fuit adoleſcētulo rēp. capere: atq; in ea cognōſcēda multā magnāq; curā habui: nō ita ut magiſtratū mō capem: quē multi malis artibus adepti erāt. Sed et ur̄. pu. domi militiaq; quātoq; armis uiris opulētia poſſet cognitū haberi. Itaq; mihi multa cū aīo agitātī cōſiliū fuit ſa mā modeſtiāq; meā poſt tuā dignitatē haberi: & cuius rei iubet piculū facere: dū quid tibi ex eo gloriæ acciderit. Idq; nō temere neq; ex fortuna tua decreuiſſe: quia in te præter cæteras artē unā egregie mirabilē cōperi ſemp tibi maiorē in aduerſis q̄ in ſecundis rebus animū eē. ſed p̄ cæteros: mortalis illa res clarior eſt: q̄ prius deſeſſi ſunt hoīes laudando atq; admirando munificētia tuā: q̄ tu faciundo quæ gloria digna eſſent. Equidem mihi decretum ē nihil tam ex alto reperiri poſſe: quod non cogitanti tibi in promptu ſit: neq; ego quæ uifa ſunt de re. pu. tibi ſcripſi: quia mihi cōſiliū atq; ingenium meū amplius æquo p̄barerur. Sed in ter labores militiae inetrq; p̄lia uictoriaſ imperiū ſtatuī admonendum te de negociis urbanis. Nam quæ tibi ſi id modo in p̄ctore conſiliū ē ut te ab inimicorum impetu uindices quoc; modo contra aduerſum conſulem beneficia populi retineas indigna uirtute tua cogias: ſi in te ille animus ē: qui ſam a principio nobilitatis factionem diſturbabit: plæbē ro. ex graui ſeruitute libertatem reſtituit: in prætura inimicorum arma inermis diſſecit. domi militiae que tanta & tam præclara facinora fecit ut ne inimici quidē queri quicq; audeant: niſi de magnitudine tua qui tu accipe ea quæ dia ſumma repu. quæ proſecto aut uera inuenies: aut certe haud procul a uero. Sed quoniam Cn. Pom. aut animi prauitate. aut quia nihil eo maluit quod tibi obſeſſet. Ita lapſus ē: ut hoſtibus tela in manus iaceret. Quibus ille rebus rēpu. conturbauit. eiſdē tibi reſtituēdū ē p̄miū omnium ſummam poteſtatē moderandi: de uectigalibus ſumptibus iudiciis ſenatoribus paucis tradidit plæbē Ro. cuius antea ſumma poteſtas erat: neque iis quidē legibus in ſeruitute reliquid iudicia: tamen ſi ſicut antea tribus ordinibus tradita ſunt: tamē idē illi factioſi regūt. dant admū q̄ iubet. innocētes circūueniunt: ſuos ad honorē extollūt. Nō facinus nō p̄p̄tū aut flagitiū obſtat: quo minus magiſtratus capiāt: quos cōmodū ē trahūt rapiunt. Poſtremo tanq; urbe capta libidine: ac licētia ſua pro legibus utunt. ac me qdē mediocriſ dolor auget: ſi uirtute præ uictoriā more ſuo p̄ ſeruitiū exerceat. Sed hoīes iertiffimi: quoz oīs uis uirtuſque i lingua ſita ē. ſorte atque alterius ſecordia dominationē ablatam iſolētes agitant. Nam q̄ ſeditio aut diſſenſio ciuiliſ tot tam illuſtris familias ab ſtirpe euerit: aut quoz unq; uictoria animus tā p̄ceps tāq; immoderatus fuit. L. Sulla. cui oīa in uictoria lege belli licuerūt: tamen ſi ſupplici hoſtium ptis ſuas muntri intellegebat tamē paucis interſectis cæteros beneficio q̄ metu retinere maluit. Ad herculē Catonē. L. Domitio cæterifque eiſdē factōis quadragita ſenatores: multi p̄te rea cum ſpe bōa adoleſcētis ſicuti hoſtiæ maſtari ſūt. Cum iterea ip̄ortuniſſima genera hoīum tot miſoz ciuiliſ ſanguine ſatari nequere. Nō orbi liberi: non parētes exacta ætate. Nō luētus gemitus uiroz mulierum imānē eoz aīum inſlexit: q̄nī acerbitus in dies ma

le faciundo ac dicēdo dignitate alios alios ciuitate e uersam frēt. Nā qd ego de te dicā cūctus cōtumeliam ho
mīes ignauissimi uita sua commutare nolūt. neq; illi tāta uoluptati ē Tācti ī spantibus accidit dominatio
q̄to mōeroretua dignitas: qui optatius habēt ex tua calamitate piculū libertatis facere q̄p te. p. r. impium ma
ximū ex mago fieri. quo magis tibi ē atq; etiāio p̄ficiēdū ē qm̄ mō rē stabilis. communicā: mihi qdē
q̄ mēs suppetit elog non dubitabo. Ceterq; tui erit igeni pbare quæ uera atq; utilia factu putes. In duas par
tes ego ciuitatē diuisa arbitror sicut maiorib⁹ accepi ī p̄res: & plebē ātea ī p̄ribus sūma autoritas erat ius mul
to maxima īnplābe: itaq; sēpius īn ciuitate secessio fuit. Sempq; nobilitatis opes diminutæ sunt: & ius po
puli amplificandi: sed plebes eo libere agitabat q̄ an illius potentia sup̄ leges erat neq; diuitis aut supbia: sed
bona fama fatiscq; fortibus. Nobilis ignobilē āteibat: humilimus q̄sq; armis aut militia nullius honestæ rei
egēs satis sibi fatiscq; patriæ erat. Sed ubi eos paulatī expulsos agris: iertia atq; ī opia: incertas domos hēre sub
egit cepere alienas opes petere: libertatē suā cū re. pu. uenale hēre ita paulatī populus q̄ dñs erat cūctis gētibus
īperitabat dilapsus ē. & p̄ communi īpto priuati sibi q̄sq; seruitutē peperit. Hæc igit̄ multitudo primū malis
morib⁹ ibuta dæinde ī artis uitasq; uariasq; dispalata nullo mō inter se congruēs pag: mihi qdē idonea uidē
ad capessendā remp. Ceterq; additis nouis ciuib⁹ magna me spes tenet forte ut oēs expergiscā ad liberta
tem: quippe cū illis libertatis retinendæ tū his seruitutis amitendæ cura orict̄: hos ego cenleo pmixtos cum
ucteribus nouo: in colonis constituas. Ita & res militatis opulentior erit & plæbs bonis negociis impedita
malum publicū facere desinet. Sed non inscius neq; imprudēs sum quo mea res agetur. quæ sēuitia quæq;
tēpestates h̄nminum nobilium futuræ sint. cum indignabūtur omnia funditus miseri antiquis ciuib⁹: hāc
seruitutem imponi regnum deniq; ex libera ciuitate futurum ubi unius munere multitudo ingens īn ciuitatē
peruenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo malum facinus īn se & mittere qui īn comodo rei
pu. gratiā sibi concillet ubi bonū publicū etiam priuati uisū est. id uero dubitare aggredi secorditæ atq;
ignauitæ duco. M. Lubio druso semper consiliū fuit īn tribunatu summa openiti pro nobilitate. neq; ullam
rem īn principio agere intendit: nisi ille autores fuerant se homines factiosi. quibus dolus atque militia fide
cariore erat ubi intellexerunt per unū hominē maximū beneficium multis mortalibus dari: uidelicet & sibi
q̄sq; concius malo atq; infido animo esse de. M. Lubio druso iuxta ac se extimauerunt. Itaq; metu ne per tantā
gratiā solus regē potiretur: contra eam nisi sua & ipsius consilia distrubauerunt. quo tibi imperator maiore
cure fideq; amici & multa p̄silia paranda sunt: hostē aduersum deprimere strenuo homini haud difficile
est: occulta pericula neque facere neque uitare bonis īn p̄mptu est. Igitur ubi eos īn ciuitatem aduxeris qm̄
quidem renouata plebs erit īn ea re maxime animū exercito ut colatur boni mores concordia inter ueteres
& nouos coalescat. Sed multo maximū bonum patriæ ciuib⁹ tibi liberis: postremo humanæ gētī peperis
si studium pecuniæ: aut substuleis aut quo ad res referet mitrueris: aliter neq; priuata res neq; publica neq; do
mi neque militiæ regi potest: nam ubi cupidō diuitiarum īnuasit neque disciplina neque artes bonæ neque
ingeniū ullum satis pollet: quin animus magis aut minus mature postremo tamen succumbat. Sæpe tā au
diui qui reges quā ciuitates & nationes p̄ opulentiam magna impia amiserint: quæ p̄ uirtutē īnopes cœpe
rant ideo aut mirandum ē. Nam ubi bonus deteriorum diuitis magis clarum magisque accētū uidet primo
æstuat: multaque īn pectore uoluit. Sed ubi gloria honorē magis īn dies uirtutem opulētia uincit anim⁹ ad
uoluptatem a uero deficit: quippe gloria industria aliter: ubi eam dempseris: ipsa per se uirtus amata atque a
spera ē. Postremo ubi diuitiæ claræ habentur: tibi omnia bona uilia sunt. Fides. probitas pudor pudici
cia: Nam ad uirtutem una ardua uia ē. Ad pecuniam quæ cuique iubet nititur & malis & bonis rebus ea
creatur. Ergo īn primis auctoritatem pecuniæ demitto: neq; de capite neque de honore ex copiis quisquā
magis aut minus iudicauerit: si ut neque p̄tor: neque consul ex opulētia uerum ex dignitate creatur. sed de
magistratu facile populi iudicium: fit iudices a paucis probari regnum ē: ex pecunia legi īn honestum: quare
omnes primæ classis iudicare placet: sed numero plures quam iudicant neque rhodios neque alias ciuitates
unq̄ suorum iudiciorum p̄nituit: ubi promiscue diues & pauper ut cuique fors tulit de maximis rebus iux
ta hac de minimis disceptat. sed magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex. quā. C. Grac
chus īn tribunatu promulgauerat: ut ex confusis quinque classibus sorti cēturiæ nocarentur ita coequāt̄ di
gnitate pecunia uirtute n̄teire alius alium: properabit: nec ego magna remedia contra diuitias statuo nā per
inde omnes res laudantur atque appetuntur: earum rerum usus est malitia p̄m̄is exercetur. ubi ea dem
pseris: nemo omnitū gratuito malus ē. Cæterum auaritia bellua fera immanis ītoleranda ē. quo īntēdit op
pida agros sana atque domos uastat diuina eum humanis pmiscet: neque exercitus neque moenia obstant
quominus ut sua penetret. Fama pudicitia liberis patria atq; parentib⁹ cūctos mortalis spoliāt. Veḡ si pecu
niæ decus ademeris magna illa uis auaritiæ facile bonis moribus uinceat. atq; hæc ita sese habere tametsi oēs
æqui atq; iniq; memorāt: tñ tibi cum factione nobilitatis aut mediocriter certādū est. cuius si dolū caueris: a
lla omnia īn p̄liat erūt: nā si uirtute satis ualere magis æmuli bonoz q̄ inuidi essent: q̄ desideria & incr
tia stupor eos atque torpedo īnuasit: strepūt: obreāt: alienam famam bonam suū dedit. æstimant sed qd
ego plura q̄ si de ignotis memorem. M. Bibuli fortitudo atque animi uis īn cōsulatū erupit hēs lingua magis
malus q̄ callidus ingenio. Quid ille audeat: cui cōsulatus maximū impitū maximo dedecori fuit. An. L. Do
mitiū magna uis ē: cuius nullū membz aflagito aut facinore uocat: lingua uana: manus cruentæ. Pedes su
gaces. q̄ honeste nominari nequeūt īn honestissimaz unius tamē. M. Catonis ingeniū uersutū: loquax Calidū
haud contēnoz parantur hæc disciplina græcorum. Sed uirtus uigilātia labor apud græcos nulla sunt: q̄ppe
q̄ domi libertatē suā p̄ inertia amiserunt. censes ne eoz p̄ceptis imperium haberi posse. Reliq; de factiōe
h i i

paternā domū uēdidit: ut crimine adulteris se redimeret. Ex q̄stura & tribūatu nullā laudē ē ad lecut⁹: fauere C. Cæsare p̄tor aphricam sortit⁹ puinciam explcauit: & exauisit: imq; inde pecuniarū reptauit an mce missi mos hortos sub Quirinale extra pomeriū ad collinam portam titulo sum nominis epto loco habuerit: atq; adornauerit n̄ uulgares illi⁹ s̄culi & posterorū ætatib⁹ delicias atq; secessū: usq; ad exctam ætatem libidinis auid⁹ & potēs: In amicitia uari⁹ & incōstans. Sepi⁹ tū liuido dēte momordit habit⁹ ē ore improbo: & animo inuerecūdo: manis Pōpei magni existimas hac uita se Cæsari gratorē fore: lacerare usus ē: uñ in Salustium Læne⁹ Pōpei libert⁹ scripsit: morsq; ei⁹ sigillatim paucis uocabulis exp̄ssit: Nebulonē: lucronē popinionē: & lastatum appellans uox postreā indicat fuisse hominē ualidæ libidinis: Scripsit stilo n̄ abhorretē a ueterib⁹ extat coniuratio Catilinæ: & bellum iugurthinum: & q̄dam conciones: e libris belloꝝ ciuiliū: Ut secreta inimici fidelit⁹ intelligeret Terētiam a Cicerone repudiatam duxi uxorē: & q̄tertio nupsit: Messaliæ Coruino.

INVECTIVA. C. SALUSTII: IN CICERONEM.

Prauer & iniquo animo maledicta tua paterer. M. Tullii si te scitē iudicio magisquam morbo animi petulātia ista uti. Sed cū i te neq; modū neq; molestiā ullā aīaduero: Rūdebo tibi: ut si q̄ maledicēdo uoluptatē cepistis: eam male audiēdo amittas: ubi q̄rat: quos implorē. P. C. diripi rēpu. atq; audacissimō cuiq; esse perfidie locum: an apud Populum R. o. qui ita corruptus est largitionib⁹ ut sese ac fortunas suas uenales habeat: An apud uos. P. C. quorum auctoritas turpissimo cuiq; ludibrio est. Vbi. M. T. u. leges iudicia Po. R. o. defendit atq; in ordine ita moderat⁹ quasi unus reliquus ex familia uiri clarissimi Scipionis A. sac non repticius accitus ac pauloante in situs huic urbis ciuis an uero. M. Tullii facta tua ac dicta obscura sunt: an non ita a pueritia uixisti ut nihil flagitiosum corpori tuo putares quod alteri collibuisset: aut scilicet istam immoderatam tuam eloquentiam apud. M. pisonem non pudicitiae iacturæ perdidisti: itaq; minime mirandum est q̄ eam flagitiose uendicans quam turpissime parasti. Verq; ut opinor splendor domestici cum tibi animos attollit uxor sacrilega ac p̄ iuris nobilitata: filia matri pellex tibi iucundior atq; obsequentior: quam parētis ps ē domum ipsam tuam ui & rapinis funestam tibi ac tuis cōparasti uidelicet ut nos com moue facias q̄ conuersa Respu. sit tum in ea domo habitares homo flagitiosissime quæ. P. Crassi uiri clarissimi fuit atq; cum hæc ita sint: Cicero sed dict in consilio deorū immortalium fuisse. Inde missum huic urbi ciuib⁹ custodē abiq; carnificis nomine. Qui ciuitatis incommodū in gloriā suam ponit quasi uero n̄ illi⁹ coniurationis causa fuerit consulat⁹ tuus. Et cicero Respu. dissecta eo tempore quo te custodē habebat. Sed ut opinor illa te magis extollunt q̄ post cōsulatū cū uxore de repu. cōsulauisti cum legis. Plantitæ iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios pecūiæ condēnabis. Cū tibi ali⁹ Tusculanam ali⁹ Pōpeianā uillā aedificabar: alius domū emebatq; uero nihil poterat hic erat calūniæ pximus hic aut domū tuam oppugnatam uenerat: aut insidias senatui fecerat deniq; de eo tibi cōpertū erat q̄ si tibi falsa obiticio redde rationē q̄rū patri mōit accepis. Quid tibi litib⁹ accreuerit: q̄ ex pecūia domū paraueris Tusculanū & Pōpeianū infinito sum ptu exedificaueris: Aut si retices cui dubiū pōt eē qn nopolētiā istā ex sanguine & miseris ciuū parasti: uerū ut opinor hō nou⁹ arpiuas ex. M. Crassi familia illi⁹ uirtutē imitat⁹ Contēnit simulatā hominū nobilitū. P. R. curā hēt: neq; terrore neq; gratia mouet. Illud uero amicitia tantum ac uirtus ē animi imo uero homo leuissim⁹ supplex inimicis amicis contumeliosus: mōdo hæc mōdo illaq; partū fid⁹ nemini. Leuissim⁹ senator mercēari⁹ patron⁹ cui nulla pars corporis a turpitudine uacat lingua uana man⁹ rapacissime gula imensa pedes fugaces: q̄ honeste nominari non possunt ihonestissima. Atq; is cū eiusmodi tamē audet o fortuna tā natā me consule romā Te fortunatā consule Cicero: imo uero infelicē & miserā q̄ crudelissimā p̄scriptio nē ciuūm perpeffa est cū tu perturbata repu. metu percussos omnes bonos parare crudelitati tuæ cogebas: cū oīa iudicia omnes leges i tua libidine erāt cū tu tublata lege portia crepta libertate omniū nostrū uitæ neq; potestate ad te unū reuocaueras. Atq; pagē qdē uel pagē qdē ipūne fecisti uerūctiam commēorando exprobras neq; licet obliuisci ius seruitutis suæ egeris oro te Cicero feceris qd libet satis est perpeffos esse: et ne aures n̄ras odio tuo onerabis: et molestissimis uerbis infectaberē cedant armā togē cōcedat laurea ligue: q̄si uero togat⁹ & non armat⁹ ea q̄ gloriaris confeceris atq; inter te Scyllamq; Charybdatōrē præter nomē impeperis quicq; interfuerit: sed quid ego plura de tua insolētia cōmemore: quæ m̄neru omnes artes edocuit luppi ter optim⁹ maximus in concilium deorum admisit: Italia exulē humeris suis reptauit. oro te romulæ arpiuas qui egregia tua uirtute omnes paulos fabios scipiones superasti: quē tandē locū hac ciuitate optimes: q̄ tibi partes. r. p. placet: quē amicū: quē inimicum habes: cui i ciuitate fecisti insidias: quo iure de exilio tuo dyrachio redisti cū sequebaris quos tyrānos appellabas: eorū potētæ faues: q̄ tibi ante optimates uidebant eosdē demētes ac furiosos uocas. Vatini causam agis de sextio male existimas. Bibulum petulantissimis uerbis lædis laudas Cæsarem quem maxime odisti. & ei maxime obsequeris: aliud stans sedens aliud sentis de repu. his maledictis illos odisti leuissimē transfuga neq; in hac neq; in illa parte fidē habēs.

Ademū magna uoluptas ē Crisp. Salustii æqualē ac parē uerbis uitā agere neq; ququam tam oblectā nū dicere cui n̄ ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat ut oīs oratio moribus consonet. Neq; n. q̄ ita uiuit ut tu aliter ac tu loq; p̄r: neq; qm tam illoro sermōe utiē uita honestior ē. Quo me uertam. P. C. unde initū sumant: mai⁹. n. mihi dicēdi on⁹ imponit quo nocior ē uterq; nostrū q̄ si aut de mea uita: atq; actib⁹ nostris huic conuiciatori respondero. Inuidia gloriā consequēt: aut si huius facta mores oēm ætate nudauero: in idē: uiciū incidam peccitatis q̄ huic obiticio id uos si forte offendimini iustius huic quam mihi succēssere deberis qui initū introduxit: ego dabo operam ut & p̄ me minimo cū fastidio rūdeam & in hunc minime mētir⁹ eē uidear. Scio mei. P. C. i. respondēdo n̄ habere magnam expe-

statione q̄ nullum uos sciat̄ nouū crimē in Salustii audituros sed oīa uetera recognituros. Quib⁹ & meae
& uestrae iam & ipsius aures ualent: ueḡ eo magis odisse debetis hominē q̄ ne incipēs quidē peccare mini-
mis rebus posuit rudimētū sed ita ingressus ē ut neq; ab alio uinci possit neq; ipse se oīo reliqua aetate praere-
rire itaq; nihil aliud studet nisi ut luculentus cū quo uis uoluptari longe uero fallit opinione: non enim pra-
citate linguā uitae sordēs eluuntur: sed est quaedā calūnia quā unusquisq; nostrum testate animo suo fert de eo
qd̄ falsum crimen oblectat q̄ si ultra iustus memoriā uincerit aliā. P. C. non ex oratione sed ex moribus suis
spectare debetis: iā dabo operā quā maxie potero breue ut faciē neq; nostrā uobis intuliserit. P. C. plerūq;
enī de Resp. priuatis crescit inimicis ubi nemo ciuis qualis sit uir potest latere. Primū igit̄ qm̄ oīum maio-
res Cri. Salusti⁹ ad unū exemplū & regulā quaerit uelim mihi respondeat nungd̄ hi quos tulit Scipiones
& metelli ante fuerunt aut opintonis aut gloria quā eos res suae gestae & uita innocentissime acta commen-
dauit q̄ si hoc fuit illis initium nominis & dignitatis cur non aequē de nobis existimet cuius & res gestae illu-
stres sunt & uita integerrime acta: quasi uero tu sis ab illis uiris Salustii ortus q̄ si esses: nonnullos iam tuae
turpitudinis pigeret ego mels maioribus uirtute mea praeluxi ut si prius notū non fuerit me accipiāt initi-
um memoriae suae tu tuis uita quam turpiter egisti: magnas effudisti tenebras ut etiā si fuerint egregii ciues
certe uenerint in obliuionem. quā noli mihi antiquos uiros oblectate satius est enim me meis rebus gestis
florere quā maiorū opinione niti & ita uiuere ut sim posteris meis nobilitatis initium & uirtutis exēplū neq;
mecū his conferre decet. P. C. qui iam decesserunt: omnique odio carent & inuidia: sed cū his qui mecū una
i Rep. uersati sunt: sed si fuerint aut in honorib⁹ petēdis nimis ambitiosus nō hāc dico popularē ambitionē
cuius me principem confiteor: sed illā peruitiosam contra leges cuius primos ordines Salustius duxit aut in
gerendis magistratibus aut in uindicandis maleficiis tā saeuerus aut in Rep. tā uigilans q̄ tu proscipionem
uocas credo q̄ nō oēs tui similes icolumes in hac urbe uixissent at quāto meliore loco resp. staret si tu par ac
simul scelestoz̄ ciuū una cū illis annumeratus esses: an ego tunc falso scripsi cedant arma togae: qui togatus
armatos & pace bellū oppræssit: an illud mētitus sum fortunatā me cōsule Romā q̄ tantū iustissimū bellum ac
domesticū urbis incēdium extinxi neq; tui piger te homo leuissime cum ea culpas q̄ in historiis mihi gloriae
ducit an torpius ē scribere mentiri q̄ illū palam hoc ordine dicente: nam qd̄ in aetate increpuisti tātum me ab
esse puro ab ipudicitia q̄tū tua pudicitia. Sed quid ego de te plura querar. qd̄ n. mentiri turpe dices qui ausus
mihi sis eloquentiā ut uitū obicere: cuius semp̄ nocens eguisti patrociniū: an ullū existimas posse fieri ciuē
egregium qui nō his artibus & disciplinis sit eruditus: an ulla alia putas rudimenta & incunabula uirtutis q̄
bus animi ad gloriae cupiditatem aluntur. Sed minime mirum est: P. C. si qui desidiat ac luxuria plenus sit
haec ut noua ac inusitata miratur: nam quod ista inusitata rabe perulantur in uxorem & in filiam meam in-
uasisit: quae facilius mulieres se a uiris abstinerunt q̄ tu uir a uiris: satis docte ac perite fecisti. non enim me
sperasti mutuum tibi gratiam relaturum ut uicissim tuos cōpellarem: unus enim satis es materiae habens ne
q̄ quicquam turpius est domi tuae quā tu: tumulū te uero opinio fallit q̄ mihi putasti parare inuidiā ex mea
re familiari: quae multo mihi minorē quam habere dign⁹ sum atq; utinam ne tanta qd̄ eū quantā ē ut poti⁹
amici mei uiuerēt quam ego testamētis eoz̄ locupletior essem: ego fugax Cri. Salustii furore tribuni plebis
cessi: uictus duxi quantum fortunam un⁹ expiri quam uniuerso po. ro. ciuili essem dissensionis causa. Qui
postea quam illi suū animū in Repu. debachatus esset omniaq; quaecūq; cōmouerat pace & ocio resederunt
hoc ordine reuocante atq; ipsa repu. manu retrahente me reuertis: qui mihi dies si cū omni reliqua uita con-
serato animo quidē meo super: cū uniuersi uos populūq; Ro. frequens aduētū meo gratulatus tanti me fu-
gacem mercenarium patronum hi aestimauerunt: neq; hercle mirum est si ego semper iustas omnium ami-
citas existimaui. Non enim unū priuatum ancillatus sum neq; me addixi. Sed quantum quisque rei publi-
studul tantum mihi fuit aut amicus aut aduersarius: Ego nihil plus uolui ualere quam pacem: multi priua-
torum audacias metuerunt: ego nihil timui nisi leges: multi arma sua timeri ualuerunt: ego nunquam uolui
quicquam posse mihi praē uobis: multi ex uobis potentia fieri uobis suis uiribus abusi sunt. Itaq; non est mirū
si nullius amicitia usus sum qui non perpetuo Resp. amicus fuit: neque me poenitet si aut petenti. Vari-
nio reo patrociniū pollicitus sum: aut Sexti insolentiam repressi: aut bibuli patientiam culpauit aut uirib⁹
Caesaris faul: quae sitū mihi ut uitia obiciis: temeritas tua reprehenderit: non mea uitia culpabuntur. Plura
dicerem si apud alios mihi esset uisserendum. P. C. non apud uos quos habet omnium actionum meorum
monitores sed ubi rerū testimonia ad sunt quid opus est uerbis: nūc ad te ut reuertar Salustii patremq; tuum
praeterea q̄ si nunq̄ in uita sua peccauit tñ maiorē iniuriā reip. facere nō potuit quā q̄ te talē filiu genuit: neq;
tu sup̄ qm̄ i pueritia peccasti exeq̄ ne parēte tuū uidear accusare q̄ eo tpe sumā tui potestate habuit sed qualē
adolescētā egeris hac. n. demonstrata facile itelliget q̄ perulati pueritia qm̄ ipudic⁹ & p̄ca adoleueris: postea
q̄ imēlae gulae ipudicissimi corporis q̄st⁹ sufficere non potuit & aetas tua ad ea patienda que alteri facere colli-
buisset exoluerat cupiditatib⁹ infinitis efferebaris ut q̄ ipse corpori tuo turpia non duxisses in aliis experire-
ris ita non ē facile reputare. P. C. utrū in honestioribus corporis partibus rē q̄sierit an amiserit: domum pa-
ternam uiuo patre turpissime uenale habuit uēdidit nec cuiq; dubiū eē sit qm̄ mori coegerit eū quo nondū
mortuo p̄ haerede gesserit oīa si pudet a me querere quis in. P. Crassi domo habitet cum ipse respondere ne-
queat q̄ in ipsius habitet paterna domo ad hercule lapsus aetatis tyrocinio postea se correxit si ita ē: sed abiit
insolitum sacrilegi Nigidiani bis iudicis ad sublittina attractus extrema fortuna stetit & ira dicebat ut non
hic innocens esse sed iudices peterasse extimaret. Primū honorē in quaestura adeptus secutus ē hūc locum &
hūc ordinē despectum cuius additus sibi quoq; sordissimo hominum patuisset. Itaq; timēs ne facinora eius

clandestina clara uobis essent cum omnibus matrum familiarum uiris opprobrio eēt cōfessus est uobis auditi
 bus adulteriū neq; erubuit ora uestra uixeris ut libet Salustii egeris quæ uolueris satis est unum te tuorū scele
 rum esse consciū: noli nobis languorē & soporē nimium exprobrare sumus diligentes intuenda pudicitia
 uxore nostræ sed ita expecti non sumus ut a te cauere possimus audacia tua uincit studia nostra Et quod
 hanc mouere possit factū aut dictū turpe quē non puduerit palā uobis audientibus adulteriū confiteri: q; si
 nihil pro me tibi respondere uoluissim sed illud censorum eloquium Appii Claudii & L. Pisonis palā uni
 uersis recitatē: nōne tibi uiderer æternas inire maculas quas reliqua uita tua eluere non posset: neq; post
 delectū senatus te unq; uidimus nisi forte in ea te castra cōiecisti quo omnis sententia rei. p. confluxerat atq;
 idē Salustius quin pace nec senator quidem manserat postea quam resp. armis oppressa est & idem uictor q;
 exules reduxit in senatum post quæsturam reductus: est quem honorē ita gessit ut nihil uenali non in eo hā
 buerit cuius aliquis emptor fuerit. Itaq; egit ut nihil æquum atq; ueg; dixerit qd ipsi facere collibuisse: neq;
 aliter uexauit ac debuit si quis præde loco accepisset magistratū: peracta quæstura postea q; magna pignora
 eis dederat cum quibus similitudine uitæ se cōiunxerat: unus iam ex illo grege uidebatur. Eius enim partis
 exemplar erat Salustium: quod tantū in unam uoraginē cœtus omnium uiciorum excesserat quicquid in
 pudicorū cillonū parricidarū sacrilegorū d̄bitorū fuit i urbe mūicipis colōis Italia tota sicut i fretis subledeat
 nominis perditū ac notatissimi nulla i parte castis nisi licentia uitiorum ac cupiditate rerum nouarum
 postea quam prætor est factus: modeste se gessit: & abstinenter nonne ita prouinciam uastauit ut nihil neq;
 passi sint neq; expectauerint grauius socii nostri in bello quā experti sunt in pace: hoc a phricam in terrore
 obrinēte. Vnde tantum hic exhaust. P. C. quantum uoluit ne causam diceret. Sestertio duo decies cum sen
 fore paciscitur. q; si quippiam eorum falsum est hic palam refelle unde qui non modo ne paternam quidem
 domum redimere potueris: repente tāquā somnio beatus hortos pretiosissimos uillam Tiburtii. C. Cæsa
 ris Reliquas possessiones paraueris: neq; piguit querere cur ego. P. Crassi domū emissimæ cum tu ueteris uil
 le dominus sis cuius paulo ante fuerit Cæsar modo inquā parimonio non comesso sed deuorato quibus ra
 tionibus repente factus es tam affluens & tam beatus: Nam quis te faceret hæredem: quem ne amicum q;
 dem satis honestum quisquam sibi ducit nisi similis ac parui: at hercule egregia facta maiorum tuorum: tuo
 rum te extolunt: quorum siue tu similis es siue illi tui nihil ad tuum: scelus ac nequitiam addi potest. Verum
 ut opinor honores tui te faciunt insolentem. Tu Cris. Salusti totidem te putas esse bis seuatorem & bis quæ
 storem fieri quod bis consularem & bis triumphalem carere deber: omni uitio qui in alterum dicere parat
 est: idem maledicit qui non potest uerum ab alio audire. Sed tu omnium mensarum assecla omnium cu
 biculorum in ætate pellex & idem postea adulter: omnis ordinis turpitudine & simul belli memoria. Quid
 enim hoc grauius pari potuimus quam q; te incolumen in hoc ordine uideamus desine bonos petulantissi
 ma confectari lingua desine morbo procacitatis isto desine unumquemque moribus tuis æstimare: his mo
 ribus amicum tibi efficere non potes uideris uelle inimicum habere. Finem dicendi faciam. P. C. sæpe enī
 uidi grauius offendere animos auditorum eos qui aliena flagitia aperte dixerunt quam eos qui comiserunt. Mi
 hi qdē ratio habēda ē nō quæ Salusti merito debeat audire sed ut ea dicā si qua ego honeste efferi possū.

F I N I S

Laus omnipotentī Deo.

Venetis impressum ē hoc Salustius op⁹ cū cōmento per Ioannem de
 creto de tridino Anno domini. M. CCCC. LXXXIII. y. die augusti.

iiii iiii iiii iiii iiii iiii iiii ii
 a b c d e f g h

Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several columns and appears to be a formal document or letter.

8

LANDES-
LIND STADT-
BIBLIOTHEK
MUSSELDORF

Vandelsimpellum & hoc 2
creto de ridino Anno domini 1813. J. L. XXIII. y. die angust.

III III III III III III III III
a b c d e f g h

